

ZGODOVINA ZA VSE, leto XX, št. 2, 2013

leto XX, 2013
št. 2

ZGODOVINA **ZA VSE**
VSE ZA ZGODOVINO

*Alfred Zuckerman
osel
Vsel
abul
f. bul
Hurenhaus
Mabuko
Vsla
osela
bika
bika*

**Zgodovina
korupcije
in žalitev
visokih
političnih
osebnosti**

ISSN 1318-2498

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Zgodovina korupcije in žalitev visokih političnih osebnosti	5
<i>Jure Gašparič</i>	
»Začarani krog družbene loterije, kamor se spleča investirati«	7
<i>Kako se je jugoslovanska družba med obema vojnama spopadala s politično korupcijo</i>	
„EIN TEUFELSKREIS DER GESELLSCHAFTLICHEN LOTTERIE, IN DEN ES SICH ZU INVESTIEREN LOHNT“	
<i>Wie die jugoslawische Gesellschaft in der Zwischenkriegszeit mit politischer Korruption kämpfte</i>	
<i>Mojca Šorn</i>	
»Rasputin vidovdanske ustave«	16
<i>Razvpite afere Radomirja Pašića kot primer korupcije in (neuspešnega) boja proti njej v prvi Jugoslaviji</i>	
„DER RASPUTIN DER ST. VEITS-VERFASSUNG“	
<i>Die berühmten Affären von Radomir Pašić als Beispiel der Korruption und des (erfolglosen) Kampfes gegen die Korruption im ersten Jugoslawien</i>	
<i>Jurij Hadalin</i>	
Široka ponudba »proizvodov s posebnim namenom«	28
<i>Pota jugoslovanske trgovine z orožjem in nekaj sumljivih zgodbic v zvezi z njo</i>	
EIN BREITES ANGEBOT AN WAREN MIT BESONDEREM ZWECK	
<i>Die Wege des jugoslawischen Waffenhandels und einige damit verbundene verdächtige Geschichten</i>	
<i>Dragica Čeč</i>	
»Priznal je, da je s helebardo in žvižganjem vodil upornike proti Gorici«	41
<i>O povezavi crimen laesae maiestatis z upori in pomenu kaznovanja upornikov v tolminskem puntu 1713</i>	
„ER GAB ZU, DASS ER DIE AUFSTÄNDISCHEN MIT HELLEBARDE UND GEPFEIFE GEGEN GÖRZ FÜHRTE“	
<i>Über die Verbindung des crimen laesae maiestatis mit Aufständen und die Bedeutung der Bestrafung der Aufständischen des Tolmeiner Aufstandes 1713</i>	
<i>Gorazd Stariha</i>	
»Vi vse za cesarja strite, na babo pa sam gre!«	66
<i>O žaljenju Franca Jožefa v prvem desetletju njegove cesarske kariere</i>	
„IHR TUT ALLES FÜR DEN KAISER, AUFS WEIB ABER GEHT ER SELBER!“	
<i>Über Majestätsbeleidigungen Franz Josephs im ersten Jahrzehnt seiner kaiserlichen Karriere</i>	
<i>Andrej Studen</i>	
Cesar je osel, dvor pa kurbišče	78
<i>Zanimiv primer žalitve cesarja Franca Jožefa iz leta 1910</i>	
DER KAISER IST EIN ESEL, UND DER HOF EIN HURENHAUS	
<i>Ein interessantes Beispiel der Majestätsbeleidigung Franz Josephs aus dem Jahr 1910</i>	

Zgodovina korupcije in žalitev visokih političnih osebnosti

V širnem oceanu zgodovine morale je našla svoje sidrišče tudi **zgodovina korupcije**. Tema je seveda zelo aktualna, kajti skorajda ne mine dan, da se ne bi namigovalo na podkupovanje, na nedopustno bogatenje politikov ali politikih bližnjih oseb, čudnemu favoriziranju ponudnikov pri določenih razpisih itd. Primeri korupcije segajo od lokalne občinske ravni do najvišjih vladnih krogov. Mnogo ljudi je danes prepričanih, da so politične odločitve kupljive.

Pobudo, da bi se lotili zgodovine korupcije, je dal Janez Cvirn, ki nas je žal mnogo prezgodaj zapustil. Janeza je ta večkrat težko ulovljiva raziskovalna problematika že nekaj časa zelo zanimala. Spremljal je historične raziskave tega fenomena v tujini, na problem korupcije pa je naletel tudi pri lastnem raziskovanju parlamentarizma in pregledovanju arhivskega gradiva. Težka bolezen mu je žal preprečila, da bi teoretično in tudi s praktično raziskavo sodeloval kot idejni urednik pričujoče jubilejne številke *Zgodovine za vse* ob njeni 20. letnici izhajanja. Ta poleg zgodovine korupcije obravnava še eno aktualno temo, in sicer zgodovino žalitev visokih političnih osebnosti. Tudi ta tema se je Janezu zdela izredno privlačna in ga je seveda takoj navdušila. Janez žal ni dočkal izida revije. Avtorji in avtorice mu svoje tekste z žalostjo v srcu tako lahko posvečamo zgolj v trajen spomin.

Pojem korupcija je zelo problematičen. Standardna definicija se glasi: »Korupcija kot način vedenja je pridobivanje neke privatne koristi z zlorabo javne funkcije.« V pravnih sistemih seveda ne srečamo kakšne izčrpane definicije o korupciji, temveč vedno naletimo na delna dejstva o kaznivem dejanju kot so podkupovanje, podkupljivost, zahtevanje prednosti ali sprejemanje koristi s strani uradnikov ali javnih uslužbencev.

Svetovna zgodovina korupcije je obsežna kot tudi poučna in zabavna. V zgodovini kompleksnih družb (nekako od časov starega Egipta in Babilona) praktično ni obdobja, v katerem ne bi prihajalo do korupcije. Kot historičen fenomen je v novejših obdobjih gotovo postala centralen problem z nastankom moderne (uradniške) države. Uradnik je namreč odtlej izpostavljen številnim – tudi in še posebno materialnim – vplivom in skušnjavam, ki naj bi ga vzpodbudili, da zavzame stališče za ali proti kakšni osebi ali stvari. Pri vsaki dobi – pa naj gre za absolutistično državo ali vladavino liberalnega meščanstva – se moramo vprašati in opredeliti, kaj dejansko predstavlja korupcijo v modernem smislu, oziroma, kako je določena doba gledala na ta problem. Če je npr. liberalno meščanstvo teoretično pridigalo nove kreposti kot so pridnost, varčnost, odgovornost poravnave računov, korektnost in nepodkupljivost, je bilo to v praksi večkrat videti povsem drugače. Raziskava korupcije, pa naj bo to v fevdalni, kapitalistični, socialistični ali tranzitni državi, je torej zelo kompleksna in ne ponuja povsem poenostavljenih odgovorov. V 19., 20. in tudi v 21. stoletju se poleg omenjene klasične uradniške korupcije pojavlja tudi t. i. korupcija pritiskov – nov fenomen, ki ga srečujemo v raznih oblikah. Politiki se tako pogosto poslužujejo tiska, da bi lansirali različne teme, podtikanja oz. govorice, ali da bi povsem enostavno agitirali zase. Marsikateri politiki naj bi s sistematičnim oglaševanjem v različnih medijih obrekovali nasprotnike in pridobivali javno mnenje sebi v korist. Posebne oblike korupcije so razvili tudi uredniki časopisov, npr. da so obsipali javnost z neprijetnimi podrobnosti iz privatnega življenja nekega podjetnika ali širili neugodne informacije o njegovem podjetju. Seveda so takega podjetnika lahko izsiljevali, da ne bi neprijetne zadeve ali afere pricurljale v javnost. Pri doseganju določenih protiuslug gre pravzaprav že za oblike izsiljevanja. Za vplivanje na tisk so se prekanjeni politiki posluževali določenih »skrivnih fondov«. Krepostnim meščanom pa je bilo seveda po drugi strani prepuščeno, da so razvili tudi protistrupe proti razširjanju koruptivnega načina vedenja. Tak način vedenja so npr. zahtevali od javnih uslužbencev kot tudi z institucionalnimi ovirami.

Kot drugo temo smo izbrali **žalitve visokih političnih osebnosti** (npr. cesarja, kralja, predsednika države ipd.) v različnih obdobjih zgodovine – npr. v času Habsburške monarhije, v kraljevini SHS oz. v stari Jugoslaviji, v socialistični Jugoslaviji ali v današnji Sloveniji. Pisce prispevkov smo pozvali, da naj se lotijo problematike žalitve njegovega veličanstva in njenega kazensko pravnega preganjanja oz. kaznovanja (npr. žalitve cesarja Franca Jožefa v občutljivi porevolucionarni dobi neoabsolutizma ali kasneje). V teku zgodovinskega razvoja niso doživljale pomembne spremembe samo kazensko pravno normirane sankcije omenjenega delikta, temveč tudi definicija samega kaznivega dejanja. Če so npr. pravniki v predrazsvetljenski dobi ta delikt pojmovali kot zločin proti veličanstvu, ki je bil usmerjen proti obstoju države ali njenega najvišjega predstavnika – suverena, so razsvetljeni kazensko pravni misleci zanj našli novo, preciznejšo definicijo – pod tem deliktom naj bi razumeli samo še napade na čast in ugled cesarja. Poleg tega je bilo kaznivo tudi žaljenje cesarske hiše – dvora. Ravnanje oblasti z verbalnimi napadi na monarha pa je hkrati tudi paradni primer za to, da kriminaliteta ni nobena družbena konstanta, temveč konstrukt, ki je odvisen od socialnih, političnih in ideoloških faktorjev.

Teh nekaj kratkih misli o zgodovini korupcije oz. o zgodovini žalitev visokih političnih osebnosti je predstavljalo izhodišče za pisanje kratkih razprav, ki sestavljajo vsebino pričujoče jubilejne številke.*

Andrej Studen

* Rednim naročnikom ob dvajsetletnici podarjamo kot spominsko prilogo revije še knjigo Janeza Cvirna *Aufbiks! : nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje* ter DVD film *Aufbiks!*, ki je nastal leta 2006 po navedeni knjižni predlogi.

Jure Gašparič

»Začarani krog družbene loterije, kamor se spleča investirati«

Kako se je jugoslovanska družba med obema vojnama spopadala s politično korupcijo

GAŠPARIČ Jure, dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana

328.185(497.1)"1919/1941"
343.352(497.1)"1919/1941"

**»ZAČARANI KROG DRUŽBENE LOTERIJE,
KAMOR SE SPLEČA INVESTIRATI«**

*Kako se je jugoslovanska družba med obema vojnama
spopadala s politično korupcijo*

Opirajoč se na alegorije največjega pisateljskega »homo politicusa« in literarnega kronista obdobja prve Jugoslavije Miroslava Krleža avtor uvodoma ugotavlja, da je bila država do obisti korumpirana, a prave volje po spopadu s korupcijo ni bilo. V nadaljevanju se nato sprašuje, kako je bilo mogoče, da je bil ob vtisu vseprisotne korupcije spopad z njo tako jalov? Je pravzaprav vtis o silni razsežnosti korupcije v prvi Jugoslaviji napačen? Ali je bil morda prag dojemanja koruptivnih dejanj bistveno drugačnejši (nižji) od tedaj na zahodu veljavnih standardov? Je mogoče, da si družba kot celota ne bi želela spopada s korupcijo? Pisec nato išče odgovore s pomočjo sintetičnih zaključkov, teoretičnih razprav in obravnave vzorčnega primera.

Ključne besede: korupcija, Kraljevina SHS / Jugoslavija, afera Rašović

GAŠPARIČ Jure, PhD, Senior Researcher,
Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana

328.185(497.1)"1919/1941"
343.352(497.1)"1919/1941"

**»THE VICIOUS CIRCLE OF A SOCIAL LOTTERY
THAT'S WORTH THE PRICE OF A TICKET«**

*How Yugoslav Society Fought Political Corruption
between the World Wars*

Building on the allegories of the greatest political "homo politicus" and literary chronicler of the First Yugoslavia, Miroslav Krleža, the author establishes in the introduction that the state was corrupt to its foundations; however, no one was willing to fight it. The article continues with a question as to how it was possible that despite its apparent omnipresence, the fight against corruption was so unsuccessful. Is the impression about vast extent of corruption in the First Yugoslavia wrong? Was the threshold of perception of corrupt acts considerably different (lower) compared to the then-valid standards in the West? Is it possible that society as a whole did not want to fight corruption? The author seeks answers to these questions on the basis of syntheses, theoretical discussions and a case study.

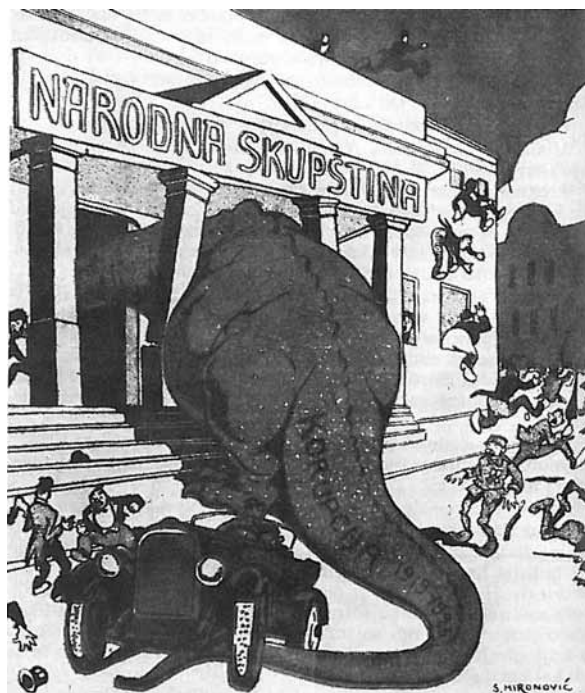
Key words: corruption, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia, the Rašović scandal

Alegorija Miroslava Krleža

Novembra 1938 in februarja 1939 je Miroslav Krleža, nedvomno največji »homo politicus« med jugoslovanskimi književniki, objavil izjemen »politični roman v treh knjigah« *Banket u Blitvi* (tretja, zaključna knjiga se je sicer pojavila precej za prvima dvema, šele leta 1962).¹ Osrednji lik romana, ki se dogaja v poznih dvajsetih letih dvajsetega stoletja v izmišljeni obmorski republiki Blitvi na obrobju evropskega severovzhoda, je nervozni intelektualec in humanist Nils Nielsen. V zaostali in blatni Blitvi, med strateškim pristaniščem Ankersgaden in prestolnico Blitvanen, se z žarom idealista in močjo pisane besede zoperstavlja edinemu in resničnemu vladarju Blitve, »Lordprotektorju« polkovniku Kristijanu Barutanskemu. Diktator in »gospodar« Barutanski se je na oblast povzpел po državnem udaru in odtlej z razkošnega dvorca Beauregard vlada s trdo roko brezskrupuloznega tirana. Mlada država Blitva, ki ima težave z lastno identiteto, ki ima spore z vsemi sosedami (zlasti z Blatvijo), se utaplja pod vojaškim škornjem in povorkami državnih paramilitarističnih organizacij; mlada država je ujeta med gospodarja in medle frazer-ske opozicijske bojazljivce; med nesrečne ljubice in še bolj nesrečne muze ...

»Commoedia Blithuanica«, ki se po eni strani bere kot političen triler s številnimi zapleti, umori, zarotami in preobrat, po drugi pa kot tragičen filozofski esej o spopadu morale in politike, je pravzaprav Krležina alegorija. Kraje, like, dogodke in dialoge je mogoče zamenjati z resničnimi predložki, z realnimi osebami, s stvarnimi ideološkimi sistemi in formulami. Banket v Blitvi je tako v bistvu Banket evropske periferije tridesetih let.²

V obsežnem delu je Krleža velikopotezno premislil tedaj aktualen jugoslovanski in evropski političen trenutek, »krvavo evropsko politično stvarnost«. Uvodni portret Blitve je brezkompromisen: »... Blitva danas ustava nema, mandata nema, izbora nema, sudaca nema, pravde ni pravne sigurnosti nema, kriminal raste, sudski postupnici ne vrijede, paragrafi ne vrijede, novac ne vrijedi, valutnog pokrića nema, ugovori nemaju pravne snage, potpisi na javnim ispravama ne vrijede ni pare, trgovačke ni pravne garancije ne postoje, kredita nema, administrativnog ugleda nema, mito je jedino sredstvo

Zagrebske Koprive so bile leta 1926 prepričane, da je korupcijski zmaj pravzaprav ustrahoval narodne poslance.

vladanja ... Blitva pije, Blitva se opija, Blitva putuje u maglu ...»³

Edino sredstvo vladanja v (od smrdljive rakije) pijani državi je bila podkupnina ... Toda tudi pred nastopom diktature, za časa »parlamentarnega in ustavnega režima ministrskega predsednika doktorja Mužikovskega,« situacija ni bila dosti drugačna: »... to je bila vladavina nepismenih varalica, izabranih i odabranih pod najnesretnijim okolnostima: pod vladom ministra predsjednika Mužikovskog mogao je čovjek za hiljadu blitvinskih leja nabaviti svaki dokumenat od administrativnih vlasti, za pet hiljada blitvinskih leja zubarsku ili načelničku obrtnicu, a za deset do dvadeset i pet hiljada bilo kakvo državno unosno namještenje, doktorsku diplomu, pa čak i republikanski majorski patent.«⁴

Alegorija je literarizirano pretirana, roman je nena zadnje politični pamflet, a zato še posebej ilustrativen. Krleža je ostro in neizprosno zaobjemal (tudi) jugoslovanske razmere tistega časa. »Sintetično! Dekorativno. Tako dekorativno kao što su freske po crkvama.« Kajti tudi zgodovina »prosuhuje pojedina razdoblja sintetično!« se pošali pisatelj.⁵

Čisto na koncu romana vstopi v povsem izmaličene razmere lik doktorja Lupis-Masnova, ki je naenkrat po-

¹ Miroslav Krleža, *Banket u Blitvi I. i II.*, Zagreb 2013; isti, *Banket u Blitvi III.*, Zagreb 2013.

² Nekateri kritiki so sicer trdili, da gre v romanu za konkretno alegorijo prve Jugoslavije, a je sam Krleža tako razlago zavrnil, saj jugoslovanska kraljevina tedaj ni bila edina nedemokratska država z nerešenim nacionalnim vprašanjem. Gl. predgovor Krešimirja Nemca k zadnji izdaji romana (Zagreb 2013).

³ Krleža, *Banket u Blitvi I. i II.*, str. 32.

⁴ Krleža, *Banket u Blitvi I. i II.*, str. 49.

⁵ Krleža, *Banket u Blitvi I. i II.*, str. 141.

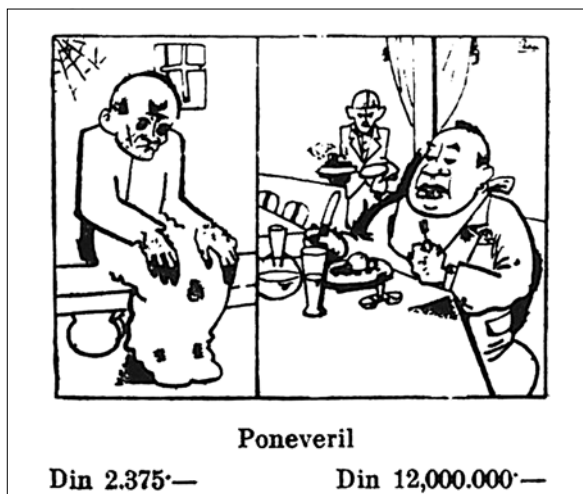
stal interim notranji minister. Masnov je bil tip brezidejnega in nemoralnega politika, »klupko crijeva i bubrega u pantalonama« z eno samo vero – v tekoči račun pri »Blitvinski eskomptni«. Sčasoma je ugotovil, kako je na dosegu roke, da se »čovjek ubaci u kakav kabinet kao ministar ... pitanje je samo sretnog časa i hipa, a čovjek koji ima solidno razvijeni njuh za solidne trenutke uživa i politički ugled dobrog prognostičara, a tko uživa politički ugled, taj stječe kredite, i sve je to začarani krug društvene lutrije, u koju valja investirati, jer bez rizika, na kraju, čovjek ne će postati ministar nikada.«⁶

V Blitvi je bila nepregledna množica Lupis-Masnovov, namišljenih, potencialnih in resničnih politikov, ki so v upravljanju z državo videli le osebno korist, možnost za dober posel. Lupis-Masnovi so v Blitvi cveteli kot gobe, idealisti v politiki – kot Nielsen – pa so se od aktivne politike resignirano vračali h »kutiji olovnih slova«. To resda ni veliko, a Nielsen v slavni zaključni misli romana ugotovi, kako je to edino, kar je človek dotlej izumil kot orožje v obrambo svojega ponosa.⁷ Zdi se, kot da prave volje po spremembi korumpirane države ni bilo ...

**»Omnium Serb afera«, »našička afera«,
»afera Adamstahl« ...**

Korupcija je bila v Blitvi precej običajen pojav, pogost pojav, vsakdanji pojav. Korupcija je bila integrirana v funkcioniranje države in v domala vsa tkiva družbe; glede na zaostalost in tip blitvanske družbe je bila strukturno in kulturno pogojen pojav. Beroč časopisje, korespondenco in spomine iz Kraljevine SHS / Jugoslavije lahko (znova) ugotovimo, da je bila v realni državi situacija precej podobna blitvanski. Korupcija je bila povsod, država se je v njej utapljala, sprememb na bolje pa vse do vojne ni zaznati ... »Ocean korupcije« je bil brezbrežen, idealist je ob njem obupal, spopad s pošastjo je bil klavrn ... takšna je stereotipna slika o korupciji v karadžordevičevski kraljevini, slika, ki je trdno zasidrana, a hkrati precej nejasna. Navidezna neučinkovitost protikorupcijskega boja namreč vzbuja na videz preprosta vprašanja: kako je bilo mogoče, da je bil ob vtisu vseprisotne korupcije spopad z njo tako jalov? Je pravzaprav vtis o silni razsežnosti korupcije v prvi Jugoslaviji napačen? Ali je bil morda prag dojemanja koruptivnih dejanj bistveno drugačnejši (nižji) od tedaj na zahodu veljavnih standardov? Je mogoče, da si družba kot celota ne bi želela spopada s korupcijo?

Nemški zgodovinar Jens Ivo Engels predlaga, da se fenomena korupcije v historični perspektivi lotimo s

Nikolaj Pirnat je v Kurentu leta 1929 tako ponazoril usodo tistega, ki je poneveril majhne zneske, in usodo tistega, ki je poneveril milijone.

pomočjo »metodološkega trikotnika«. Ta je sestavljen iz časovno aktualne in čim širše sprejete standardne definicije korupcije na eni strani, iz časovno aktualnih razprav in pisanj o korupciji na drugi strani in konkretnih korupcijskih praks na tretji strani. Sama definicija korupcija je na prvi pogled najlažje rešljiv problem, a je hkrati tudi najbolj zmuzljiv. Za korupcijo namreč velja, da v vsakdanjem pogovoru vsakdo verjame, kako ima o njej jasno predstavo (in je prepričan, da se je z njo vredno spopasti), četudi v glavnem ni tako. Definicija korupcije je sicer lahko zakonsko kodificirana, a je njena javna predstava vsekakor pomembnejša. Njeno dojemanje je poleg tega tudi prostorsko in časovno pogojeno.⁸ Drobn plačilo za »uslugo« v južni Srbiji in v Sloveniji najbrž ni bilo obravnavano enako. Različne ravni dojemanja korupcije je Arnold Heidenheimer integriral v vplivni barvni tipologijo, kjer loči belo, sivo in črno korupcijo. Bela je tista, ki jo družba v večini povsem tolerira, siva je tista, o kateri ne obstaja širši konsenz – nekatere družbene skupine jo dopuščajo, nekatere ne (denimo v zgodovini vedno aktualno »kreativno računovodstvo«), črna pa tista, pri kateri gre za tako huda pohabljenja etičnih norm, da jo večina ljudi zavrača.⁹

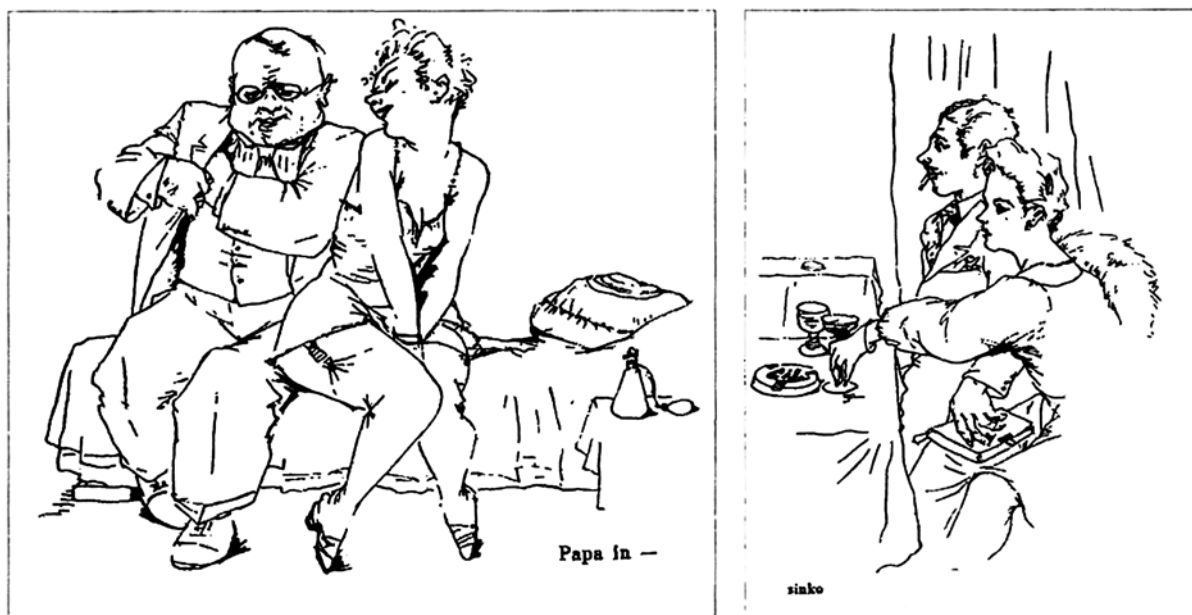
V primeru politične korupcije v prvi Jugoslaviji lahko ugotovimo, da je – vsaj v primeru težjih in bolj razvpitih korupcijskih afer – bilo njeno dožemanje »črno«.

⁸ Jens Ivo Engels, *Politische Korruption in der Moderne. Debatten und Praktiken in Großbritannien und Deutschland im 19. Jahrhundert*, *Historische Zeitschrift* 282 (2006), s. 320–321 – Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg.

⁹ O teoretskih pristopih h korupciji gl. uvod v tematsko številko časopisa *Forum Historiae*, posvečeno zgodovini korupcije na Slovaškem: László Vörös, *Úvod: Korupcia ako historický fenomén*, *Forum Historiae* 5 (2011) 2, dostopno na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/voros.pdf.

⁶ Krleža, *Banket u Blitvi I. i II.*, str. 309, 312.

⁷ Krleža, *Banket u Blitvi I. i II.*, str. 318.

V legendarnem Blaznem kronosu Igorja Torkarja in Nikolaja Pirnata iz leta 1940 je bila satira tako drzna, da je knjižico ban Dravske banovine Marko Natlačen zaplenil.

Večina ljudi jo je obsojala kot nekaj nedopustnega. Za primere korupcije je bilo značilno, da so ustrezali najširši in najbolj temeljni definiciji korupcije: šlo je za dejanja, v katerih se je javni urad (javna funkcija) izkoristil za zasebno korist.¹⁰ Nosilci korupcije so bile javne osebe s (formalno ali neformalno!) politično močjo.¹¹

Konkretna korupcijske prakse so doslej bile plod številnih publicističnih in historiografskih analiz.¹² Mehanizmi izkoriščanja javnih funkcij, družbena klima, tipi korumpiranih politikov ... vsi po vrsti razgaljajo sliko, ki sovpada z razmerami v fiktivni Blitvi. Tako bistvene razlike med časom vidovdanskega parlamentarizma in časom diktature kralja Aleksandra (in drugo polovico tridesetih let) v gostoti korupcijskih primerov ni bilo; med korumpiranimi politiki je bilo največ pristašev srbske Radikalne stranke, saj je bila stranka najdlje na oblasti in hkrati predstavljala enega od stebrov režima; različnost afer pa je potrjevala dejstvo, da ni pred korupcijo imun ne državni uradnik ne funkcionar. Bogateli so vsi, tako ministri in poslanci, kot pisarji in uradniki. Največ korupcije je bilo pri poslih, povezanih z vojaško opremo in najrazličnejšo infrastrukturo.

Številne afere sodobnikom niso ostajale prikriti; o korupciji je bilo v dvajsetih letih obstoja prve Jugoslavije prelitega ogromno časopisnega črnila. »Dunajska afera« o nabavi vojaške opreme, »Omnium Serb afera« o izgradnji tovarne orožja, »afera Teokarevič«, afera z obveznicami vojne škode, »železničarska« afera Adamstahl, »Našička afera«, nepregledna množica afer sina dolgoletnega radikalnega prvaka Nikole Pašića Radeta Pašića, pa afere finančnega ministra in ministrskega predsednika Milana Stojadinovića ... so bile natančno secirane, o korupciji se je vrhu tega pisalo tudi kot o obćemu zlu. Do nje so se opredeljevale politične stranke, zlasti ob vsakokratnih volitvah, a v glavnem s splošnimi frazami. V strankarskih programih korupcije kot relevantne politične teme sicer ni zaslediti.¹³ Kakor da je bila korupcija le dobrodošlo politično orožje, s katerim je mogoče potolči nasprotnika ...

... kakor da, podobno kot v Blitvi, ni bilo resnične volje po spopadu z njo. Nekatere afere je sicer celo preiskoval poseben parlamentarni anketni odbor,¹⁴ o korupcijski aferi Našička d. d. je potekal odmeven sodni proces, toda ... razen nekaj nižjih uradnikov ni bil v

¹⁰ Engels, *Politische Korruption in der Moderne*, str. 315-319.

¹¹ Uroš Šuvaković, *Korupcija i političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, NBP. Žurnal za kriminalistiku i pravo 2011, str. 60-61.

¹² Gl. Zvonimir Kulundžić, *Politika in korupcija v kraljevi Jugoslaviji*, Ljubljana 1973; Šuvaković, *Korupcija i političke stranke u Kraljevini SHS; Korupcija i razvoj moderne srpske države*, ur. Aleksandra Bulatović in Srđan Korać, Beograd 2006.

¹³ Šuvaković, *Korupcija i političke stranke u Kraljevini SHS*, str. 64-65. Za slovenske razmere gl.: Bojan Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«. Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi, Ljubljana 2011, str. 237-286 (o volilni propagandi) in Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929)*, Viri 13, Ljubljana 1998.

¹⁴ Arhiv Jugoslavije 72, Narodna skupština, fasc. 110.

Korumpirani Milan Stojadinović pade s čaršijskega ringišpila, a ta se še kar naprej vrti (Toti list).

prvi Jugoslaviji zaradi korupcije nihče nikdar obsojen.¹⁵ Je korupcija in dogajanje (pisanje) v zvezi z njo morda vsem ustrezalo (razen redkim nielsenom – idealistom v politiki)? Odgovor na vprašanje vsaj deloma razkriva zelo netipična, a prav zato zelo zanimiva in ilustrativna korupcijska »afera« poslance Rašovića; afera, ki je pravzaprav ni bilo in ki je v antologijskih berilih jugoslovanske korupcije ne najdemo.

Izginuli dokumenti poslanca Rašovića

Četrtega marca 1938 ob zgodnji deveti uri so jugoslovanski skupščinski poslanci rutinirano začeli z nadaljevanjem prejšnji dan prekinjene proračunske seje. Na vrsti je bil proračunski predlog za ministrstvo vojske in mornarice, ki ga je predstavljala minister general Ljubomir Marić.¹⁶ Skoraj istočasno, le uro kasneje, je v prestolnici Jugoslaviji bratske Češkoslovaške tamkajšnji predsednik vlade Milan Hodža stopil pred tam zbrane poslance in senatorje ter podal velik in odmeven govor, v katerem je Hitlerju jasno sporočil, da Češkoslovaška ne bo dovolila vmešavanja v svojo notranjo politiko in da bo branila svojo svobodo. Marićev in Hodžin nastop nista nikakor povezana (razen da ju cinično povezuje istočasnost), čeprav bi najbrž morala biti. V zaostrenih razmerah v tem delu Evrope, ob vsej teži problemov, je

Marić, vojni minister češkoslovaške zaveznice, omenjal le »izkustva« Abesinije, Španije in Kitajske, sicer pa podajal običajno dolgočasen »ekspoze«.¹⁷ Marca 1938 so jugoslovanski politiki (ali vsaj velik del njih) obračali glavo proč od Češkoslovaške.

Marićevemu ekspoziju je sledila enako dolgočasna razprava. Vrstili so se poslanci in v glavnem pritrdjevali ministru. Nekaj pred eno uro, ko bi moral počasi priti na vrsto opozicijski poslanec Miloš Rašović, pa se je začelo v skupščini nenavadno zapletati ... Rašovićeve kolegi poslanci so hiteli po skupščini širiti vest, da je mož izginil. Zgodba je bilo posebej intrigantna vsled govoric, ki jih je sam Rašović prejšnji dan »razbojnal« po vsem Beogradu. Razglašal je, da bo v svojem govoru kot osrednji predstavnik opozicije predstavil senzacijo – obremenilno gradivo o domnevnih korupcijskih aferah na vojnem ministrstvu. Nedvomno velika pričakovanja, poslanca pa od nikoder ... O njegovem izginotju so predstavniki opozicije takoj pričeli plesti »najfantastičnejše« teorije, vse dokler se ni Rašović nenadoma le pojavil v skupščini.¹⁸ Ura je bila 13.30, nervoza na višku, toda poslanec ni stopil za govornico ...

Vodja njegovega poslanskega kluba dr. Janko Baričević je prisotnim brž pojasnil, da Rašović tudi pri najboljši volji ne bi mogel takoj začeti z govorom, saj je bil tisto dopoldne žrtev napada. Štirje »banditi« naj bi ga obkolili, eden naj bi ga »šakom u želudac, u stomak, a drugi ga je udario odostrag.« Padel je v nezavest in banditi naj bi mu nato odvzeli kuverto z zabeleškami skupščinskega govora in »izvesna originalna dokumenta, sa kojima je hteo da potkrepi svoja tvrdenja.«¹⁹ Obetal se je škandal brez primere, zarota vojaško-kriminalnega miljeja, ki ni obšla niti tujih diplomatskih predstavništev. Češkoslovaški diplomat Josef Körbel je tako zapisal, da je dogajanje razvnelo ves Beograd in o razvoju afere podrobno poročal.²⁰ Jugoslovanska vlada je morala reagirati in zato ni nenavadno, da je takoj po Baričevićeve nastopu besedo zahteval notranji minister dr. Anton Korošec. Ikona Slovenske ljudske stranke je počasi, a odločno spregovorila: »Čim sem izvedel za zadevo poslanca Rašovića, sem šefu policije v Beogradu takoj odredil, naj uvede preiskavo. Preiskava je dognala: ...«²¹ ... je dognala ... V že zelo nemirni skupščini se je ozračje še bolj vnelo, opozicijski poslanci so besneli. Trušč je imel

¹⁵ V procesu ob aferi Našička sta bila sicer bivši minister Nikola Nikić in poslanec Dragoljub Jevremović na prvi stopnji obsojena, a po prizivu nato oproščena. V aferi Teokarević je skupščina ugotavljala odgovornost ministra Lazarja Markovića, a je kljub prepričljivim dokazom ni izglasovala (Marković je bil iz vrst radikalov).

¹⁶ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije (SB NS KJ), 27. red. sast., 4. 3. 1938, dostopno na: www.sistory.si.

¹⁷ Gl. časopisna poročila: Jutro, 5. 3. 1938, Naša državna obramba in Slovenec, 5. 3. 1938, Seja Narodne skupščine.

¹⁸ Slovenec, 5. 3. 1938, Seja Narodne skupščine.

¹⁹ SB NS KJ, 27. red. sast., 4. 3. 1938, dostopno na: www.sistory.si.

²⁰ Arhiv Ministerstva zahraničnych věcí, Politické zprávy (AMZV PZ) – Beograd, poročilo z dne 5. marca 1938.

²¹ Koroščevo poročilo povzema po slovenskem prevodu, objavljenem v Jutru. Srbski izvirnik, natisnjen v Stenografskih beleškah Narodne skupščine, se od prevoda le malenkostno razlikuje.

Denar Finančnega ministrstva Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, 10 dinarjev = 40 kron, 1. februar 1919.
(Zasebna zbirka Mojce Šorn).

Bankovec Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, 1000 dinarjev, 1. 12. 1931, Beograd. (Zasebna zbirka Mojce Šorn).

Kovanci Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, 1 dinar 1925.
(Zasebna zbirka Barbare Györfi).

stvarne razloge. Če Korošček hiter nastop sam po sebi ni bil nenavaden, je bilo njegovo sporočilo dvakrat bolj nenavadno. Le nekaj ur po incidentu, ko so poslanci zanj šele uradno izvedeli, je namreč imel notranji minister že na voljo policijsko poročilo o preiskavi dogodka. Kakor da bi bil na dogodek pripravljen ...

Koroščevo izvajanje je bilo podrobno in predvidljivo: *»Blizu hiše poslanca Rašovića je majhna kavarna, ki se imenuje 'Malo Dedidnje'. Rašović je šel od hiše okrog pol 10. Šel je mimo kavarne po svoji običajni poti proti Topniškim šupam. Videla sta ga kavarar Živan Sremčević in kavarniški natakar Milan Petrović. Incident bi se moral, kakor se opisuje, dogoditi pred kavarno. Tam pa ima orožnik svoje stalno mesto. Orožnik, ki je tudi tedaj stal tam, ni ničesar čul, ne ničesar videl, sploh ničesar zaznal.«* V okolici je tudi veliko hiš, pri čigar prebivalcih je policija poizvedovala, a ničesar izvedela. Korošček je tako ugotovil, da obstaja »nasprotje« med policijskimi dognanji in Rašovićevimi besedami. Dejal je, kako je zaradi tega v skrbeh, *»da ni po sredi kakšna mistifikacija.«* Vsekakor pa je v imenu vlade ob koncu »moral« izjaviti, *»da nam je mnogo na tem, da se ta stvar razčisti in razjasni in da se dožene popolna resnica že v interesu tega visokega doma in vobče parlamentarnega sistema.«* Poslanci so vpili, eni so ministru ploskali, drugi so ga grajali in predsedujoči je sejo prekinil. Nadaljevala se je istega dne zvečer.

Okrog sedme ure je h govornici končno pristopil poslanec Rašović. Njegov govor je bil dolg, obtožujoč, a splošen in brez dokazov. Dokumente naj bi odnesla četverica napadalcev. Ministru je očital zlorabe, trdil, da je *»od ministarstva napravio dućan«* in ponavljal obče znane zgodbe, denimo to, da sta dva ministrova zeta vojaška atašeja (kar ni bilo povsem res. Ataše je bil le en zet, drugi se je k tej funkciji pripravljaj). Ob vsesplošnem razgrajanju s prekinitvami je govor komaj končal.

Mesec kasneje, potem ko je afera že precej zvođenela, je dobro obveščeni diplomat Körbel (po drugi svetovni

vojni je kot tesen Benešov sodelavec postal prvi češko-slovaški veleposlanik v Beogradu) zapisal, da je bil ves dogodek najbrž insceniran in da je Rašović le žrtev v boju »klik«. A govorilo se je, da naj bi neke »afere« vendarle obstajale.²² Ozadje afere (oz. eno od interpretacij) je naposled v svojih spominih razkril minister Marić, a z njim ne bom obremenjeval bralca, saj za pričujočo razpravo ni bistveno.

Hawthorne eksperiment

Kaj se je resnično zgodilo tistega dopoldneva 4. marca 1938 na Dedinju, pravzaprav sploh ni važno. Je Rašović imel kompromitirajoče dokumente, je bil res napaden, je bil minister Marić res korumpiran ... vse to so sicer zanimiva vprašanja, s katerimi se je tedaj marsikdo ukvarjal, toda odgovori nanje ne pojasnjujejo narave spopada jugoslovanske družbe s korupcijo. Veliko pomembneje se zdi to, da je zgodba vsestransko odmevala. Opozicija je z njo dobila hvaležen material za napade na vlado (četudi je ob predpostavki, da so Rašovićevi dokumenti res obstajali, del »orožja« izgubila), mediji so dobili zanimivo zgodbo, stranka JRZ, vlada in notranji minister so dobili praktično priložnost, ko je bilo mogoče pilatovsko reči *»nam je mnogo na tem, da se ta stvar razčisti«*. Politika vobče je dobila afero, ki je vsaj deloma odvrnila pozornost od mednarodnih tem. Medtem ko je bila Češkoslovaška ogrožena, ko je Jugoslaviji maloantantno zavezništvo vse manj ustrezalo, se je seveda bilo elegantneje ukvarjati s tem, kdo je z bokserjem mahniti poslanca. Nenazadnje je tudi sam Rašović nekaj izlekel iz afere. Če dokumenti zares niso obstajali, se je (sicer nespretno) izognil blamaži, če pa so bili dejansko ukradeni, je imel sijajno priliko kapitalizacije lika politične žrtve. Čisto na koncu lahko trdimo, da so z Rašovićevo afero nekaj dobile tudi širše množice. Dobile so dokaz, da se nekdo s korupcijo ukvarja, da je nekomu za problem mar, kar je samo po sebi pozitivno dejstvo.

Približno takrat, ko se je dogajala zgodba o izginulih dokumentih, se je v ZDA skupina raziskovalcev ukvarjala z neko povsem drugo temo, a ugotovila nekaj, kar še kako podkrepi gornjo trditev. Raziskava je znana kot *Hawthorne eksperiment*, njeni izsledki pa so še zmerom aktualni. V ameriški tovarni telefonskih delov so v želji po izboljšanju produktivnosti spreminjali delovne pogoje in spremljali reakcijo delavcev. Spreminjali so delovne odmore, premikali plačilne dneve, v tovarno enkrat spustili več svetlobe, drugič spet manj ... in vsakič ugotovili, da je produktivnost narasla. Narava spremembe sploh ni bila važna. *»For the workers, it was not about improving output but feeling good.«* Ameriški raziskovalec Steven Sampson, ki je razvil tezo o »anti-

²² AMZV PZ – Beograd, poročilo z dne 22. marca 1938.

korupcijski industriji«, trdi, da gre za podoben fenomen tudi pri spopadanju s korupcijo. »*Anti-corruption has this feel good character.*«²³ Glavno, da se z njo ukvarjamo. Učinek ukvarjanja *per se* ni bil важен ... Prva jugoslovanska država je gotovo bila korumpirana in gotovo ni bilo prave »volje« po spopadu s korupcijo, a odsotnost »volje« je temeljila v tem, da je enim korupcija sama in ukvarjanje z njo ustrezalo, drugi pa so se zadovoljili s pisanjem o njej in neprestanim opozarjanjem na njen zlovešči značaj. Resnični učinek (ne)spopadanja z njo je zanimal le nekaj nilsov nielsenov.

Viri in literatura

Arhivski viri:

Arhiv Jugoslavije (Beograd), (AJ)
AJ 72, Narodna skupština

Archiv Ministerstva zahraničních věcí (Praga)
Politické zprávy

Časopisje:

Jutro, 1938
Slovenec, 1938

Literatura:

Balkovec, Bojan: »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«. Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi. Ljubljana, 2011.

Engels, Jens Ivo: Politische Korruption in der Moderne. Debatten und Praktiken in Großbritannien und Deutschland im 19. Jahrhundert. V: Historische Zeitschrift 282 (2006), s. 313-350 – Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg.

Bulatović, Aleksandra in Korać, Srđan (Ur.): Korupcija i razvoj moderne srpske države. Beograd, 2006.

Krleža, Miroslav: Banket u Blitvi I. i II., Zagreb, 2013.

Krleža, Miroslav: Banket u Blitvi III., Zagreb, 2013.

Kulundžić, Zvonimir: Politika in korupcija v kraljevi Jugoslaviji. Ljubljana, 1973.

Perovšek, Jurij: Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929), V: Viri 13. Ljubljana, 1998.

Sampson, Steven: The anti-corruption industry: from movement to institution. V: Global Crime 11 (2010) 2, str. 261-278.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije. Dostopno na: www.sistory.si.

Šuvaković, Uroš: Korupcija i političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, NBP. V: Žurnal za kriminalistiku i pravo 2011, str. 58-68.

Vörös, László: Úvod: Korupcia ako historický fenomén. V: Forum Historiae 5 (2011) 2, dostopno na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/voros.pdf.

Zusammenfassung

„EIN TEUFELSKREIS DER
GESELLSCHAFTLICHEN LOTTERIE, IN
DEN ES SICH ZU INVESTIEREN LOHNT“
*Wie die jugoslawische Gesellschaft in der
Zwischenkriegszeit mit politischer Korruption
kämpfte*

Sich auf die Allegorien des größten schriftstellerischen „homo politicus“ und literarischen Chronisten der Periode des ersten Jugoslawien Miroslav Krleža stützend stellt der Autor einleitend fest, dass der Staat völlig korumpiert war, es aber keinen echten Willen zum Kampf gegen die Korruption gab. Der „Ozean der Korruption“ war uferlos, Idealisten verzweifeln daran, die Bekämpfung des Ungeheuers war jämmerlich. Die scheinbare Wirkungslosigkeit des Kampfes gegen die Korruption wirft scheinbar einfache Fragen auf: Wie war es möglich, dass unter dem Eindruck einer allgegenwärtigen Korruption die Auseinandersetzung damit so vergeblich war? Ist eigentlich der Eindruck vom ungeheuren Ausmaß der Korruption im ersten Jugoslawien falsch? War vielleicht die Schwelle der Auffassung davon, was korrupte Handlungen sind, wesentlich anders (niedriger) als die damals im Westen gültigen Standards? Ist es möglich, dass die Gesellschaft als Ganzes keinen Kampf gegen die Korruption wünschte?

Der deutsche Historiker Jens Ivo Engels schlägt vor, das Phänomen Korruption in historischer Perspektive mithilfe eines „methodologischen Dreiecks“ in Angriff zu nehmen. Dieses setzt sich zusammen aus der in der jeweiligen Zeit aktuellen und möglichst breit akzeptierten Standarddefinition von Korruption auf der einen Seite, den jeweils aktuellen Debatten und Berichten über Korruption auf der anderen Seite und schließlich den konkreten Korruptionspraxen auf der dritten Seite. Für die Beispiele der Korruption im ersten Jugoslawien war charakteristisch, dass sie der breitesten und grundlegendsten Definition von Korruption entsprachen: es ging um Handlungen, bei denen ein öffentliches Amt (eine öffentliche Funktion) für einen privaten Vorteil ausgenutzt wurde. Die Träger der Korruption waren

²³ Steven Sampson, *The anti-corruption industry: from movement to institution*, *Global Crime* 11 (2010) 2, str. 278.

öffentliche Personen mit (formeller oder informeller!) politischer Macht. Die konkreten Korruptionspraxen waren bisher Gegenstand zahlreicher publizistischer und historiografischer Analysen: In der Dichte der Korruptionsfälle gab es keine wesentlichen Unterschiede zwischen der parlamentarischen Periode und der Zeit der Diktatur des Königs Alexander (sowie der zweiten Hälfte der 1930er Jahre); unter den korrumpierten Politikern überwogen die Anhänger der serbischen Radikalen Partei, da diese Partei am längsten an der Macht war und gleichzeitig eine der Säulen des Regimes darstellte; die Verschiedenartigkeit der Sphären wurde durch das Faktum bestätigt, dass weder Staatsbeamte noch Funktionäre gegen Korruption immun waren. Alle bereicherten sich, von den Ministern und Abgeordneten bis zu den Schreibern und Beamten. Am meisten Korruption gab es bei Geschäften in Verbindung mit Militärausrüstung und verschiedener Infrastruktur. Die zahlreichen Affären blieben den Zeitgenossen nicht verborgen und über die Korruption wurde in den 20 Jahren des Bestehens des ersten Jugoslawien enorm viel Druckerschwärze vergossen.

Auf Grund dessen fragt der Autor sodann, ob vielleicht die Korruption und das damit verbundene Geschehen (das Schreiben darüber) sogar allen zusagten? Eine Antwort auf diese Frage bietet zumindest teilweise die sehr untypische, aber gerade deshalb sehr interessante und illustrative „Korruptionsaffäre“ des Abgeordneten Rašović – eine Affäre, die es eigentlich nicht gab und die nicht in den Anthologien der jugoslawischen Korruption zu finden ist. Was wirklich an jenem Vormittag des 4. März 1938 in Dedinje in Belgrad passierte, als die Affäre ausbrach, interessiert den Autor hier nicht, viel wesentlicher scheint ihm, dass (und wie) die ganze Geschichte ein großes Echo fand. Die Menschen bekamen den Beweis, dass sich jemand mit Korruption beschäftigt und sich um dieses Problem kümmert, was an und für sich eine positive Tatsache ist. Wie der amerikanische Forscher Steven Sampson, der eine These über die „Antikorruptionsindustrie“ entwickelte, behauptet: „Anti-corruption has this feel good character.“ Hauptsache, man beschäftigt sich mit ihr. Das Ergebnis dieser Beschäftigung war *per se* nicht wichtig. Somit stellt der Autor des vorliegenden Beitrages abschließend fest, dass der erste jugoslawische Staat gewiss korrumpiert war und es keinen echten „Willen“ für den Kampf gegen die Korruption gab. Jedoch basierte die Abwesenheit dieses Willens darauf, dass den einen die Korruption und die Beschäftigung damit zusagte, während sich die anderen damit begnügten, über die Korruption zu schreiben und unablässig vor ihrer unheilbringenden Natur zu warnen.

Schlagwörter: Korruption, Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS)/ Jugoslawien, Affäre Rašović

Mojca Šorn

»Rasputin vidovdanske ustave«^{*}

*Razvpite afere Radomirja Pašića kot primer korupcije in (neuspešnega) boja
proti njej v prvi Jugoslaviji*

ŠORN Mojca, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za
novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

328.185(497.1)"1919/1941"
343.352(497.1)"1919/1941"

»RASPUTIN VIDOVDANSKE USTAVE«

*Razvpite afere Radomirja Pašića kot primer korupcije in
(neuspešnega) boja proti njej v prvi Jugoslaviji*

V prispevku avtorica ugotavlja, da v prvi Jugoslaviji ni bilo vzpostavljene etične infrastrukture in da je bila stopnja skorumpiranosti države zelo visoka. Na primeru koruptivnih dejanj Rade Pašića, še posebej t. i. adamovske afere, prikaže posamezne poskuse boja proti korupciji, ki pa niso dosegli nobenih rezultatov. Prispevek odstira (predvsem) slovensko perspektivo na fenomen korupcije, saj je avtorica velik poudarek namenila obravnavi slovenskih časopisnih virov (dnevnikoma Slovenec in Jutro), edinemu mediju, ki je takrat širšim množicam nudil vpogled v afere in poskuse »reševanja države iz krempljev skorumpirancev« ter oblikoval njihovo stališče do tovrstnih aktivnosti.

Ključne besede: korupcija, Kraljevina SHS / Jugoslavija, Rade Pašić

ŠORN Mojca, PhD, Research Fellow, Institute of
Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000
Ljubljana

328.185(497.1)"1919/1941"
343.352(497.1)"1919/1941"

«THE RASPUTIN OF THE VIDOVDAN
CONSTITUTION»

*The Famous Scandals of Radomir Pašić as an Example
of Corruption and a (Failed) Fight against It in the First
Yugoslavia*

The author finds that the First Yugoslavia had no ethical infrastructure and that the level of corruption in the country was very high. The corrupt behavior of Rade Pašić, and in particular the "Adamov scandal" are used as examples of individual attempts in the fight against corruption that, however, yielded no results. The article provides (mostly) the Slovene view of corruption because the author focuses in particular on Slovene newspapers (the dailies Slovenec and Jutro), the only media at the time that offered the wider public an insight in the scandals and attempts at "saving the state from the claws of corrupt people" and shaped their attitudes towards such acts.

Key words: corruption, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia, Rade Pašić

* Slovenec, 13. 5. 1926, 1-2, *Debata o korupciji v parlamentu*.

»Iz mestne hiše prileti človek plašnega pogleda. Ravno je izpraznil tujo blagajno in si nabasal malho s tujim denarjem. 'Primate tatu!' S tem klicem prileti na ulico. 'Kaj? Tatu? Kje je tat?' 'Tam-le mora leteti. Primate ga!' zakliče znova in hiti po ulici. 'Primate tatu!' zakliče za njim vprašalec. 'Kaj? Tatu love?' vpraša tretji. 'Da! Primate ga!' se oglasi četrti, peti in šesti. Množica narašča, vse hiti na ono stran, kjer ima tat biti. Vse kriči: 'Primate tatu!' /.../. Vpitje vsekrižem, zmešnjava vsesplošna. Prilika lepa, trenutek ugoden, da se tat zgubi med množico in srečno odnese, s čimer si je nabasal žepe. /.../. Bog ve, kje ga love in kako dolgo ga bodo lovili! Naj ujamejo, kogar hočejo, obesijo naj ga, na kosce naj ga razkosajo, kaj me briga! Samo da sem jaz s svojim plenom na varnem!«¹

Uvod

Za obdobje od konca hladne vojne oziroma za obdobje (iskanja) novega načina življenja in razmišljanja – globalizacijo, ki je zasebno in institucionalno življenje prežela z idejo o profitu – je značilen upad do takrat obstoječega moralnega reda. Ker čas, zaznamovan z regresijo vrednot, terja od družbe vzpostavitev nove etične infrastrukture, ki bi pravni in socialni državi pomagala »zagotavljati visoko raven spoštovanja človekovih pravic in zadovoljivo raven omejevanja oblastne korupcije«, so v zadnjem času čedalje bolj aktualna zanimanja za etiko in integriteto, na sidrišču katerih bi temeljilo delovanje v javnem prostoru, saj to »ne more sloneti na policijskem pendreku.«²

Stremljenje k t. i. etičnemu maksimumu se odraža v zahtevah po preglednosti delovanja javnih organov in oblikovanju številnih aktov. V tiskani in elektronski verziji so najširši sferi uporabnikov dostopni pravila, kodeksi, zakoni, kar naj bi zmanjševalo »potrebe po uporabi drugih oblik nadzora, zlasti upravnega.«³ Pri tem je potrebno poudariti, da ti ne določajo zgolj standardov obnašanja »izvoljenih predstavnikov« javne oblasti, temveč želijo osvestiti državljane, kaj lahko oziroma morajo pričakovati od njih, »tj. spodbuditi jih, da se zavedajo svojega statusa polnomočnih imetnikov pravice, da javni funkcionarji in uslužbenci v odnosih z njimi ravnavajo v skladu z določili sprejetih etičnih kodeksov.«⁴

Vsesplošno pomanjkanje etične kulture v družbi, odsotnost predpisov, ki bi vezali k moralnemu in protikorupcijskemu delovanju, in preohlapen nadzor nad delovanjem v javnih ustanovah, so omogočili mdr. tudi

Jutro, 27. 11. 1926

razvoj korupcije. Korupcija je s pojmom etika, »ki se nanaša na dobro utemeljena merila moralno pravilnega in napačnega ravnanja, ki predpisujejo javnim uslužbenecem, kaj morajo storiti in kako ravnati, in sicer v okviru dolžnosti iz opravljanja javne službe, načel, kreposti in dobrobiti za skupnost«,⁵ v paradoksalnem razmerju neločljivo povezana. S pojmom korupcija namreč označujemo »vsa tista pravno in moralno sporna dejanja, ki se navezujejo na zlorabo moči, oblasti in pooblastil«,⁶ širše: »Korupcija pomeni neposredno ali posredno terjanje, ponujanje, dajanje ali sprejemanje podkupnine ali katere koli druge nedovoljene koristi ali obljube le-te, ki moti pravilno opravljanje dolžnosti ali ravnanje, zahtevano od prejemnika podkupnine, nedovoljene koristi ali obljube le-te.«⁷

Korupcija je torej pojav, ki »ogroža demokratične vrednote, vladavino prava, slabi ali negira moralne vrednote družbe, človekove pravice ter diskriminatorno ogroža socialne in ekonomske možnosti razvoja posameznika, stabilnost demokratičnih institucij ter v večini držav predstavlja resen gospodarski in politični problem.«⁸

Korupcija v prvi Jugoslaviji

Resen gospodarski in politični problem, ki je načel celo družbene temelje, je korupcija predstavljala tudi v obdobju »novih perspektiv« po prvi svetovni

¹ Kalan, *Primate tatu!*, 5.

² Klemenčič, *Predgovor*, 5. Gl. tudi: Kečanović, *Na integriteti utemeljen odnos do skupnih vrednot*, 155-156.

³ Vlaj, *Etična načela v lokalnem javnem življenju*, 211.

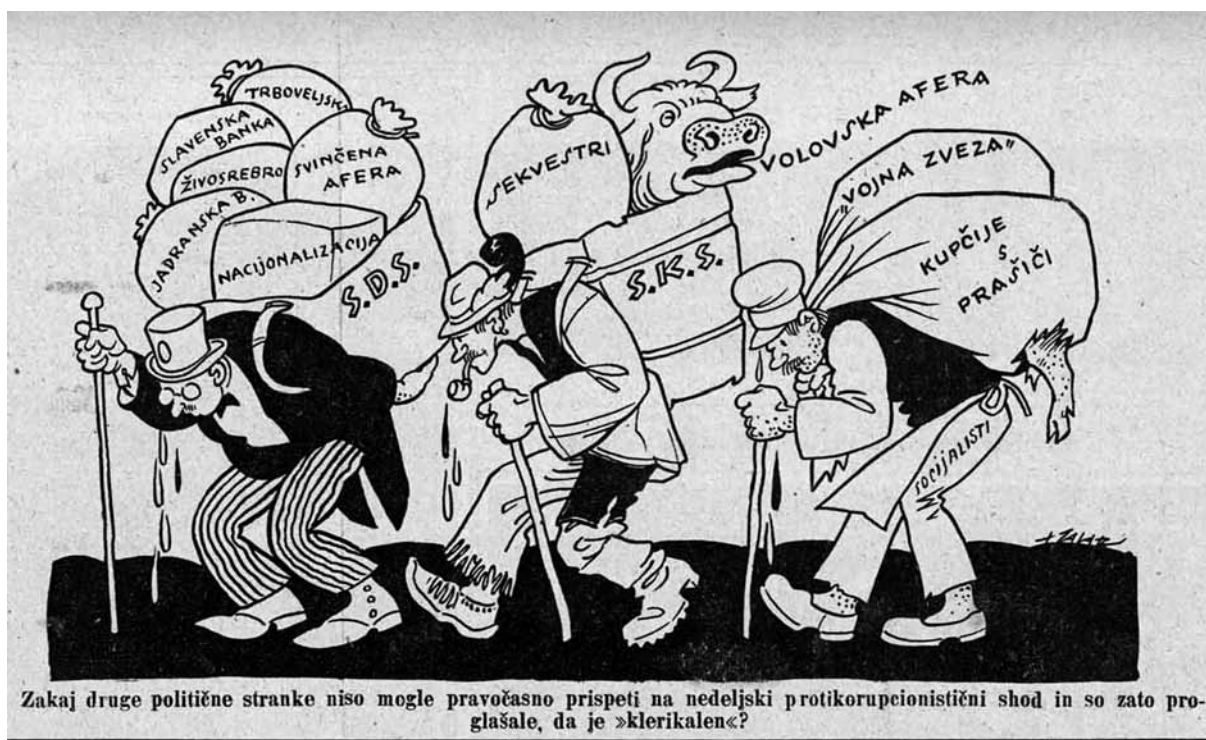
⁴ Pribac, *Javna etika*, 142.

⁵ Strahovnik, *Spoznave vrline, integriteta in etika javne uprave*, 134.

⁶ Vlaj, *Etična načela v lokalnem javnem življenju*, 213.

⁷ Zakon o ratifikaciji Civilnopravne konvencije o korupciji iz leta 2003, čl. 2. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlmpid=200323>, 16. 10. 2013.

⁸ Vlaj, *Etična načela v lokalnem javnem življenju*, 213.

Ilustrirani Slovenec, 6. 6. 1926

vojni. Prva Jugoslavija, ki ji v času svojega nastanka in obstoja – kljub nekaterim poskusom – ni uspelo vzpostaviti sistema, ki bi odvrčal od korupcije oziroma skrbel za njeno »pobijanje«, je bila preprejena z moralno oporečnimi aktivnostmi. Na to kažejo tako arhivski viri in periodični tisk, kot tudi spominska literatura ter nekaj strokovno-znanstvenih monografij. Hrvaški zgodovinar in publicist Zvonimir Kulundžić je zapisal, da so se v novonastali državi s »korupcijo in najrazličnejšimi malverzacijami ukvarjali vsi, ki so zavzemali kakršenkoli položaj, pa celo katerikoli nizek položaj v državni hierarhiji, začeni pri vaškem biriču in pisarju, prek uradnikov vseh kategorij, poslancev, ministrov, oficirjev in generalov, vse tja do samega kralja Aleksandra.«⁹ Številne afere, ki so največkrat izzvenele kar brez sodnih epilogov, so po eni strani med ljudmi utrjevale prepričanje, »da je država ena sama velika lopovščina«¹⁰ – državna blagajna je postala sinonim za kravo, ki jo mora ljudstvo hraniti, da jo uradniki lahko svobodno in celo formalno molzejo¹¹ –, po drugi strani pa so v njih sčasoma budile duh tolerance do tega pojava. Korupcijo so »v tej ali oni obliki čedalje manj imeli za nekaj osovraženega in kompromitirajočega, kar naj bi ljudi poniževalo in diskvalificiralo v pošteni družbi.«¹² Kot »nujno zlo« je postala del javnega in družbenega

vsakdana, kar je pripisati predvsem časopisom – edinemu mediju, ki je širšim množicam omogočil vpogled v dogajanje in oblikovanje mnenja in stališč –, ki so v teku 20. let 20. stoletja o aferah in poskusih »reševanja države iz krempljev skorumpirancev« pisali čedalje pogosteje in podrobneje ter prispevke z zadnjih strani preselili na prvo (ali – zaradi drugih pomembnih (političnih) dogodkov doma in v tujini – vsaj na drugo stran).

V kontekstu evropskih dogajanj je za Jugoslavijo po prvi svetovni vojni, ki jo je politično gledano označeval boj med republikanskimi koncepti in monarhističnimi zasnovami, s katerimi se je najbolj istovetila radikalna stranka, značilen nov modus vivendi. Ta pa je odražal odmik od do tedaj uveljavljenih vrednot oziroma prizadevanj za javno etiko in integriteto: »Čast in spoštovanje in družabni ugled so se umaknili silnemu respektu pred milijonom«,¹³ kar je za sabo mdr. potegnilo tudi plaz korupcije »pravog virtuožiteta«. Skorumpirani elementi, pogosto poimenovani kar »čaršijski krogi«, so razvili mrežo ekonomskega privilegiranja, ki je v želji po čim večjem in čim hitrejšem zaslužku rezultirala v vsej svoji brezobzirnosti in se odražala v smislu oškodovanja šibkejših, širših družbenih plasti in države.¹⁴ To je razvidno tudi iz besed Milana Grola, Davidovičevega demokrata: »Ni bilo sredstev za bolnišnice, šole, toda bilo je na stotine milijonov za nakup vesti. Generali, univerzitetni

⁹ Kulundžić, *Politika in korupcija v Kraljevini Jugoslaviji*, 22.

¹⁰ *Prav tam*, 16.

¹¹ *Prav tam*, 25.

¹² *Prav tam*, 9–11.

¹³ *Slovenec*, 1. 12. 1921, 1, Beg iz državne službe.

¹⁴ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 238.

profesorji, državni svetniki, vsi so se borili za položaje zaradi položajev, za honorarje v komisijah, za luksuzne avtomobile, /.../. Vseh se je polotil grabež. Nikogar ni bilo sram prejemati, nihče ni pomišljal deliti ljudskega denarja na levo in desno.«¹⁵

V kraljevini Jugoslaviji, »eldoradu za korupcijo najvišjega stila«,¹⁶ je bila ta prisotna že pred vidovdanske ustavo, po šestojanuarski diktaturi pa se je le še okrepila, postala je pravi začarani in za nekatere čarobni krog. V rokah oseb – »nove buržoazije«, ki se je z njo sistematično ukvarjala, se je akumuliral kapital, ki ji je mdr. omogočal, da je zasedla pomembna mesta v državnih institucijah ali pa se z njimi povezala, kar je državi dalo poseben pečat. Mijo Mirković je v svoji knjigi *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918-1941* zapisal: »Korupcionaši su tako stečeni novac znatnim djelom ulagali dalje u nove poslovne pothvate, a napose u industriju, tražeći nove profite, a koristeći se raznim povlasticama, koje su njihovi drugovi u vladi davali radi – zaštite domaće industrije. Državni kapitalizam, koji se naročito od Šestojanuarske proklamacije sve snažnije razvijao, ispoljavao se stoga u sve to jačoj mjeri u privredi cijele zemlje, te joj je davao naročit pečat.«¹⁷

Poskusi boja proti korupciji

Poskusi nekaterih politikov iz vrst opozicije z Ljubom Davidovićem na čelu, da bi postavili pravno osnovo in moralni okvir, ki bi uničila ali vsaj načela mrežo korupcije, niso uspeli. Uspel ni niti »edini resnejši poskus v stari Jugoslaviji«, s katerim so želeli »stopiti korupciji na prste«. Ko je Ljuba Davidović poleti 1924 prišel na oblast in sestavil vlado, v kateri radikalci niso imeli položaja, si je za prednostno nalogo izbral izdelavo in sprejetje zakona proti korupciji. Zakonski predlog je bil narodni skupščini predložen 14. oktobra 1924. Narodna skupščina je izvolila odbor, ki je začel predlog proučevati, vendar je Davidović svoj položaj izgubil, še preden je bil zakon sprejet.¹⁸ Voditelji opozicije so z glasnimi zahtevami po sprejetju zakona o pobijanju korupcije nadaljevali tudi v prihodnjih letih – vendar neuspešno.

Tipičen je bil razplet zelo odmevne afere iz prve polovice 30. let 20. stoletja, t. i. našiške afere,¹⁹ predmet katere je bilo izkoriščanje državnih gozdov preko posrednikov za velike provizije. Kljub temu da so bili v nečedne aktivnosti vpleteni najvišji državni uradniki, je bila afera – ena izmed redkih – sodno obravnavana.

Proces se je začel leta 1934; glavni obtoženci so po večini (kazniva) dejanja priznali, pri tem pa so se branili, da so ta del povsem normalnih, v praksi uveljavljenih trgovsko-industrijskih postopkov. Kljub oceni, da je bilo v afero vpletenih 1400 oseb, je bilo obtožencev 106, od tega 72 državnih uradnikov. Sojenje je trajalo od maja do decembra leta 1935. Sodišče je 58 oseb oprostito krivde, 48 oseb pa je bilo obsojenih. 10 mesecev kasneje je zagrebško kasacijsko sodišče skoraj vse obtožence oprostito, saj je menilo, »da prikrito knjigovodstvo ni kaznivo, da poslanci niso državni uradniki«.²⁰ Afera je bila s tem zaključena, z njo pa tudi nadaljnji aktivnejši boj proti korupciji: »In tako je ta največja in najhrupejša sodna obravnava v kraljevini Jugoslaviji – najparafraziram besede državnega tožilca – dokazala, da je država že pri tem svojem prvem koraku v boju s povodnijo korupcijskega sistema morala odstopiti in se je v tem »merjenju« pokazala slabša.«²¹

Korupcijske afere Rade Pašića

Ker se prva Jugoslavija korupciji ni znala ali želela postaviti po robu, jo je preplaval val koruptivnih dejanj. V afere so bili vpleteni predvsem člani radikalne stranke oziroma osebe, ki so bile po službeni ali privatni liniji blizu njenemu strankarskemu prvaku in večkratnemu predsedniku vlade Nikoli Pašiću, čeprav so svoje mesto v zgodovini korupcije našle tudi aktivnosti t. i. politikov opozicije.

Novice o korupcijskih aferah, v katere so bili (domnevno) vmešani najvišji državni uradniki, so po navadi hitro potihnile, prav tako tudi že sami pomisleki o morebitni vpletenosti kralja v malverzacijske posle, čeprav je Svetislav Milosavljević, večletni minister za promet, v svojih memoarskih zabeležkah Kralj Aleksandar Karađorđević (gledan kroz prizmu dvorskih skandala od 6. I. 1929. do 9. X. 1934.) navedel, da se je kralj Aleksander ukvarjal s špekulantskimi in korupcionističnimi aktivnostmi na področju industrije, trgovine, bančništva, ekonomije in s »piljarlukom« (branjevstvom).²² Številne druge kraljeve prestopke, povezane s korupcijo, opisuje Milan Bartoš v svoji zbirki člankov *Monarhija i novac*. Izpostavi kraljevo poslovanje, povezano z uvozom blaga brez carine, njegove manipulacije z nakupom akcij Narodne banke in številne druge, pravi: »Sve to pokazuje ne samo, koliko je kralj Aleksandar bio sklon zgortanju kapitala, nego da on pritom nije mnogo birao sredstva, zloupotrebljavajući svoj vladarski položaj. Ni knez namjesnik Pavle nije, izgleda, bio mnogo bolji od kralja Aleksandra. Neke činjenice pokazuju, da je i on

¹⁵ Cit. po: Ribar, *Politični zapiski*, 40.

¹⁶ Prav tam, 120.

¹⁷ Cit. po: Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 254.

¹⁸ Kralj je na oblast postavil vlado Pašić-Pribičević, v kateri je Milan Stojadinović zavzel resor finančnega ministra.

¹⁹ Našička d.d. je bilo eno največjih lesnih podjetij v Evropi.

²⁰ Ribar, *Politični zapiski*, 120.

²¹ Prav tam, 124.

²² Cit. po: Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 247.

/.../ žedan lakog bogačenja krenuo istim stopama, kojima je dotle išao i kralj Aleksandar.«²³

Kot omenjeno, so največ prahu dvignile afere, v katere so bili vpleteni politiki Narodne radikalne stranke. Znana in odmevna so bila predvsem korupcijska dejanja sina Nikole Pašića, »poslovneža« Radomira Pašića. V dnevniku Novosti je pravnik, demokrat Dragiša Stojadinović zapisal: »Za g. Radu Pašića nije bilo ustava, nije bilo zakona niti vlasti, da ga uputi, neka vodi računa o dužnosti prema državi. Na očigled je celog sveta g. Rade Pašić zarađivao basnoslovne sume, kupovao kuće i nakit i menjao automobile. I nitko se nije našao da ga zapita – otkuda njemu taj novac.«²⁴ O Pašićevih aferah najdemo zabeležke tako v arhivskih virih kot tudi v periodičnem tisku in literaturi, vse pa ga bremenijo, da je sodeloval tako v znani aferi Omnium Serbe, pri odkupovanju živine iz reparacij in nabavi na račun letih, izgradnji mostu med Beogradom in Zemunom, kot tudi pri »osvoboditvi« Trboveljske premogokopne družbe izpod državne kontrole, malverzacijah z vojaškimi nabavami in državnimi posojili itd.²⁵ Vsa ta dejanja so škodovala državi in njenim interesom, »a tako isto unižavaju i ugled naše države u inostranstvu, jer nas tamo prikazuju kao zemlju gde se bez bakšiša i provizija ne može dobiti ni izvršiti ni jedna nabavka ni liferacija.«²⁶

Ena prvih afer, v kateri je igral svojo vlogo Rade Pašić, je bila afera z voli in ovcami,²⁷ ki jih je Jugoslavija dobila od Nemčije na račun vojne odškodnine. Pašić je prek očeta dosegel, da je takratni minister za kmetijstvo Ivan Pucelj izdal akt, naj te živine ne izročijo ljudstvu, ampak po bagatelni ceni prodajo podjetjema, s katerima je Pašić sodeloval kot posrednik (Promes iz Zagreba in Impex iz Ljubljane). Politika je o tej velikanski korupcijski aferi zapisala: »In država ni samo prodala živine, do katere imajo pravico samo oškodovanci iz vojne, temveč jo je prodala daleč pod ceno, ki bi jo lahko dobila v sami Nemčiji. In država ne samo da je razsipno metala naokrog vse tisto, česar ni mogoče nadomestiti, temveč je dajala Nemčiji pravico, da nas vpraša, zakaj smo tlikanj vztrajali, da bi dobili živino, če je ne potrebujemo. In daje pravico reparacijski komisiji, da nas vpraša, le čemu so se naši izvedenci na mirovni konferenci tako obupno borili za vsak rep živine, ko je zdaj niti ne bomo

prejeli, temveč jo celo prodajali skoraj zastonj. Zakaj? Zato, ker morajo špekulanti strpati nove milijone v žep in zato, ker stare, potlačene afere povzročajo apetite po novih aferah.«²⁸ Morda je hudo ogorčenje javnosti po izbruhu afere vsaj malo doprineslo k odločitvi vlade konec novembra 1921, da je sprejela odločitev, da se prodajo volov dovoli, »ker je bila izvedena v ugodnih pogojih«, prodaja ovc pa je bila razveljavljena.

Rade Pašić je bil vpleten tudi v afero, povezano s trboveljskimi rudniki. Po pogodbi, ki sta jo za petletno obdobje leta 1921 sklenili Trboveljska premogokopna družba in družba Laenger iz Beograda, so rudniki prišli pod kontrolo jugoslovanske države, pri čemer je imela beograjska družba izključno pravico za prodajo revirskega premoga. To TPD nikakor ni ustrezalo; pogodbo je želela razveljaviti in se otresti državne kontrole. Oboje ji je slabo leto po podpisu pogodbe tudi uspelo. Posredniško vlogo pri tej malverzaciji, ki je terjala skoraj dvakratno podražitev črnega zlata, seveda na škodo tako privatnikov kot tudi države, je odigral Rade Pašić, za kar je prejel 4000 akcij TPD v vrednosti 4 milijonov dinarjev.²⁹

Ker se je Pašić redno ukvarjal s »posredniškimi posli«, je Dragiša Stojadinović v začetku leta 1926 zbral dokumente, ki so evidentno pričali o tem, da Pašić mlajši nima nobene pravice opravljati teh poslov, ker tovrstnega delovanja ni registriral. Stojadinović je Pašićevo ne-protokolirano poslovanje prijavil davčnim oblastem, na davčni oddelek mesta Beograda pa je vložil davčno prijavo zaradi neplačanega davka, ki naj bi po njegovem seštevku z dolgoletnimi zamudnimi obrestmi vred znašal skupaj okrog trideset milijonov dinarjev. Stojadinović je domneval, da bo vloga rešena v prid Pašića mlajšega, zato je v beograjskih Novostih objavil prispevek, s katerim je želel pritisniti na odbornike. Članek, ki je bil kot neke vrste odprto pismo objavljen 23. februarja 1926, je nosil naslov 10.000.000 dinarjev za invalide in siromašne študente. V prispevku je Stojadinović opozoril javnost, da bo »v davčnem oddelku mesta Beograda danes zasedal davčni odbor, da bi sprejel sklep o oprostitvi g. Radomirja Pašića kazni zaradi neprijave in neplačanja davka.« Širše množice je nadalje soočil: »Po vrnitvi v deželo se je ločil od očeta in začel samostojno živeti in služiti kot posrednik v velikih poslih. Od tega svojega dela je imel zaradi avtoritete svojega očeta lep zaslužek tako zase kot svojo okolico. Ko si je tako ustvaril ugodno in razkošno življenje, je g. R. N. Pašić pod zaščito očetove avtoritete užival vse dobrine državljanstva te dežele, hkrati pa zanemarljivo tudi obveznosti do iste dežele, v

²³ Cit. po: prav tam, 252 in 253.

²⁴ Cit. po: prav tam, 241.

²⁵ AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija g. g. Davidovića i dr. i Dr. P. Grizogona i dr., str. 2.

²⁶ AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Interpelacija na g. Predsednika Vlade i g. g. Ministra Financija i Saobraćaja.

²⁷ Gl. mdr. Slovenec, 29. 11. 1921, 2, Volovska afera.

²⁸ Kulundžić, Politika in korupcija v Kraljevini Jugoslaviji, 143.

²⁹ Prav tam, 161-163; Slovenec, 22. 4. 1926, 1, Zopet nova korupcijska afera; Slovenec, 13. 5. 1926, 1-2, Debata o korupciji v parlamentu.

»Rojstna hiša Nikole Pašića (v Zaječaru), dolgoletnega našega ministrsk. predsednika in očeta g. Radeta Pašića. Kakor vidimo iz naše slike, slavna Pašićeva rodbina ni ravno iz bogate hiše, vendar sta danes g. Pašić in njegov sinko med najbogatejšimi ljudmi v Evropi, kljub temu, da nima ne eden in ne drugi nobenega podjetja. Odkod torej njih bogastvo? Ne bo morda odveč, če ugotovimo, da je bila skoro ves čas Pašićevega ministrovanja z njim v koaliciji tudi tista »slovenska« stranka, ki se lahko ponaša s svinčnimi, živosrebrnimi, nacionalizatoričnimi in drugimi podobnimi junaštvi na polju delovanja za »narodno in državno« edinstvo.« (Ilustrirani Slovenec, 19. 6. 1926)

kateri je živel, služil in se dobro imel. Prezrl je najsvetejšo državljansko dolžnost, ki mu jo nalaga državljanstvo njegove domovine: izognil se je plačevanju kakršnegakoli davka. In medtem ko mi na vsakem koraku srečujemo proseče roke naših invalidov in ko na vsakem koraku videmo gole in bose otroke naših padlih vojakov, ki solznih oči prosijo miloščino, ko vsak dan beremo o samomorih obupancev /.../, gospod Radomir N. Pašić kopiči milijone in se brezskrbno sprehaja po promenadi. /.../. Ni pravično poštene davčne obveznike stiskati za vrat in jim jemati skoraj ves letni zaslužek za davke, njega pa pustiti, da vrsto let ne da niti pare zato, ker je uglednega rodu. /.../. Odločba je v davčnem oddelku že pripravljena in samo čaka, da jo sprejme davčni odbor. Ne vemo, ali se bo davčni odbor odzval želji g. Pašića in ali hoče odvzeti invalidom in študentom 10.000.000 dinarjev. To je odvisno od njihove vesti.«³⁰ A Radomir Pašić se je izvil tudi iz tega primeža, čeprav je bilo njegovo »dobro ime« že močno načeto.

»Adamovska afera« in Pašićeva vloga v njej

Glede na dostopne vire je bila ena najbolj odmevnih afer, v katero je bil vključen Pašić mlajši, t. i. adamovska afera.

Železniški vozni park je bil v letih po vojni izredno slab. Za popravilo lokomotiv in vagonov, vključno tistih iz reparacij, so bile tedaj angažirane številne domače, zaradi večjih kapacitet in boljše tehnične opremljenosti pa tudi tuje tovarne.³¹ Leta 1921 je jugoslovansko prometno ministrstvo sklenilo pogodbo o popravilu vagonov in lokomotiv tudi s češkoslovaško tovarno Adamov, 6 km oddaljeno od samega naselja in v tramvajski povezavi z Brnom. Pogodba z direktno ponudbo, se pravi brez posrednikov, je bila sklenjena 8. avgusta in ratificirana 6. septembra 1921.³² Rok izvedbe del je bil 2 leti, tovar-

³⁰ Kulundžić, *Politika in korupcija v Kraljevini Jugoslaviji*, 171-173.

³¹ AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija g. g. Davidovića i dr. i Dr. P. Grizogona i dr., 5 in 6.

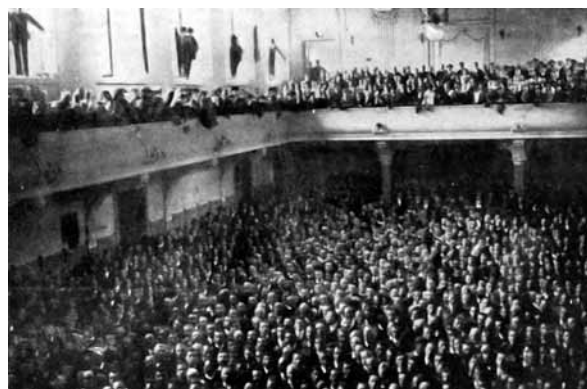
³² Prav tam, str. 7.

na se je obvezala, da bo v tem času popravila 160-200 lokomotiv in 2000 vagonov (2/3 tovornih in 1/3 potniških), v prvih 12 mesecih najmanj 80 lokomotiv in 900 vagonov.³³ Ministrstvo za promet je delegiralo v tovarno svojega nadzornika Tonka Zoreta, ki je bil določen za spremljanje nabave materiala, potek del, tehnični nadzor, testiranje idr.³⁴ Zore je v Adamov prispel 21. septembra 1921 in je svojemu predstojniku že naslednji dan poslal oceno o tovarni in delu v njej, ki je vsebovala številne superlative. Ker je bil avans za storitev položen šele 30. novembra 1921, je prvi transport lokomotiv in vagonov v popravilo iz države krenil šele decembra 1921, čeprav je bilo dogovorjeno, da se z delom začne takoj po podpisu pogodbe.³⁵

Kljub zamudi del na lokomotivah in vagonih iz prvega transporta je Jugoslavija v teku leta 1922 v popravilo pošiljala vedno nove in nove vagone in lokomotive, vse bolj pa je oklevala z izplačili, saj so zaradi rasti češko-slovaške krone (v primerjavi z dinarjem) in nenačrtovano visokih stroškov transporta pogoji dogovora za jugoslovansko stran postali nevzdržni.³⁶

V strahu, da bi popravilo stalo mnogo več, kot se je domnevalo pri samem podpisu pogodbe, je načelnik strojnega oddelka Milivoje Pavlović 9. junija 1922 ministru za promet poslal predlog o preklicu pogodbe.³⁷ Dne 12. junija 1922 je sicer prišlo do odpovedi dogovora, vendar jugoslovanska železniška direkcija ni ustavila pošiljanja lokomotiv in vagonov v popravilo. Temu tovarna ni eksplicitno nasprotovala,³⁸ je pa celo poletje zahtevala revizijo prekinitev pogodbe, mdr. je izpostavila, da jugoslovanska stran ni izpolnila dela dogovora, ki se nanaša na rok dostave in število dostavljenih vozil iz prve etape.

Predstavniki tovarne so se zaradi neplačevanja storitev obrnili na beograjskega odvetnika, ki pa ni dosegel rešitve. V Beograd je tako pripotovalo vodstvo tovarne, saj je dobilo namig in nasvet, »da je mogoče dolg zelo hitro urediti, samo če bo g. Rade Pašić privolil

Protikorupcijski shod v ljubljanski dvorani Union, 30. maja 1926. (Ilustrirani Slovenec, 19. 6. 1926)

v posredovanje.«³⁹ Direktor tovarne je z njim navezal stike in Jugoslavija je »ovaj dug fabrici, u iznosu od 62 miliuna č. k., regulisala krajem 1923., posredovanjem g. Radomira N. Pašića, na taj način, što je početkom 1924 g. isplatila u gotovu 10. miliona č. k. a u bonovima 54. miliona. Od čekova, izdatih u tome cilju od Narodne Banke, jedan je u iznosu 2. miljuna č. k. 27. januara 1924 g. kao prvo primanje, dat g. Radimiru Pašiću, i 30. januara uknjižen u tekući račun Radimirov kod Slavske banke u Beogradu, pa on posle primio u dinara 5.080.000. Cela provizija oko izdejstvovanja ovog aranžmana iznosila je 15 miliona dinara. Tu proviziju g. Rad. Pašić po izjavama činjenim izvesnim licima, delio je sa nekim od g. g. ministara. Po tome, optužba pogađa ne samo g. Rad. Pašića kao privatno lice, nego kompromituje i najviše državne funkcionare.«⁴⁰ Ko je ta podatek prišel v javnost, je razburil tako širše ljudske množice kot tudi politične kroge, jasno je bilo, da se tovrstnih zadev ne da več prikrivati oziroma, da je treba proti korupciji ukrepati.

Interpelaciji, oblikovanje anketnega odbora in protikorupcijska zborovanja

Maja 1926 je opozicijski blok predložil interpelaciji proti Rade Pašiću. Prvo je predložil Ljuba Davidović, drugo pa Prvislav Grizogon, ki sta konkretizirali »dva slučaja pooblaščenog posredovanja štetnog za državne interese i za ugled Državne Uprave, a pomenuće i neko-like druge. Prvi slučaj /.../ je isplata potraživanja fabrike

³³ *Prav tam*, str. 10.

³⁴ *Prav tam*, str. 9.

³⁵ *Prav tam*, 11 in 12.

³⁶ Medtem ko je popravilo prvih potniških vagonov stalo 322.608.13 kron, je stalo popravilo pri četrtem vagonu že 603.699.30 kron. — *Jutro*, 11. 2. 1927, 2, Kaj je predlagal poslanec dr. Popović.

³⁷ Več v: AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija g. g. Davidovića i dr. i Dr. P. Grizogona i dr., str. 17.

³⁸ AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Narodnoj Skupštini.

³⁹ Kulundžić, *Politika in korupcija v Kraljevini Jugoslaviji*, 357. O tem tudi Kumanudi na seji skupščine (14. 5. 1926), v: *Slovenec*, 13. 5. 1926, 1-2, *Debata o korupciji v parlamentu*.

⁴⁰ AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija g. g. Davidovića i dr. i Dr. P. Grizogona i dr., str. 1; AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Interpelacija.

lokomotiva i vagona u Adamovu u Čehoslovaškoj. /.../. Drugi slučaj /.../ je nedopušteno korištenje državnim novcem od strane g. Radomira Pašića, naplatom čeka br. 483.033.«⁴¹

Prvi primer je bralcu že poznan, v drugem pa je šlo za ček št. 313169 v višini 200.000 frankov. Ministrski svet koalicijske vlade je dne 9. avgusta 1921 odobril 600.000 frankov za propagando in obrambo Jugoslavije. Zadnji obrok – ček v višini 200.000 frankov – je ministrstvo za zunanje zadeve v Pariz poslalo preko filiale Francoske hipotekarne banke. Pašić je ček dvignil in ga na osnovi zaupnega akta vlade zamenjal z dvema čekoma (št. 483033 in 483034) po 100.000 frankov, pri tem pa je ček št. 483033, na katerem je bil njegov podpis, prodal Podonavski banki za 540.000 dinarjev.⁴²

Finančni minister Kosta Kumanudi je v svojem govoru na seji skupščine 15. maja 1926 interpelacijo komentiral: »To interpelacijo nismo predložili radi tega, da bi koga kompromitirali, žalili ali omaloževali kako stranko, šefa ali kako osebo ali pa njegovo družino. Nam ne gre za kake strankarske uspehe. Naš cilj ni, da bi tokrat vrgli vlado. Nam gre samo zato, da se ugotovi in odkrije popolna resnica in da se krivci zasluženo kaznujejo. /.../. Interpelacijo smo predložili samo zato, ker je korupcija splošno družabno zlo, ki se je vrnilo v naše javno življenje in vgnezdilo v vsem našem državnem organizmu. /.../. Da smo se v interpelaciji omejili na eno osebo in na afere, ki so v zvezi s to osebo, je to zato, ker je cela vrsta dejstev dokazanih, da je ta osebnost tipičen predstavitelj tega boleznega stanja v naši državi. Ta oseba se razlikuje pred vsemi drugimi, proti katerim bi se morala vložiti slična obtožba, po političnih zvezah in pa krogih, v katerih se giblje, pa tudi po mnogoštevilnih delih, v katerih je vmešana, in pa po zasluhkih, ki so jih ta dela tej osebi prinesla.«⁴³

Tudi vlada se je strinjala z opozicijo, da je v nebo vpijoče korupcijske afere Pašića mlajšega treba podrobno preiskati, pri čemer se ne bi smele mešati z ostalimi primeri korupcije, ki so prišli na dan od leta 1918. Predlagali so oblikovanje dveh anketnih teles, od katerih

bi se eno ukvarjalo zgolj s Pašićevimi malverzacijami. Temu pa je Pašić starejši nasprotoval. Vztrajal je, da izvolijo eno samo anketo, ki bi se s korupcijskimi aferami ukvarjala po kronološkem redu; ⁴⁴ to bi pomenilo, da bi afere Pašića mlajšega prišle na dnevni red šele po nekaj letih.

Ker se je postopek oblikovanja ankete po mnenju opozicije preveč vlekel, je sklenila, da bo z organizacijo protikorupcijskih zborovanj v večjih mestih po državi – premierno je bilo napovedano za Ljubljano – vlado primorala v hitrejše ukrepanje.⁴⁵ Dnevnik Slovenec je akcijo podprl, Jutro pa jo je komentiralo v nenaklonjenem tonu: kaj hodijo 'Davidović in tovariši' »državno korupcijo pobijati ravno v slovensko prestolnico«, saj imajo gospodje »v Beogradu in pred svojim lastnim pragom nalog dovolj, v Ljubljani njihovih naukov ne rabimo.«⁴⁶ Prvo manifestacijo, potekala je 30. maja 1926 v ljubljanski dvorani Union,⁴⁷ je 27. maja 1926 prehitela skupščinska seja, na kateri je bilo sklenjeno, da se oblikuje 21 članski anketni odbor, ki mora proučiti in preiskati vsa vprašanja iz interpelacij Davidovića in Grisogona ter skupščini v roku pol leta podati natančno poročilo. Anketni odbor je bil konstituiran 29. maja, njegova prva seja pa je potekala 4. junija 1926.⁴⁸ Na seji odbora, ki je potekala 9. julija 1926, je komisija na osnovi poročila ministra za trgovino o reviziji podružnice Slavske banke v Beogradu, iz katere je bilo razvidno, »da so se na Rade Pašićev račun odobrile večje in manjše vsote, med drugimi 2 milijona češkoslovaških kron za posredovanje, končni znesek pa znaša sedaj preko 5 milijonov«, ⁴⁹ podala naslednje poročilo: »Da je ispitom svedoka, pregledom knjiga Slavske Banke i sudskom raspravom otkriveno, da su mnogi došli do nepravdnoga i nedopuštenu u iznosu velikih suma, čija se deoba nije mogla izvršiti bez skandala u javnosti, gde je najvidniju ulogu igralo ime Rade Pašića a uz njega vezano i ime bivšeg ministra financija.«⁵⁰ Ker je bil Rade

⁴⁴ Prav tam; Jutro, 8. 5. 1926, 1, V škripcih radi interpelacije o korupciji.

⁴⁵ Nikola Pašić je interpelaciji razumel kot napad na vladajočo politiko, zato je zahteval, da »mora vlada na interpelacije opozicije odgovoriti z odkritji o aferah nekaterih članov opozicije.« Poslanci radikalne stranke so sprožili protiofenzivo proti akciji opozicije in konec maja vložili dve interpelaciji proti politikom nevladnega bloka: proti bivšima ministroma Kostu Kumanudiju in Risti Jojiću (slednji je bil vpleten v t. i. bencinsko afero). — Jutro, 26. 5. 1926, 1, Radikalna protiofenziva v korupcijski aferi.

⁴⁶ Slovenec, 21. 5. 1926, 2, Beležke. »Jutro« in korupcija.

⁴⁷ Več v: Ilustrirani Slovenec, 13. 6. 1926, 188-189, Celokupni slovenski narod proti centralistični korupciji; Slovenski gospodar, 3. 6. 1926, 3, Veličasten shod proti korupciji v Ljubljani.

⁴⁸ Slovenec, 5. 6. 1926, 1, Prva seja anketnega odbora o korupciji.

⁴⁹ Slovenec, 10. 7. 1926, 1, Razkrivanje korupcije.

⁵⁰ AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Narodnoj Skupštini.

⁴¹ AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija g. g. Davidovića i dr. i Dr. P. Grizogona i dr., str. 2.

⁴² AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Interpelacija na g. Predsednika Vlade i g. g. Ministra Financija i Saobraćaja; AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Interpelacija; Slovenec, 13. 5. 1926, 1-2, Debata o korupciji v parlamentu.

⁴³ Slovenec, 13. 5. 1926, 2, Pred odločitvijo o korupcijskih aferah.

Pašić z očetom v Monte Carlu, ga je pred komisijo zastopal njegov odvetnik, ki ga je orisal kot »največjega dobrotnika države«, ki se je ukvarjal le z rudami in vse nalagal v dobrobit splošnosti.⁵¹ Ko se je Rade Pašić, baje pod prisilo svojega očeta, vrnil v Beograd, je bil 7. oktobra 1926 zaslišan pred anketnim odborom. Njegov nastop je temeljil na izhodišču, naj ga vsak, ki mu kar koli oporeka, toži pred sodiščem, ki je edino pristojno odločati o vprašanih, ki sta jih sprožili interpelaciji. V zaslišanju je mdr. izjavil, da ni nikoli interveniral pri nobeni uradni osebi oziroma pri državnem organu (kar sta potrdila tudi tedanja ministra za promet in finance), da je njegov tekoči račun njegova osebna stvar, da zato o nakazilih ne bo govoril, da od adamovske tovarne ni prejel nobene nagrade, da so njegovi »računi« s tovarno povsem zasebnega značaja, da nikoli ni interveniral v korist TPD, da od družbe tudi ni nikoli prejel honorarja...⁵² Ker od Pašića mlajšega člani anketnega odbora niso prejeli vseh odgovorov oziroma je bilo več njih nejasnih, so ga prosili, da to popravi s pisno vlogo, ki bo obravnavana na naslednji seji. Ta je potekala šele 4. novembra 1926. Najprej so prebrali Pašićeve odgovore, potem pa je poslanec Milan Grol izjavil, »da je ton, v katerem je Rade Pašić odgovor napisal, nedostojen. Ugotavlja, da je z ozirom na ta odgovor potrebno, da se g. Rade Pašić ponovno ustno zasliši, in sicer iz razloga, ker se nahajajo v odgovoru nekatere stvari, katere je Rade Pašić pred odborom popolnoma drugače izjavil. Razen tega Rade Pašić ni odgovoril na posamezna vprašanja.« Ranko Trifunović je bil proti temu, češ, da za to ni nobene potrebe več, z njim so se strinjali tudi ostali radikalci in tudi Pavle Radić.⁵³

Konec novembra 1926 člani anketnega odbora še vedno niso razpolagali s končnim poročilom, ki bi ga morali v začetku decembra predložiti skupščini. Radikalci so nameravali pritisniti na ostale člane anketnega odbora, da bi skupščino družno zaprosili za podaljšanje roka. Ker so bili ti proti, je na seji 26. novembra 1926 poslanec Trifunović začel z branjem poročila, ki je bilo tako dolgo, da je bila seja zaključena, preden je z njim končal. Branje poročila je bilo predstavljeno na naslednjo sejo,⁵⁴ ki je sicer potekala naslednji dan, vendar je Trifunović na samem začetku zahteval, da naj se odboru rok delovanja podaljša. Dr. Svetislav Popović (SDS) je temu predlogu nasprotoval. Menil je, da mora odbor z

delom nadaljevati, pri predsedniku narodne skupščine in predsedniku vlade pa posredovati, naj se seja skupščine prestavi za nekaj dni, v katerih bo odbor »redigiral« svoje poročilo. Na splošno presenečenje »pa je Pavle Radić predložil, da naj odbor gre preko tega predloga in da se rok podaljša. Poslanec Timotijević predloži, naj se rok podaljša radi redigiranja poročila za 10 dni. Radikal Dragiša Leovac zahteva tri mesece (!). Večina končno sprejme Timotijevićev predlog.«⁵⁵ Opozicija nad podaljšanim rokom nikakor ni bila navdušena, prepričana je bila, da je cilj zavlačevanja izdelave končnega poročila avtomatična prestavitev obravnave Pašićevih afer.

Namesto zaključka: Boj proti korupciji – »samo najbolj cenena demagogija«?

Ko je poročilo 7. decembra 1926 prišlo na dnevni red skupščinske seje, se je zgodilo naslednje: »Zanimanje za sejo je bilo izredno veliko tako pri poslancih kot pri občinstvu. Ko je ob desetih zazvonil skupščinski zvonec, so poslanci napolnili skupščinsko dvorano. Vse klopi so bile polne, samo ministrska mesta so bila prazna. In tedaj je, namesto da bi odprl začetek razprave o interpelacijah o aferah Rada Pašića, predsedujoči Marko Trifković dal sekretarju prebrati sporočilo o odstopu vlade, potem pa je sam vstal in dal naslednjo izjavo /.../: 'Gospodje poslanci, ker je kraljeva vlada že podala odstop njegovemu veličanstvu kralju in mi nimamo pred seboj odgovorne vlade, končujem današnjo sejo, prihodnja seja pa bo sklicana, ko bodo sestavili novo vlado.'«⁵⁶ Z odstopom vlade je sovpadla tudi smrt Nikole Pašića (10. december 1926), s katero je njegov sin Rade sicer postal »šibkejši« in hkrati manj »zanimiv«, a je vprašanje, »kako likvidirati njegovo afero pred anketnim odborom«, med radikalci in njihovimi somišljeniki vseeno ostalo odprto in aktualno.⁵⁷

Narodna skupščina se je pod novo vlado sestala šele 25. januarja 1927. Na dnevnem redu je ponovno bilo poročilo anketnega odbora o aferah Rade Pašića, vendar je odbor že spet zaprosil za podaljšanje roka za oddajo poročila skupščini, kar so poslanci sprejeli in odboru za izdelavo poročila ponudili 10 dodatnih dni... V nadaljevanju si pogledajmo, kako je zvođenela ena največjih afer prve Jugoslavije ... Dne 29. januarja 1927 je Stjepan Radić »z glasovanjem v parlamentu vrgel Uzunovićevo vlado, v kateri so sedeli tudi štirje njegovi ministri. Nato je Uzunović sestavil še svojo četrto vlado (1. 2. 1927), da bi se maščeval Radiću, brez slehernega Hrvata /.../. Ker je Uzunović v svojo novo vlado vzel tudi tri Koroščeve klerikalce, je njihov mandatar v anketnem odboru dr.

⁵¹ Prim.: Slovenec, 25. 8. 1926, 1, »Največji dobrotvor države«.

⁵² Slovenec, 8. 10. 1926, 1, Zaslišanje Rade Pašića; Jutro, 8. 10. 1926, 2, Rade Pašić pred anketnim odborom; AJ, 72, f. 110, 1927, Izveštaj Anketnog odbora po predmetu interpelacija Ljube Davidovića i drugova i dr. Prvislava Grizogona protivu Radomira N. Pašića. Narodnoj Skupštini.

⁵³ Več o tem: Slovenec, 5. 11. 1926, 2, Nagla preiskava R. Pašićevih afer.

⁵⁴ Jutro, 27. 11. 1926, 1, Boj za poročilo anketnega odbora.

⁵⁵ Jutro, 28. 11. 1926, 1, Dve zanimivi seji.

⁵⁶ Kulundžić, Politika in korupcija v Kraljevini Jugoslaviji, 199.

⁵⁷ Prav tam, 204.

Denar Finančnega ministrstva Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, 1 dinar, leto 1919.
(Zasebna zbirka Mojce Šorn)

Hodžar prešel iz nasprotnikov korupcije na stran njihovih zaščitnikov in tako so radikali zdaj z njegovim glasom imeli večino enega glasu. /.../. Usoda seje tega odbora, ki naj bi formulirala predlog narodni skupščini, je bila 9. 2. 1927. Medtem ko je *Politika* 7. 2., to je samo dva dni poprej, sporočila, »da je dr. Hodžar, predstavnik Koroškeve skupine, privrženec predloga, ki ga je dala opozicija«, je na tej seji /.../ nenadoma presedlal in povedal nov predlog, »naj opuste predloge z motivi, ki opozarjajo na krivce in odgovorne politike« (*Politika*), temveč naj vso zadevo preprosto razvedenijo in dajo ad acta. Njegov predlog so z večino glasov sprejeli. Na koncu je torej izpadlo tako, da so milijoni, desetine milijonov, stotine milijonov pokradeni, toda da tega ni kriv niti Rade Pašić niti kdo drug.«⁵⁸ To je bila tipična drža SLS v obravnavanem obdobju, ki s korupcijo ni bila posebej obremenjena, boj proti njej tudi ni spadal v njene ožje programske smernice. Če je bilo vprašanje avtonomnega položaja tisto, o katerem se je redno pogajala in zanj potegovala, je bila korupcija le navadno politično orožje v boju proti vladi, ki ga je po potrebi, ko ni bila del opozicije, odložila.

Rade Pašić je bil tako »s svojim plenom na varnem!«⁵⁹ oziroma je »s svojimi 'posli' nadaljeval. Milijonsko bogastvo, ki si ga je bil nagrabil, številne rudarske in razne druge koncesije, ki jih je imel, so mu omogočile še naprej brezbrizno in luksuzno življenje.«⁶⁰

O »poslih« Rade Pašića in o aferah, v katere je bil vpleten, je njegov prijatelj Milan Stojadinović, srbski radikalni politik, finančni minister, večkratni poslanec, v svojih spominih zapisal: »O aferima Rade Pašića tada se mnogo govorilo po Beogradu, svakako sa mnogo preterivanja, ali danas, za istoriju, mogu reći dve stvari. Stari Pašić nije ništa znao a još manje doprineo na uspehu poslov njegovog sina. Drugo, ukoliko je Rade imao poslovnog uspeha, to je bilo blagodareći predusretljivosti pojedinih ministara ili nekog višeg državnog činovnika, iz preterane uslužnosti ili prijateljstva. Nisu mi poznati slučajevi neke nezakonitosti ili zloupotreba u vezi njegovih poslova. Kontrola javnosti bila je velika, štampa slobodna a opozicija budna. Radilo se više o uslugama u granicama zakona, kao naprimer da kakav liferant ne čeka dugo na naplatu svog potraživanja od države ili da se donese kakvo rešenje, na zakonu osnovano i opravdano, ali sa manje birokratske sporosti i tome slično. /.../. Uostalom Rade Pašić je znao koliko ja dobro stojim kod njegovog oca, predsednika Vlade i stoga se dobro čuvao da od mene ma šta traži što bi bilo izuzetno. On je znao da ga ja mogu lako odbiti i da ću uvek za svoj postupak naići na odobrenje i saglasnost starog Pašića. /.../. No kao što pomenuh, Rade je, pored tih posredničkih nagrada, imao i svoje lične finansijske kombinacije, koje je izvodio sa inostranim bankama, van naših državnih organa i izvan naše teritorije. Za vreme Vlade Davidovića, demokrati su pokušali da raspire i naduvaju »afere Rade Pašića«, da bi naškodili ugledu oca, ali bez mnogo uspeha.«⁶¹

Namen prispevka je bil predstaviti fenomen korupcije, ki ga v prvi Jugoslaviji nikakor niso dojemali enoznačno,⁶² in boj proti njej. Iz pregledanega gradiva je razvidno, da se je iz vidika oblastnih struktur korupciji zoperstavil le ožji krog politikov »opozicije«, čeprav so njihove aktivnosti izzvenele kot neuspešen poskus. Ali razloge za to lahko iščemo v domnevah, da korupcije v stari Jugoslaviji niso dojemali kot problem, da je bila ta le sredstvo političnega boja (kot pri SLS) in je konec koncev koristila obema političnima opcijama, oziroma trditvah, da je bil boj proti njej »samo najbolj cenena demagogija skupine, ki je bila pravkar na oblasti«?⁶³

⁵⁹ Kalan, *Primate tatu!*, 5.

⁶⁰ *Prav tam*, 210-211.

⁶¹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 203-204.

⁶² Več o tem mdr.: Kulundžić, *Politika in korupcija v Kraljevini Jugoslaviji*, 12.

⁶³ Ribar, *Politični zapiski*, 120.

⁵⁸ *Prav tam*, 205-206.

Viri in literatura

Arhivski viri:

Arhiv Jugoslavije (Beograd), (AJ)
AJ 72, Narodna skupština

Literatura – monografije:

- Čulinović, Ferdo:** *Jugoslavija između dva rata, I.*
Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti, 1961.
- Kalan, Janez:** *Primiti tatu! Splošno umljiv pouk, kako
se hudodelci sedanjega časa love in kako naj se ne
love.* Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1920.
- Kulundžić, Zvonimir:** *Politika in korupcija v
Kraljevini Jugoslaviji.* Ljubljana: Borec, 1973.
- Ribar, Ivan:** *Politični zapiski, I.* Beograd, 1948.
- Stojadinović, Milan:** *Ni rat ni pakt. Jugoslavija
između dva rata.* Buenos Aires: El Economista,
1963.

Literatura – članki:

- Kečanović, Bećir:** Na integriteti utemeljen odnos
do skupnih vrednot. *Javna etika in integriteta:
odgovornost za skupne vrednote. Integriteta,
odgovornost, vladavina prava* (ur. Bećir
Kečanović). Ljubljana: Komisija za preprečevanje
korupcije, 2012, str. 155-185.
- Klemenčič, Goran:** Predgovor. *Javna etika in
integriteta: odgovornost za skupne vrednote.
Integriteta, odgovornost, vladavina prava* (ur. Bećir
Kečanović). Ljubljana: Komisija za preprečevanje
korupcije, 2012, str. 5.
- Pribac, Igor:** Javna etika. *Javna etika in integriteta:
odgovornost za skupne vrednote. Integriteta,
odgovornost, vladavina prava* (ur. Bećir
Kečanović). Ljubljana: Komisija za preprečevanje
korupcije, 2012, str. 141-154.
- Strahovnik, Vojko:** Spoznavne vrline, integriteta
in etika javne uprave. *Javna etika in integriteta:
odgovornost za skupne vrednote. Integriteta,
odgovornost, vladavina prava* (ur. Bećir
Kečanović). Ljubljana: Komisija za preprečevanje
korupcije, 2012, str. 127-137.
- Vlaj, Stane:** Etična načela v lokalnem javnem
življenju. *Javna etika in integriteta: odgovornost
za skupne vrednote. Integriteta, odgovornost,
vladavina prava* (ur. Bećir Kečanović). Ljubljana:
Komisija za preprečevanje korupcije, 2012, str.
211-231.

Časopisni viri:

- Ilustrirani Slovenec*, 13. 6. 1926, str. 188-189:
Celokupni slovenski narod proti centralistični
korupciji.
- Jutro*, 8. 5. 1926, str. 1: V škripcih radi interpelacije o
korupciji.
- Jutro*, 13. 5. 1926, str. 1: Borba za korupcijsko anketo.
- Jutro*, 26. 5. 1926, str. 1: Radikalska protiofenziva v
korupcijski aferi.
- Jutro*, 8. 10. 1926, str. 2: Rade Pašić pred anketnim
odborom.
- Jutro*, 27. 11. 1926, str. 1: Boj za poročilo anketnega
odbora.
- Jutro*, 28. 11. 1926, str. 1: Dve zanimivi seji.
- Jutro*, 11. 2. 1927, str. 2: Kaj je predlagal poslanec dr.
Popović.
- Slovenec*, 29. 11. 1921, str. 2: Volovska afeta.
- Slovenec*, 1. 12. 1921, str. 1: Beg iz državne službe.
- Slovenec*, 22. 4. 1926, str. 1: Zopet nova korupcijska
afeta.
- Slovenec*, 13. 5. 1926, str. 1 in 2: Debata o korupciji v
parlamentu.
- Slovenec*, 13. 5. 1926, str. 2: Pred odločitvijo o
korupcijskih aferah.
- Slovenec*, 21. 5. 1926, str. 2: Beleške. »Jutro« in
korupcija.
- Slovenec*, 5. 6. 1926, str. 1: Prva seja anketnega odbora
o korupciji.
- Slovenec*, 10. 7. 1926, str. 1: Razkrivanje korupcije.
- Slovenec*, 25. 8. 1926, str. 1: »Največji dobrotvor
države«.
- Slovenec*, 8. 10. 1926, str. 1: Zaslisanje Rade Pašića.
- Slovenec*, 5. 11. 1926, str. 2: Nagla preiskava R.
Pašićevih afer.
- Slovenski gospodar*, 3. 6. 1926, str. 3: Veličasten shod
proti korupciji v Ljubljani.

Spletni viri:

- Zakon o ratifikaciji Civilnopravne konvencije o
korupciji iz leta 2003, čl. 2 (Opredelitev pojma).
Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlmpid=200323>, 16. 10. 2013.

Zusammenfassung

„DER RASPUTIN DER ST. VEITS-VERFASSUNG“

Die berüchtigten Affären von Radomir Pašić als Beispiel der Korruption und des (erfolglosen) Kampfes gegen die Korruption im ersten Jugoslawien

Die Autorin stellt im vorliegenden Beitrag fest, dass im ersten Jugoslawien keine ethische Infrastruktur geschaffen wurde und die Stufe der Korruption des Staates sehr hoch war. Am Beispiel der korrupten Handlungen von Rade Pašić, im Besonderen der sogenannten Adams-Affäre, werden einzelne Versuche des Kampfes gegen die Korruption dargestellt, die jedoch keinerlei Resultate erzielten. Der Beitrag zeigt (vornehmlich) die slowenische Perspektive auf das Phänomen der Korruption, da die Autorin einen Schwerpunkt auf die Analyse slowenischer Zeitungsquellen (der Tageszeitungen *Slovenec* und *Jutro*) legt – als dem einzigen Medium, das damals der breiteren Masse einen Einblick in die Affären und die Versuche zur „Rettung des Staates aus den Klauen der Korruptierten“ bot und die Sicht auf diesbezügliche Aktivitäten prägte.

Im Kontext der europäischen Entwicklung ist für Jugoslawien nach dem Ersten Weltkrieg – das politisch charakterisiert wurde durch den Kampf zwischen republikanischen und monarchistischen Konzepten, wobei sich mit letzteren die Radikale Partei am stärksten identifizierte – ein neuer *Modus vivendi* kennzeichnend. Dieser aber spiegelte ein Abweichen von den bis dahin geltenden Werten bzw. Bemühungen nach öffentlicher Ethik und Integrität wider. Der Staat, dem es in der Zeit seiner Gründung und seines Bestehens trotz einiger Versuche nicht gelang, ein System zu errichten, das von Korruption abhalten bzw. für deren „Niederschlagung“ sorgen würde, wurde von einer Welle moralisch bedenklicher Aktivitäten überflutet, die ein ernstes wirtschaftliches und politische Problem darstellten, das sogar die Grundlagen der Gesellschaft angriff. Darauf deuten Archivquellen und Periodika wie auch die Memoirenliteratur und einige fachwissenschaftliche Monographien.

In die Korruptionsgeschäfte und -affären waren vor allem Mitglieder der Radikalen Partei bzw. Personen involviert, die geschäftlich oder privat eine gewisse Nähe zum Parteigranden und mehrmaligen Regierungspräsidenten Nikola Pašić hatten, obwohl auch Aktivitäten der sogenannten Oppositionspolitiker ihren Platz in der Geschichte der Korruption gefunden haben.

Die Pläne des engeren Kreises der Oppositionspolitiker mit Ljubo Davidović an der Spitze, eine juris-

tische Grundlage und einen moralischen Rahmen zu schaffen, um das Netz der Korruption zu zerstören oder zumindest anzugreifen, wurden nicht realisiert. Auch der „einzige ernsthaftere Versuch im alten Jugoslawien“, mit dem man „der Korruption auf die Finger treten“ wollte, wurde nicht realisiert: die Annahme eines Antikorruptionsgesetzes.

Am Beispiel der korrupten Taten von Rade Pašić stellt die Autorin auch andere Maßnahmen im Kampf gegen die Korruption vor: Interpellationen; die Bildung und Tätigkeit eines Befragungsausschusses, der alle Fragen aus den Interpellationen genau prüfen und dem Parlament einen Bericht vorlegen sollte, auf dessen Grundlage Maßnahmen zur Korruptionsverhütung gestaltet werden sollten; Antikorruptionsversammlungen.

Da alle Aktivitäten im Kampf gegen die Korruption als erfolglose Versuche endeten, fragt die Autorin in ihren Schlussfolgerungen, ob die Ursachen dafür nicht auch in den Annahmen einiger zu suchen sind, wonach Korruption nicht als Problem gesehen wurde, da sie schlussendlich beiden politischen Optionen nützte, bzw. in den Behauptungen, dass der Kampf gegen die Korruption „nur die billigste Demagogie der gerade an der Macht befindlichen Gruppe“ war.

Schlagwörter: Korruption, Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS)/ Jugoslawien, Rade Pašić

Jurij Hadalin

Široka ponudba »proizvodov s posebnim namenom«

Pota jugoslovanske trgovine z orožjem in nekaj sumljivih zgodbic v zvezi z njo

HADALIN Jurij, dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

339.154:355/359(497.1)
355/359(497.1):339.154

ŠIROKA PONUDBA »PROIZVODOV S POSEBNIM NAMENOM«

Pota jugoslovanske trgovine z orožjem in nekaj sumljivih zgodbic v zvezi z njo

Prispevek na podlagi spominov nekaterih vodilnih jugoslovanskih vojaških uslužbencev prikazuje določene prakse, ki so v svetovni trgovini z orožjem predstavljale stalnico, vendar pa se niso nujno vklaplajale v ideološke okvire delovanja druge jugoslovanske države. Koruptivnost visokih državnih uradnikov v državah v razvoju je pogosto omogočala izpeljavo vojaških poslov, jugoslovanska orožarska trgovina pa se je oklepala vzorcev delovanja, ki so temeljili na politiki neuvrščeniosti in postajali vse manj učinkoviti. Ideološki problem je predstavljal plačevanje provizij, ki je odpiralo vsa vrata in omogočalo konkurenčno poslovanje. Razvidno je dojetje provizij kot nečesa nedopustnega in nemoralnega, čeprav pragmatičnega, vendar je bilo poseganje po »modernih metodah obdelovanja tržišča« nujno potrebno za obstoj na trgu. Trgovina z orožjem in spremljajočimi storitvami je namreč v jugoslovanski proračun prinašala dvakrat več kot turizem, zato nerazumevanje koncepta provizije/podkupnine v osemdesetih letih ni prišlo več v poštev.

Ključne besede: trgovina z orožjem, SFRJ, provizije

HADALIN Jurij, PhD, Assistant, Institute for Contemporary History, Kongresni trg 1, Ljubljana

339.154:355/359(497.1)
355/359(497.1):339.154

A WIDE RANGE OF SPECIAL PURPOSE PRODUCTS

Traces of the Yugoslav Arms Trade and a Few Fishy Stories Connected with It

Based on the memories of a few leading Yugoslav military servicemen, the article presents certain practices that were common in the global arms trade, but which did not necessarily fit the ideological framework of the Second Yugoslav state. The susceptibility of state officials to corruption in the developing countries often facilitated arms deals, and the Yugoslav arms trade followed patterns that were based on a non-aligned policy and that were becoming increasingly inefficient. One ideological problem was the commission payment that opened every door and made competitive business possible. This commission was obviously seen as unacceptable and immoral, if pragmatic; however, using "modern marketing methods" was essential for survival in the market. The arms trade and accompanying services contributed twice as much to the Yugoslav budget as tourism; consequently, refusal to recognize the commission/bribery concept in the 1980s was no longer an option.

Key words: arms trade, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, commission

Senzibilnost družbe o vprašanju korupcije se z leti neprestano veča in marsikatera praksa, ki je še ne tako davno bila ustaljena, v današnjih časih postaja moralno sporna.¹ Zgoraj omenjena občutljivost in vse večja vloga poudarjanja družbenih vrednot pa je tudi posledica vse slabšega gospodarskega stanja, ki posledično siromaši celotno družbeno sfero. Vse večja angažiranost ob tem vprašanju, ki lahko v daljšem časovnem obdobju privede tudi do družbenih sprememb, pa ni tako zelo nov pojav in bi ga lahko mirne duše primerjali z ekonomsko depresivno ter družbenopolitično burnim zadnjim obdobjem življenja Slovencev v drugi Jugoslaviji, se pravi osemdesetimi leti prejšnjega stoletja. V pričujočem prispevku bodo predstavljene nekatere izvenserijske rešitve ter načini prilagajanja »globalni gospodarski stvarnosti« tistega časa. Ti so hočeš-nočeš postajali del vsakdanjika pomembnega jugoslovanskega izvoznega segmenta, orožja in spremljajočih storitev, ki jih je zunanjetrgovinska statistika vodila pod imenom »proizvodi posebnega pomena«.² Vse večja jugoslovanska proračunska luknja in splošno pomanjkanje deviz so uspešno prodajo orožja nujno zahtevali, vendar pa je predvsem na visoko donečem političnem valu neuvrščenosti temelječa tehnika prodaje naletela na visoke ovire ob konkurenčnem spopadu z drugimi državami na spolzkem in mračnem terenu »svetovne orožarske tržnice«. Ob tem je del jugoslovanske kritične javnosti postajal vse bolj skeptičen do moralnih vzgibov države in vojaškega vrha, ki je orožje nekritično prodajal tudi diktatorjem iz najrevnejših držav ter na vojna žarišča pod embargom. Ti posli se sicer niso sklepali pred očmi javnosti, vendar pa so zaradi odmevov v tujini in nekaj nerodnosti jugoslovanskega protokola informacije o tem prihajale tudi do jugoslovanskega tiska. Kritiki teh moralno spornih trgovskih akcij so prihajali predvsem iz Slovenije, kjer so se združevali ob vse bolj oporečniškem tedniku Mladina, čeprav tudi osrednji dnevnik Delo ni bil v velikem zaostanku. Nerodnost jugoslovanskih prodajalcev je tudi prilila olje na ogenj civilnodružbenih iniciativ, ki so tedaj doživljale svoj razcvet, in pustila nekaj močnih opornih točk mirovniškemu gibanju. To se je aktivno zavzemalo za prepoved urjenja tujih vojakov ter prometa z orožjem na ozemlju Slovenije in zahtevalo demilitarizacijo.³

Niti pota mednarodne trgovine z orožjem niti drobni »šverci« rezervnih delov, o katerih boste lahko v prispevku brali, pa niso bili ravno najbolj dokumentirani, zato sem se pri iskanju sledov opiral na še najbolj dostopen vir, to je spomine nekaterih visokih vojaških uslužbencev, ki so v njih znali zapisati tudi kakšno

pikantnost. Zgodbe iz teh spominov pa so mi ob sestavljanju tega mozaika pred oči postavile tematike, ki tudi danes »krasijo« naslovnice slovenskega časopisja: protokolarne letala, sumljive provizije, SCT in njene direktorja ter druge očitno večno aktualne kamne spotike. Ob nabiranju »zgodovinskih paberkov« sem se stalno spraševal, kako naj jih označim in ali res pomenijo korupcijo v najožjem pomenu besede. Tukaj pač ni govora o običajnih modrih kuvertah, zato sem se malce zanašal tudi na občutek, kako bi nanje odreagirali danes, kakšnih trideset let kasneje.

Če si vzamemo nekoliko časa za terensko raziskovalno delo in preverimo, kaj v gostilniški debati o korupтивности »zrele samoupravne« Jugoslavije menijo zbrani pivci, bi iz njihovih vsakdanjih izkušenj v srečanjih z državnimi uradniki, predvsem zveznimi, hitro lahko potegnili zaključek, da bi bilo tedanje vzdušje najlažje opisati s pridevnikom »bizantinsko«.⁴ Tako kot se tudi danes javne debate razgrejejo ob tujih primerjalnih študijah uglednih inštitucij, ki nas uvrščajo na lestvice različno korumpiranih, gospodarsko razvitih, funkcionalno pismenih ali nezdravih držav, se temu niso izognili niti v osemdesetih letih. Ugledni londonski časopis The Economist je tako leta 1986 ocenjeval finančna tveganja v petdesetih državah v razvoju in predstavil za tedanje jugoslovansko javnost presenetljive rezultate. Analiza, ki je delovala na podobnih temeljih kot današnja redna ocenjevanja tujih finančnih hiš, je namreč z »zamegljenim pogledom skozi ideološke naočnike zablod« Jugoslaviji prisodila najboljšo oceno oz. najmanj negativnih točk iz ekonomije. Za našo temo pa je seveda zanimivo vprašanje korupcije, kjer se je Jugoslavija odrezala skorajda v skladu s pričakovanji, dobila je namreč tri negativne točke od možnih šestih. »To ni niti dobro in niti ne slabo; veliko je držav, ki so za nami. Šokira pa nas ugotovitev, da je Turčija za 'korupcijo' dobila manj točk kot mi! Lahko bi dejali, vsaj po pogledih Economist, da je učenec presegel učitelja!«⁵ Tako kot tudi danes takšne rezultate nato za potrebe javnega mnenja obračamo in poskušamo uravnotežiti, iščemo napake v metodologiji in poskušamo ugotoviti, kateri kazalniki so bili preveč ali premalo poudarjeni, vendar pa vsaj pri orožarskem poslu ta vidik ni bil tako zelo očiten, saj so se po besedah tedanjega vodje jugoslovanskega orožarskega izvoznika podmazovanja trga tedaj šele pričeli učiti. General

¹ Petrović, Predgovor, str. 7-9.

² Suhadolnik, Jugoslovanski prispevek h globalni podobi pekla.

³ Repe, Kdo je zatrl mirovništvo v Sloveniji.

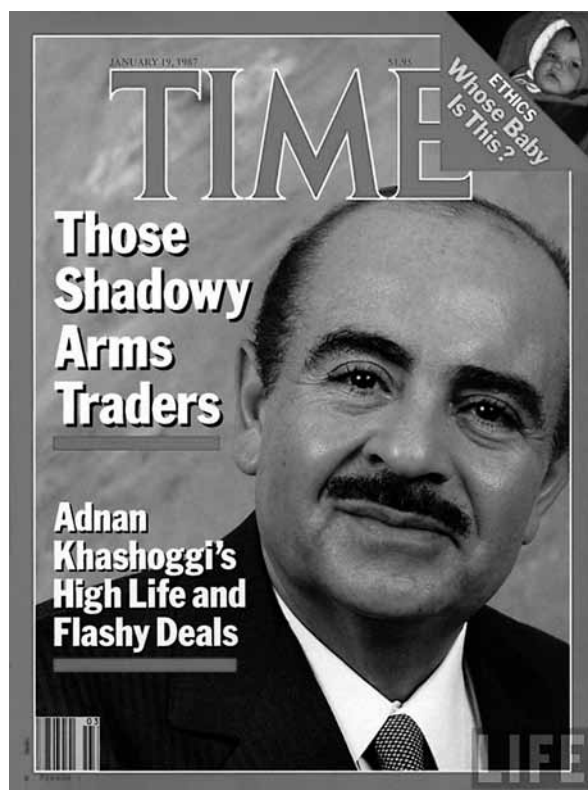
⁴ Morda je to tudi posledica dejstva, da izhajam iz okolja tik ob glavnem mejnem prehodu z Italijo in je bila verjetnost takšnih dogodkov precej večja, uslužbenci nekdanjih »import-eksport« družb pa znajo povedati tudi marsikaj o usodi »bianko naročilnic«, ki so omogočale tekoča pridobivanja potrebnih dovolilnic v Beogradu.

⁵ Tašić, Kako nas drugi vide. Rizik negativnih bodova.

podpolkovnik Jovan Matović⁶ tako v svojih spominih med drugim zapiše: »Oblast in bližina oblasti omogočajo (takšno) vrsto lahkega zaslužka. Zato tudi je boj za oblast tako surov in neusmiljen. Oblast posameznikom omogoča, da obogatijo, celo bolj kot če bi dejansko bili na oblasti. Kljub mojim stališčem pa je posel takšen, da se moraš, če želiš imeti posle, obnašati v skladu s pravili igre, ki jih narekujejo drugi. Naša družba je takšne metode in modele uporabljala le redko, vendar pa vsaj v nekatere nove posle nismo mogli vstopiti brez podkupovanja.«⁷

Jugoslavija je konec druge svetovne vojne pričakala slabo opremljena predvsem s trofejnimi orožjem in se je kljub sovjetski vojaški pomoči odločila za intenziven razvoj vojaške industrije. Po razkolu s Sovjeti je bila ta potreba ob pritekaajoči zahodni vojaški pomoči še bolj poudarjena.⁸ Razvoj vojaške industrije je bil hiter in že v šestdesetih letih je jugoslovanska industrija ne samo izdelovala, temveč tudi izvažala zelo zahtevne izdelke, kot so npr. letala. Do osemdesetih let se je Jugoslavija uvrstila med srednje razvite države z zelo intenzivno in vsestransko ponudbo vojaške tehnike, med svoje dosežke pa je lahko vpisala tudi prodajo informacijskih storitev. S posebnim izvoznim dovoljenjem ameriškega kongresa za nekatere strojne komponente so namreč strokovnjaki iz ljubljanske Iskre Delte zgradili računalniško omrežje, ki je povežalo vse kitajske policijske uprave, kar je za tedanjo stopnjo razvoja obeh držav predstavljalo velik dosežek.⁹ Za trgovske posle je jugoslovanska vlada že leta 1949 ustanovila podjetje za mednarodno trgovino Jugoimport, ki je v začetku skrbelo predvsem za uvoz potrebne opreme. Iz nebogljenega uvoznika se je Jugoimport že v nekaj letih prelevil tudi v izvozno podjetje, med njegovimi prvimi posli je bil izvoz viškov municije v postrevolucionarni Egipt v letih 1954/1955.¹⁰ Od leta 1964 je Jugoimport skrbel tudi za investicijske storitve v tujini, ukvarjal pa se ni z nabavo orožja in opreme za vojsko, ki je spadala pod vojaško upravo za nabavo. To se je spremenilo z letom 1974, ko je bila ustanovljena

Naslovnica revije Time s portretom Adnana Khashoggija, enim izmed »tistih temanih trgovcev z orožjem«.

19. januar 1987.

Zvezna direkcija za promet in rezerve (Savezna direkcija za promet i rezerve), ki je postala posrednik pri vseh poslih vojaške narave. Čas ustanovitve direkcije predstavlja tudi obdobje velike rasti prometa, ki je predstavljal velik delež v jugoslovanski zunanji trgovini. Promet je naraščal iz leta v leto, vrhunec pa je dosegel med letoma 1981 in 1986. V tem obdobju je ZDPR imela skoraj 10 milijard dolarjev prometa, od tega pa je izvoz predstavljal skoraj 80 odstotkov vsega posla.¹¹

V vojaških poslih se ne trguje izključno z orožjem, temveč jih sestavljajo različni segmenti. Poleg orožja tako lahko na listah držav ponudnic srečamo tudi izvoz različnih storitev, še posebej servisiranje in remontne posle, za Jugoslavijo najpomembnejši segment pa je bil nedvomno vojaški inženiring. Za gradnjo vojaških objektov, od tovarn do kasarn, letališč in pristanišč, med vojaške posle pa se je uvrščalo tudi gradnjo naftovodov in podobnih strateških objektov, so v Jugoslaviji imeli veliko ponudbo gradbincev, med katerimi pa sta prednjačila dva, beograjski Energoprojekt¹² in ljubljanski

⁶ General-polkovnik Jovan Matović (1928) je v drugi polovici osemdesetih let vodil Zvezno direkcijo za promet in blagovne rezerve s srbskohrvaškim akronimom SDPR. Ta je bila zadolžena za vodenje in izpeljavo vseh poslov, ki so se dotikali vojaškega sektorja. Jovan Matović je v pokoj odšel leta 1989, SDPR pa obstaja tudi v današnjem času ter kot javni holding vodi srbski uvoz in izvoz orožja ter storitev. Matović, *Vojni poslovi Jugoslavije i svet XX. veka*, str. 428 in <http://www.yugoimport.com/>, dostop 6. 9. 2013.

⁷ Matović, *Vojni poslovi*, str. 318.

⁸ Bogetić, *Jugoslavija i zapad 1952-1955*; Dimitrijević, *JNA od Staljina do Nato pakta in Laković, Zapadna vojna pomoč Jugoslaviji 1951 – 1958*.

⁹ Škrubej, *Hladna vojna in bitka za informacijsko tehnologijo*, str. 83-132.

¹⁰ Životić, *Jugoslavija i Suecka kriza: 1956-1957*.

¹¹ Matović, *Vojni poslovi*, str. 40-41.

¹² Ta še danes deluje in gradi velike objekte na eksotičnih »neuvrščeni« lokacijah, portfolio dokončanih projektov podjetja pa je na zavidljivi ravni. Več o zgodovini podjetja v: *Energoprojekt – 60 years of success: Monograph on the occasion of the 60th anniversary of Energoprojekt*.

SCT.¹³ Glede na opise generala Matovića je bil ravno SCT paradni konj med gradbenimi podjetji, katerih usluge so ponujali tujim kupcem. Pomemben segment pri izvozu uslug je predstavljalo tudi šolanje tujih vojakov ter častnikov, samo med letoma 1981 in 1985 se je v Jugoslaviji šolalo nad 4000 pripadnikov tujih oboroženih sil, ki so v proračun prispevali 264 milijonov dolarjev prihodkov, tuja vojaška inteligenca iz jugoslovanskih vojaških akademij in višjih šol pa je tudi pomagala pri odločitvah za nabavo jugoslovanske vojaške opreme. Pri vojaških poslih je Jugoslavija, predvsem zaradi dragih nakupov licenc, ki se za manjše serije niso izplačale,¹⁴ sodelovala tudi z drugimi državami, najbolj znano je sodelovanje z Romunijo pri izdelavi podzvočnega jurišnega letala Orel (Orao/Vultur), konec osemdesetih pa je zaradi težav pri prodaji izboljšane licenčnega sovjetskega tanka T-72 (M-84) poskušala navezati poslovno sodelovanje tudi s poslovno tedaj zelo uspešno Brazilijo, s katero sta si z oklepnimi vozili konkurirali na različnih trgih. Kljub vsemu pa je Jugoslaviji predvsem skozi njeno vlogo v Gibanju neuvrščenih bilo jasno, da je potrebno delovati tudi na podlagi t. i. vojaške pomoči, brezplačne ali pod ugodnimi kreditnimi pogoji, vendar *»ima v resnici takšna vojaška pomoč svojo ceno, ne v denarju, temveč v drugih koristnih poslih, ki jih manjše države ponujajo večjim.«*¹⁵

Te podatke potrjuje tudi admiral Branko Mamula, načelnik Generalštaba Jugoslovanske ljudske armade (1979-82) in zvezni sekretar za ljudsko obrambo SFRJ (1982-88). *»Koncept opremljanja naših oboroženih sil je kot obvezen del vseboval vojaško-ekonomsko in znanstveno-tehnično sodelovanje s tujino, kakor je to v navadi tudi v drugih vojskah. Osnovna naloga utrjene politike je bila, da se z naslanjanjem na lastne sile oborožujemo in opremljamo naše oborožene sile z vsem orožjem in sredstvi masovne uporabe, z zapletenejšo vojaško tehniko pa odvisno od tehnično-tehnoloških zahtev države. V vojaško tehnološkem razvoju je bil vsebovan tudi širši družbeni interes države:*

1/ z razvijanjem lastne vojaške tehnologije se ni dogledalo samo visoke stopnje vojaško-obrambne, temveč tudi politične neodvisnosti;

2/ razvoj vojaške tehnologije je v obratnem sorazmerju vplival tudi na razvoj domačih tehnologij;

3/ znanstveno-tehnično sodelovanje s tujino ni temeljilo le na gospodarskih, temveč tudi na tehnično-tehnoloških in političnih interesih države. Ekonomski učinki, ki so bili ustvarjeni v osemdesetih letih, so dosegali nivo od milijarde do dveh milijard dolarjev letno. Možnosti, da

*smo prijateljskim neuvrščenim državam ponudili proizvode naše vojaške industrije in pomagali pri njihovem tehnično-tehnološkem razvoju, so bili dodatek k upiranju pritiskom in izsiljevanjem, ki so bili zelo pogosti pojavi v vojaško-tehničnem sodelovanju z velikimi silami in blokovskimi državami.«*¹⁶

Struktura držav, s katerimi je poslovala direkcija, temu več kot le pritrjuje. V sredini osemdesetih let je Jugoslavija izvažala »izdelke« v 64 držav, od tega 42 tistih v razvoju, 8 vzhodnoevropskih in 14 zahodnih držav. Države v razvoju so predstavljale kar 60 odstotkov prometa, države vzhodnega bloka 35 odstotkov, na Zahod pa je bilo usmerjenih le 4 odstotke poslov. Politične zveze, naftni prihodki in vojna žarišča so med glavne partnerje Jugoslavije v osemdesetih letih postavile Irak, ki je predstavljal skoraj tretjino vsega prometa, vendar pa za njim niso zaostajali niti njegovi sosedje v regiji,¹⁷ saj je Srednji vzhod predstavljal kar 84 odstotni delež v jugoslovanskem izvozu.¹⁸

Jugoslovanskega obrambnega ministra admirala Mamule ne omenjam zgolj zaradi njegove visoke funkcije v piramidi odločanja, temveč tudi zato, ker je nehoti orožarske posle pripeljal v spekter interesa širše javnosti. Leta 1988 se je namreč v Delu pojavil članek o admiralu med lakoto, ki je aktiviral vprašanje o jugoslovanski vlogi v globalni trgovini z orožjem.¹⁹ Nerodnost jugoslovanskega protokola je botrovala dejstvu, da je bil Mamula na obisku v Etiopiji postavljen pred televizijske kamere, kjer ni prikrival namena svojega obiska. Mamula seveda članek v Delu in zapise v Mladini razume nekoliko drugače: *»V začetku leta 1988 je bil moj odhod v Etiopijo na čelu vojaško-tehnične delegacije izkoriščen za nov napad na JLA.«*²⁰ Do obiska Etiopije je prišlo na temelju

¹⁶ Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 122.

¹⁷ Zgolj za ilustracijo čudnih poti orožarskih poslov naj omenim, da je Jugoslavija s Kuvajtom konec osemdesetih let sklenila sporazum o prodaji 200 tankov (do pričetka zalivske vojne jih je dostavila 150). Kuvajtska stran je želela dva primerka pred tem podrobno testirati na svojih poligonih, in ker jugoslovanska stran ni imela primernih zmogljivosti za prevoz, so tanke v Kuvajtu dostavile kar iraške oborožene sile. Matović, str. 220 in Lujić, Faze razvoja in življenjski cikel tanka M-84, magistrsko delo, str. 27-28.

¹⁸ Matović, Vojni poslovi, str. 202.

¹⁹ Pudgar: Admiral sredi lakote.

²⁰ Seveda je ta serija napadov na JLA, v kateri je bil še posebej aktiven slovenski tisk, imela svoje botre, saj je slovenska družba v tem času razvijala velik odpor do militarizacije in mirovniško gibanje je imelo vse več privrženecv. Mamula še danes meni, da za tem niso bili le »bedaki in pijani Smole«, kot so mu poskušali razvoj predstaviti tedaj. Po drugi strani pa je kmalu za tem sledil nov škandal, v katerega je bil vmešan, saj so gradnjo Mamulove vile za okolici Opatije za gradbena dela uporabili kar obveznike na služenju vojaškega roka, granitne kocke pa pulili kar iz kasarniškega dvorišča. Mamula je kmalu nato bil prisiljen predčasno zaključiti svoj mandat na čelu sekretariata za ljudsko obrambo in bil upokojen. Mamula, str. 124 in Kiršič, Kako smo gradili vilo.

¹³ Kaplan, Slovenska gradbena industrija in tuja tržišča, diplomsko delo, str. 61.

¹⁴ Rendulić, General avnojske Jugoslavije, str. 261.

¹⁵ Matović, Vojni poslovi, str. 26.

dogovora predsednika predsedništva SFRJ Lazarja Mojsova in predsednika Etiopije Mengistu-Haile-Mariama v času njegovega obiska v Jugoslaviji novembra 1987.« Jugoslovansko početje je Mamula gladko zagovarjal: »Pri vojaško-tehničnem sodelovanju in tudi širše, v vojaškem sodelovanju s tujimi državami se ničesar ni prikrivalo. Obstajal ni nikakršen razlog, da bi to počeli z Etiopijo, kjer je bilo vojaško sodelovanje na najnižjem nivoju. V Etiopiji nismo naredili ničesar, kar ne bi že leta počeli v Indiji, Kuvajtu, Iraku ali na Švedskem. Še najmanj prodajali orožje in bili trgovci s smrtjo. Odprti kredit za Etiopijo je znašal vsega skupaj 40 milijonov dolarjev in to je bilo vse v našem vojaško-tehničnem sodelovanju. Nobenega razloga ni bilo, da bi s tem sodelovanjem prenehali zaradi lačnih ljudi. Če bi tako postopali, bi v Afriki skorajda ne imeli s kom sodelovati. Niti v Aziji, razen v državah, ki so bogate zaradi nafte.«²¹

Sledila je ostra reakcija v Mladini: »Popolnoma plastično si lahko predstavljamo afriškega socialističnega samodržca, ki ga je prepričala v strokovnih revijah primerno opevana kvaliteta jugoslovanskih polavtomatskih pušk, samohodnih večcevni raketnih metalcev in kopij slavnih ruskih tankov. Ker pa se očitno ni mogel o vsem ponujenem bogastvu pogovoriti po telefonu, je povabil šefa prodaje ubijalskih sredstev v goste. Ta je po nesreči stopil na mino in šarmanтна diskretnost biznisa na najvišji ravni je splavala po vodi. Vseeno admirala Mamule njegov mali, svetovni javnosti razkriti spodrseljaj ne bo dokončno spodnesel. Raje bo hitro storil naslednji korak in prehitel morebitne angleške, ameriške, francoske in ruske konkurente v Ugandi! Televizijski gledalci so navedeni na malem ekranu videti sliko vrhovnega poveljnika oboroženih sil za dan armade, v najslabšem primeru še ob kakšnem paracivilnem državnem prazniku. Slika admirala Mamule (v smeli drži dinastičnega militariста) kot ilustracija novice o sklenitvi donosne kupčije je delovala najmanj groteskno, za moralno bolj občutljive že preveč šokantno...//... Če bi bil Mamula zgolj zasebni preprodajalec orožja, bi njegov moralni habitus sicer prav tako obsodili, toda krivda jugoslovanskega poveljnika oboroženih sil je še večja, ker prodaja orožje z rožami neuvrščenosti v ceveh in z zlaganimi nasmeški o nevmešavanju v notranje zadeve, obrambi lastne stabilnosti... Mamuli je bilo prekleto jasno, zakaj oz. proti kom bo uporabljeno jugoslovansko orožje v Etiopiji in Ugandi: v državljanski vojni oz. proti domačim gverilcem. Jugoslovanski legitimni izvoznik orožja SDPR svoje početje opravičuje z ekonomsko učinkovitostjo in se pri tem ravna zgolj po maksimi: 'Ako nečemo mi, onda će neko drugi?; seveda pa se nikoli ne vpraša, zakaj tisti drugi tega ne bo hotel. Jugoslovanski izvozniki se hvalijo, da z izvozom orožja ustvarjajo večji devizni priliv kot

BVP M-80 AK
INFANTRY FIGHTING VEHICLE

GENERAL TACTICAL - TECHNICAL DATA

Fighting mass of vehicle	14400 kg ± 1%
Mechanized squad	10 men
Permanent crew	3 (commander, driver and operator/gunner)
Embarking part of the mechanized squad 7 (two machine-gun gunners and five riflemen)	
Specific pressure on soft ground	0.697 bar

Maximal speed:

- on the road with contemporary base 65 km/h
- when floating 6.8 km

Maximal transport possibility in the water: 3000

Activity radius of moving:

- on the flat road with hard base (250 + 250km + residue of 1/3 fuel as stand by) 500 km
- outside the roads 300 + 350 km
- in the water 21 h

SDPR
FEDERAL DIRECTORATE OF SUPPLY AND PROCUREMENT
11001 Beograd, 9 Barmanska st. - Yugoslavia, Phone: 821-522, Telex: 11360, 11541 YU SDPR, Cables: DIFRPM, P.O.B. 308
Data contained herein are informative only and subject to amendment without previous notice
Issued by the Federal Directorate of Supply and Procurement

Revija Mladina je na barvnih notranjih straneh naslovnice v času antimilitarističnega zagona »prijazno« brezplačno objavljala oglase jugoslovanskega zveznega prodajalca orožja. 10. oktober 1987.

turistična industrija, kar je navadna, plehka in cinična demagogija...«²²

Zgoraj omenjene rože neuvrščenosti pa so bile po več mnenjih že precej uvele. Celotno prej neomejeni libijski trg ni več podlegal njihovem vonju in se je raje obracal k poslovno bolj spretni konkurenci. »Jugoslovanski vojaškoindustrijski kompleks in zvezna direkcija, ki je združevala celoten izvoz in uvoz vojaških poslov se ni posebej ukvarjala z **modernimi metodami obdelovanja zapletenega tržišča** (podkrepil J. H.). Posledica tega je bil, poleg drugega, tudi resen padec izvoza...«²³ Matović tako iz izkušenj zapiše, kako je nakup 24 letal Soko supergaleb G4, za katere je Nigerija že sklenila dogovor z Jugoslavijo, padel v vodo, ker so medtem na nigerijski strani po precej ugodnejši ceni uspeli kupiti letala Aero L-39 albatros češkoslovaške izdelave. »Tako smo izgubili tudi ta velik posel. Ko po mnogih letih pogledamo izgube vojaških poslov v Nigeriji, lahko zaključimo, da so bili naši modeli in metode nastopanja na teh tržiščih stereotipni in so se naslanjali izključno na 'prijateljske odnose'

²² Mamula go home!, Mladina, 12. februar 1988.

²³ Kaj približno je s temi metodami mišljeno, je verjetno do sedaj bralcu že postalo jasno. Matović, Vojni poslovi, str. 321-322.

²¹ Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 123

in politiko neuvrščenosti. Morda nismo začutili, kot se je to pokazalo tudi v Libiji, da interesi na vseh vojaških trgih prevladajo nad prijateljstvom in neuvrščenostjo, da je konkurenca ostra, močna in zahrbtna ter moramo zato metode in oblike poslovnih pogovorov in njihovih sklepanj prilagoditi svetovnim razmeram.«²⁴

Mladinin komentar na poslovno politiko jugoslovanske vlade je bil oster: »Sodeč po splošnih trendih na tržiščih vojaške opreme stroški za oborožitev na svetu ves čas rastejo, čeprav pri obeh velesilah kažejo trend upadanja v primerjavi z njunimi zavezniki; stroški za oborožitev na Vzhodu se sicer približujejo zahodnim, toda medtem ko njihov delež v nacionalnih dohodkih stalno raste, na Zahodu pada. Stroški za oborožitev v neblokovskih državah rastejo sorazmerno hitreje, še posebej v bloku neuvrščenih, najbolj očitno pa v državah izvoznicah nafte. Saudska Arabija je glede na stroške za oborožitev tretja na svetu, takoj za ZDA in ZSSR. Nekaj držav tretjega sveta zapravlja za proračun praktično cel proračun, čeprav prebivalstvo umira od lakote. Civilizacijsko komaj formirani narodi in mlade države v razvoju se nenehno spopadajo in vojujejo s sosednjimi državami, podobno kot so se evropske pred dvesto leti. Dežele v razvoju tudi še niso dosegle tolikšne stopnje industrijskega razvoja, da bi lahko same proizvajale sofisticirana orožja. Revnejšim deželam pa seveda bolj ustrezajo liberalnejši aranžmaji oziroma pogodbe – torej zamenjava blaga za orožje; te države so jugoslovanski partnerji, kajti bogatejše države kupujejo v Ameriki popolna in supermoderna orožja, s katerimi na srečo ne znajo ravnati. Države v razvoju pač potrebujejo za svoje 'partizansko vzgojene', polpismene vojake in enake pogoje vojskovanja adekvatno 'partizansko' orožje. Jugoslavija pa je med neuvrščenimi prevzela vlogo trgovca, ki prijatelj ne sprašuje preveč o vzroku in smotru njihovih oboroževalnih potreb, ampak jim orožje enostavno prijateljsko proda.«²⁵

Admiral Mamula tudi poslov v Etiopiji ni postavljaj ob bok jugoslovanskim trgovskim operacijam na Švedskem zgolj zaradi retoričnega učinka. Sredi osemdesetih let je na Švedskem izbruhnila afera zaradi prodaje švedskega orožja Jugoslaviji, čeprav je bilo vsem vpletenim jasno, da je namenjeno nadaljnji preprodaji v države, s katerimi si Švedi niso želeli mazati rok. Afera je izbruhnila, ko je postalo znano, da ima Irak na vojnih fregatah jugoslovanske izdelave švedsko oborožitev. Švedska družba Bofors je namreč dobila dovoljenja za izvoz topov v Jugoslavijo, kljub izbruhu afere pa dovoljenje ni bilo preklicano. Po švedski zakonodaji prodaja orožja v vojskujoče se dežele ni dovoljena, ravno tako pa ne v države, za katere obstaja sum, da ga bodo posredovale

Admiral Branko Mamula v inšpekciji.

tem državam. Skozi osemdeseta leta je bila Jugoslavija eden od največjih kupcev švedske orožarske industrije, veliko te opreme pa je po švedskih virih preprodala naprej. »V letih 1979 in 1980 je Bofors prodal jugoslovanskemu preprodajalcu SDPR protiletalski obrambni sistem BOFI. SDPR je zato, da je jugoslovansko vlado prepričal v nakup, od Boforsa seveda dobil provizijo. Zato je logičen vitalen interes poslovnežev SDPR, da kupujejo (uvažajo) čim več orožja in vojaškega materiala in ga tudi preprodajajo v druge dežele.«²⁶ Nakupovanje vojaške tehnike za preprodajo, ki je omogočilo državam na črni listi dostop do sicer težko dostopne tehnike in naprav, je omogočala jugoslovanska zunanje-politična drža. Eden izmed vzrokov, da so italijanske oblasti konec osemdesetih pod državni nadzor postavile tržaško hčerinsko družbo slovenske Iskre IRET (Industria Radio Elettrica e Telecomunicazioni), je bilo dejstvo, da je družba, ki je sicer izdelovala vojaške radijske postaje, ta zunanje-politični položaj izkoristila za preprodajo sofisticirane vojaške tehnike pod embargom Iračanom. Iraška vojska je bila opremljena z IRET/Iskrinimi radijskimi postajami, od ameriškega podjetja pa je IRET kupil tehniko pod embargom za države Varšavskega pakta in ga preprodal preko Jugoslavije.²⁷ Družba, ki ji general Matović poje hvalospeve, je bila dlje časa pod nadzorom italijanske vojaške obveščevalne službe SISMI tudi zaradi vohunškega škandala, saj je eden od zaposlenih načrte za italijanski sistem elektronskega bojevanja po standardih zveze Nato, pri katerem je sodelovala tudi IRET, predal sovjetski obveščevalni službi.²⁸

Posli pa so nemoteno tekli, saj je bil »eden od argumentov za vojaško industrijo tudi zaposlenost (vojaška industrija pač ne pozna krize hiperprodukcije, tržišče

²⁴ Matović, *Vojni poslovi*, str. 295.

²⁵ Suhadolnik, *Jugoslovanski prispevek h globalni podobi pekla*.

²⁶ Gorazd Suhadolnik, *Če želite kupiti atomsko bombo, pokličite SDPR*.

²⁷ *Ma da tempo la ditta di Trieste era stata messa sotto controllo, La Repubblica*, 19. 11. 1989.

²⁸ *Condannata a nove anni la spia al servizio del KGB, La Repubblica*, 16. 6. 1989.

Soko G4 Supergaleb.

orožja pa je še najbolj mogoče primerjati s tržiščem opojnih drog)... Okoli tisoč jugoslovanskih podjetij se ukvarja tudi s proizvodnjo orožja. Od tega jih je izključno vojaških le kakih deset, v večini drugih podjetij pa je vojaški industriji namenjenih le 20 do 30% zmogljivosti. V vojaško industrijskem kompleksu je zaposlenih od 60 do 70.000 ljudi, od tega 200 visokokvalificiranih strokovnjakov. Jugoslovanska vojaška industrija proizvaja okoli 400 artiklov, 35 % razvite tehnologije pa se uporablja tudi v civilni industriji. Okoli 30% skupne proizvodnje vojaške industrije Jugoslavija izvažata in to pomeni v skupnem jugoslovanskem proračunu petino ali četrtno deleža; v primerjavi s turizmom torej prispeva celo dvakrat več! Rast fizičnega obsega proizvodnje in števila zaposlenih je v vojaški industriji skoraj dvakrat večja od tiste v civilni; izkoriščenost zmogljivosti v vojaški industriji je 95-odstotna (v civilni 77-odstotna). Stopnja rasti: do 7%, razmerje med izvozom in uvozom 5:1!!!²⁹

Zgornji odstavek morda zvenijo nekoliko visoko doneče, saj je raven »podmazovanj« lahko bila podobna tudi zgodbam iz sindikalnih izletov na Češko ali tihotapljenju para kavbojk in kilograma limon čez italijansko mejo. Eden izmed vodilnih strokovnjakov za vojaško le-

talstvo v Jugoslaviji, generalpolkovnik Zlatko Rendulić, je v svojih spominih temeljito popisal tudi drugo stran trgovine in dejavnosti, ki so bolj značilne za naše pojmovanje socialističnega sveta. Poleg zelo razvite lastne proizvodnje vojaških letal je Jugoslavija ves čas po vojni uvažala tudi letalsko tehniko, ki je sama ni bila sposobna izdelati – predvsem moderna lovka letala. V petdesetih letih je jugoslovansko vojaško letalstvo poleg domačih uporabljalo predvsem ameriška letala, ki so jih kupovali na podlagi ameriške vojaške pomoči Jugoslaviji. Po pomiritvi strasti s Sovjetsko zvezo je bilo v šestdesetih letih jugoslovansko letalstvo opremljeno z tedaj enim od najmodernejših letal Mig-21. Rendulić o tem poslu pravi tako: »V tej klimi je bil od Sovjetske zveze tedaj nabavljen pod nadvse ugodnimi pogoji sovjetski nadzvočni lovec Mig-21. Kupljen je bil za blago široke potrošnje, od čevljev do vinjaka, in njegova nabava ni pomenila velikega udarca za naše finance.«³⁰ Klirinško poslovanje in neposredna blagovna menjava sta bili v tem času seveda popolnoma običajni metodi poslovanja med državami s socialističnimi in planskimi gospodarstvi,³¹ bolj za-

²⁹ Rendulić, *General avnojske Jugoslavije*, str. 254.

³¹ Ne pa med Zahodom in Vzhodom, kakor slikovito pove leta 1978 v ZDA prebegli vodja romunske protiobveščevalne službe general-lajtant Ion Mihai Pacepa v svojem opisu poskusa romunskega vodstva, da bi od Velike Britanije nabavili licence za letalske motorje v zameno za pomaranče. Pacepa v svojih precej spektakularnih opisih podvigov romunskega vodstva trdi, da je bila glavnina vseh

²⁹ Suhadolnik, Če želite kupiti atomsko bombo, pokličite SDPR.

nimive pa so rešitve neformalnega kliringa, h katerim so se na jugoslovanski strani bili prisiljeni zateči ob nujnih vzdrževalnih delih. Flotilja migov zaradi velike količine delov na zalogi tako po njegovih besedah ni predstavljala večjih težav, vendar sta bili pod njegovim okriljem še dve letali, in sicer protokolarno potniški ter salonsko-predsedniški Iljušin 18. Pred tem je predsednik Josip Broz Tito za potovanja uporabljal ameriškega Douglasa DC-6B, ki je bil že zastarel in so ga podarili zambijski vladi,³² za krajše razdalje pa je imel protokol od leta 1969 na voljo tudi dve francoski Caravelli. Sovjetski Iljušin je bil sicer zanesljivo letalo, vendar pa je občasno prihajalo do težav z njegovo elektronsko opremo. Ko se je v Zambiji pokvaril meteorološki radar, so ga sicer zamenjali z rezervnim, vendar pa so takoj potrebovali še enega. S pomočjo ambasadorja v Moskvi su urgirali, da bi sovjetska remontna služba popravila radar, prosili pa so tudi za nakup dodatnega novega. Ničesar od tega ni bilo mogoče izvesti, že samo popravilo bi zaradi strogega planskega sistema trajalo vsaj mesec dni, kar je zahtevalo drugačno posredovanje. »Zato sem poslal v Sovjetsko zvezo svojega človeka, majorja Gordića iz tehnične službe, ki je imel odlične zveze s šefom enega izmed remontnih zavodov za električne naprave. Bilo je že hladno in oblekel si je dva dežna plašča, enega nad drugim. Spodnji je bil nov in po najnovejši modi, zgornji pa njegov. Razen tega je imel poln kovček finega ženskega perila in nekaj parov ženskih čevljev. Poleg tega je bila med njegovo prtljago še večja škatla vinjaka Cezar in kopica cigaret Kent, ki so služile prebijanju ledu na nižjem nivoju. Ob prihodu v pisarno svojega prijatelja.../... je moj Gordić najprej odpel svoj dežni plašč, da bi s tem pokazal lepega novega pod njim, nato pa je oba slekel kot enega samega in ju obesil na obešalnik. 'Veš v težavah sem in nujno potrebujemo popravljen radar in počakal bom, da to opravite' je rekel Gordić. 'To je vendar nemo-goče, potrebna je naročilnica, za mojo glavo gre, če se dela kaj izven plana' je odgovoril Rus, vendar z očitnimi znaki popuščanja v glasu, potem ko je pod starim že videl novi plašč. Gordić je ob tem odprl kovček in izvlekel par

finega ženskega perila. 'To je za tvojo soprogo, ki nas je prejšnjikrat lepo sprejela', ob tem pa je kovček pustil na pol odprt. 'Res je neumno, da smo kupili dva Il-18 in moramo potem imeti na zalogi 10 rezervnih meteoroloških radarjev in druge elektronike', je dodal. Rus se je strinjal s to oceno. Tudi njemu je bilo njihove birokracije preko glave. Poklical je glavnega inženirja zavoda. Seveda mu je Gordić takoj v roke porinil škatlo s cezarji in pričeli so razmišljati, kako uresničiti nekaj, česar njihova birokracija ni mogla normalno urediti. Hitro so prišli do rešitve. Nam bodo dali meteorološki radar, ki so ga že popravili, na njegovo mesto pa podtaknili našega. Takih radarjev je namreč bilo na popravilu veliko. Seveda so prijatelji dobro proslavili rešitev težave, Gordić je pustil vse fine ženske stvari iz kovčka, vendar je zato s pomočjo vojaškega atašeja z Jatovim letalom domov prinesel delujoč meteorološki radar. In vse skupaj nas je stalo le približno 200 dolarjev, medtem ko bi za dejansko popravilo morali odšteti nekaj tisoč dolarjev.«³³ Tudi ob drugih priložnostih je bilo potrebno servisiranje predsedniškega letala nekoliko pospeševati, in tudi v ta namen se je uporabljal predvsem alkohol, »saj smo vedeli kam gremo in nismo odšli na pot nepripravljeni.« Na Iljušinu se uporablja alkohol za odmrzovanje prednjih delov kril in elise, zato so naložili dodatnih 40 steklenic čistega alkohola, ki je bil precej cenejši od vinjaka. »To je bila naša osnovna valuta za življenje na letališču, preden smo se uspeli dogovoriti o natančnih pogojih remonta. Poleg tega smo imeli tudi običajne zaloge vinjaka za pogovore na nekoliko višjem nivoju.«³⁴

V pogovorih na najvišjem nivoju pa jugoslovanske delegacije v času, ko jih je vodil Jovan Matović s seboj niso nosile vinjaka Cezar in Kluzovih plaščev, saj ti v Švici, ki je bila vstopna postaja na vojaško tržišče, niso pomenili prav veliko. »Jugoslavija ni imela konkretnih poslovnih zvez s Švico in tega tržišča sploh nismo poznali. Nekateri manjši posli so se odvijali preko te države, vendar se je to nanašalo predvsem na dogovore s poslovneži, ki so imeli svoja predstavništva v Ženevi, Zürichu ali Luganu. Po kratkotrajnih stikih so nas nato navadno poti peljale v države Srednjega vzhoda, Afriko ali kam drugam«. Kljub temu pa »smo želeli videti Švico in spoznati ljudi, ki se ukvarjajo s tem poslom in obrtjo. Zelo hitro se nam je ponudila priložnost. Jugoslovanski poslovnež Željko Krštofić³⁵ nam je ponudil pomoč pri iskanju prvih kontaktov

orožarskih pa tudi drugih proizvodov v Romuniji, namiguje pa tudi na Jugoslavijo, plod uspešne industrijske špijonaže. Njegove leta 1987 izšle spomine je morda potrebno brati z nekoliko rezerve, saj je po prebegu deloval kot uslužbenec ameriške varnostne agencije CIA. Jon Mihaj Pačepa, Crveni horizonti.

³² Rendulić se spominja, da so ga »dobro spoliranega« pokazali zambijskemu obrambnem ministru Zuluju in mu omenili, da so ga pripravljene prodati za zelo nizko ceno (realno je ta tedaj znašala nekje med 15.000 in 25.000 dolarji). Rendulić je namignil, naj minister o tem povpraša tedanjega sekretarja za obrambo generala Nikolo Ljubičića. Ljubičića je nato o tem obvestil in mu predlagal, da zambijski vladi letalo zaradi njegove nizke vrednosti podarijo. Verjetno je tudi ta poteza, Rendulić sicer pravi vljudnostna gesta, ki naj bi Zambijcem pokazala, da Jugoslovani niso bili med tistimi, ki bi želeli revnim državam izpolniti zadnji cent iz žepa, pomagala, da so Zambijci tedaj kupili večjo količino jugoslovanskih letal. Rendulić, General avnojske Jugoslavije, str. 306.

³³ Rendulić, General avnojske Jugoslavije, str. 274-275.

³⁴ Rendulić, General avnojske Jugoslavije, str. 276.

³⁵ O poslovnežu nisem mogel izvedeti nič več kot, kar nam ponuja že general Matović: rojen v Zagrebu, v sredini osemdesetih let je imel približno štirideset let, živel je med Zagrebom, Parizom in Ženevo. Oženjen je bil s hčerko politika Jakova Blaževića, pred odhodom iz države je bil zaposlen v kemijski industriji. »Govori

z znanim trgovcem z orožjem Yahijem Omarjem³⁶ iz Ženeve, ki bi nam lahko s svojimi zvezami omogočil stike s tujimi podjetji.³⁷ Z Omarjevim posredovanjem je SDPR želela priti do dela kolača v velikih gradbenih projektih v Alžiriji, Kuvajtu in Libiji, veliko željo pa je imela tudi za plasma proizvodov družbe IRET iz Trsta, ki je izdelovala in prodajala radijske sisteme; zanimali pa so se tudi za financiranje razvoja raketnega sistema Orkan, ki ga je pripravljala sarajevski UNIS. V pogovore so se vključili tudi generalni direktorji jugoslovanskih podjetij, med njimi sta bili tudi IRET in SCT. »Od Omarja smo izvedeli da bodo projekti v Alžiriji dodeljeni družbam v Jugoslaviji. Čeprav je sledil mednarodni razpis, se je že vedelo, da imajo jugoslovanske družbe prednost.« Oba alžirska projekta naj bi vodil SCT.³⁸ Vstopnico do tega uspeha sta zagotavljala arabska poslovneža, Yahija Omar in mnogo bolj znani Adnan Khashoggi.³⁹ Ko je delegacija

več tujih jezikov. V poslovnem svetu se znajde kot le redko kdo. Zelo je komunikativen in posloven. Njegova prisotnost je v svetu vojaške trgovine opazna. Zelo nam je pomagal, da smo prodrli do skrivnosti poslovanja pri prodaji orožja.«

³⁶ Yahija Omarja je z generalom spoznal Željko Krštofić. Rojen je bil v Libiji ter je bil sin libijske vojske oficirja v času kralja Idriza, se pravi pred vojaškim prevratom, ki je na libijsko politično sceno naplaval Moamerja Al Gadafiga. Šolal se je v Omanu ter bil obveščevalni oficir. Po odhodu iz vojske je obogatel s trgovino z orožjem ter si pridobil bogastvo, ki mu je omogočilo, da si bivanje uredi v Ženevi. »Njegova rezidenca ob Ženevskem jezeru je po lepoti in opremljenosti na nivoju Belega dvorca na Dedinju. Dejal nam je, da so samo slike v njem vredne 20 milijonov dolarjev.« Omar je imel tesne zveze z nekaterimi evropskimi, afriškimi in bližnjevzhodnimi voditelji. Leta 1988 je bil v Baden-Badnu s tedanjim alžirskim predsednikom, posle pa je sklepal v Alžiriji, Zairu, Libiji, Egiptu, Omanu, Maroku, Italiji... Njegova poslovna kariera je bila neposredno povezana s Khashoggijem. »To je poslovnež moderne dobe. V vseh poslih se znajde kot riba v vodi. Koristen partner je. Ocenili smo, da so poslovne zveze z njim koristne tudi za SDPR in naše vojaške ter gradbene družbe. Med pogovori v Ženevi, Beogradu, Dubrovniku in drugod se je spoznal z vsemi našimi večjimi podjetji.«

³⁷ Matović, *Vojni poslovi*, str. 315-317.

³⁸ O ljubljanskem SCT in njegovem dolgoletnem direktorju se Matović več kot le pohvalno izraža: »V naši delegaciji so bili tudi direktorji družbe SCT iz Ljubljane, ki je že izvedla velike posle v Iraku, Libiji, Kuvajtu ter Jordaniji in je bila tam spoznana za prvorazredno družbo tako po poslovnosti kot tudi po kvaliteti. Njen direktor Zidar je poznavalsko vodil velike in zapletene posle vojaškega inženiringa.«

³⁹ Adnan Khashoggi (r. 1935) je saudski poslovnež, dobro poznan po svoji gosti stiski družbeni mreži med zahodnjaškimi in arabskimi elitami. Njegova sestra se je poročila z razvpitim egiptovski-britanskim poslovnežem Mohammedom al Fayedom, bralcem opravičljivih revij pa je verjetno bolj znan njen sin Dodi. Na vrhuncu njegove kariere je bil s 40 milijardami dolarjev med najbogatejšimi zemljani. Kmalu po zaključku študija se je vključil v poslovne vode in v orožarskih poslih postajal vse pomembnejši igralec. Prve posle je izpeljal v Jemnu v šestdesetih letih, nato pa je v posredništvu med ameriški orožarski družbami samo od izdelovalca Lockheed zaslužil več kot 100 milijonov dolarjev provizij, ki so zaradi njegove uspešnosti in celovitosti načrtovanja poslov naraščale od dobrih 2 do kar 15 odstotkov vrednosti. Finančni in korupcijski škandal, ki je kasneje sledil, je jasno pokazal njegovo vmešanost v sumljive ameriške posle. Finančne sledi je večje prikrival, vodile pa so do njegovih liechtensteinskih in švicarskih podjetij, pri čemer je imel

obiskala Khashoggija in nato tudi Yahija Omarja so v Baden-Badnu lahko prvič okušali, kako dobro imata Arabca spletene poslovne mreže. V neformalnem ozračju so se tako pogovarjali z Jugoslovonom iz poslovnih kontaktov že prej poznanim pomočnikom predsednika alžirske vlade. Naslednji dan se je ceremonija ponovila še z alžirskim obrambnim ministrom, ki je z družino tudi počitnikoval v Baden-Badnu. »Tudi ta sestanek je bil uspešen in koristen za nadaljnje delo«. Delo je namreč bilo problem, saj je Matović ob tem razmišljal o dotedanjem jugoslovanskem pristopu k odločujočim. »Res je, dobro smo začeli, imeli opazne rezultate, vendar samo v dveh državah, Libiji in Iraku. V drugih državah smo imeli manjše posle. Tudi v teh dveh državah so nam posle prevzemali drugi (Brazilija, Poljska, Čehoslovaška, ZSSR, zahodne države), zato smo le še zaključevali programe, ki smo jih dobili na podlagi našega mesta in vloge v Gibanju neuvrščenih. Sedaj smo te posle dokončevali, nove pa so dobivale druge države.«⁴⁰ Novi kanali komunikacije, ki pa seveda niso bili brezplačni, so omogočali mnogo lažje pogovore o poslih, kakor v svojem opisu sestanka z alžirskim obrambnim ministrom opisuje Matović: »To je bil sestanek poslovnežev in uradnih oseb iz Evrope in Srednjega vzhoda, ki so se nahajale na dopustu ali v zdraviliščih in imeli pogoste sestanke po evropskih letoviščih, saj so vodili posel med oddihom. Na tem sestanku so bili prisotni poslovneži Adnan Khashoggi, Željko Krštofić in drugi. Naši poslovni pogovori so uspešno zaključeni in zato smo naredili načrte za nadaljnje delovanje. Od skupnih ponudb, ki jih je Alžiriji dala zvezna direkcija, in so znašale 2,6 milijarde dolarjev v sklopu 32 programov, je bilo sprejetih za 1,6 milijarde poslov za obdobje 1986 do 1988.«⁴¹

Arabskih posrednikov zagotovo niso zanimali politični okviri, v katerih je delovala druga jugoslovanska

veliko podporo tudi pri ameriški obveščevalni agenciji in politiki. Njegov vrhunec v orožarskih poslih je predstavljal čas predsednikovanja Richarda Nixona, ko je bil v svetovnem merilu verjetno najpomembnejši posrednik. Močno je bil vmešan v razvoj afere Iran contra, kjer je skupaj z iranskim trgovcem Manucherjem Ghorbanifarjem in z ameriško ter saudsko pomočjo postavil kompleksno finančno shemo za plačilo orožja, ki je bilo del odkupnine za ameriške talce v Teheranu. Leta 1988, torej v času dogodkov, ki jih opisuje Matović, je bil v Švici za tri mesece aretiran zaradi skrivanja denarnih sredstev ter predan ZDA. V ZDA je bil kljub obtožnici na podlagi varščine izpuščen, vendar je pred sodiščem doživel še eno obtožnico, in sicer skupaj z ženo strmoglavljenega filipinskega diktatorja Imeldo Marcos. Obtožena sta bila izsiljevanja in prevare. Khashoggijev finančni imperij je doživel hud udarec v kasnejšem obdobju, saj so njegova sredstva po 11. septembru 2001 v ZDA zamrznili, zaradi česar je več njegovih podjetij bankrotiralo. Danes živi v Monaku, njegovo premoženje pa ocenjujejo na cca. 400 milijonov dolarjev. Glej: <http://www.celebritynetworth.com/richest-businessmen/richest-criminals/adnan-khashoggi-net-worth/> in http://en.wikipedia.org/wiki/Adnan_Khashoggi.

⁴⁰ Matović, *Vojni poslovi*, str. 247.

⁴¹ Matović, *Vojni poslovi*, str. 283.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja prijateljstva in zaveznitva iz Gibanja neuvrčenih niso več zadoščala za pridobivanje novih poslov. Gadafijeva Libija je bila eden izmed najpomembnejših jugoslovanskih kupcev.

država, kar sočno ponazori izjava Yahije Omarja: »Ne maram vzhodnih režimov. Od komunizma so ostali le Leninova brada in Stalinovi brki.«⁴² Privzgojena politična in moralna načela njegovih jugoslovanskih sogovornikov pa so definitivno predstavljala težavo, ki so jo premostili z zavedanjem, da jih lahko njihova tankovestnost stane izgube poslov. Podkupovanje in obračunavanje provizij je bilo v načelih družbenega samoupravljanja res težko upravičiti, vendar je bilo generalpolkovniku Matoviću popolnoma jasno, da brez njih ne gre. »Predmet pogovorov so bile tudi provizije. Brez teh seveda ni posredovanja.«⁴³ Matović se je preprosto moral sprijazniti, da se mora tudi Jugoslavija vključiti v »svet posla po sodobnem modelu, ker brez tega ne bomo prišli prav daleč... Prijateljstva iz prve in druge svetovne vojne, Gibanje neuvrčenih in socialistična družbena ureditev nam dajejo le majhne ali celo nikakršne možnosti.«⁴⁴

Izplačevanje provizij je v marksističnem pojmovanju delovanja gospodarstva in družbe seveda popolnoma skregano z osnovnimi postulati družbene ureditve in zato je general polkovnik Matović temu vprašanju v spominih posvetil obsežen del prostora. »Provizija je, enostavno povedano, nadomestilo v denarju ali drugih sredstvih, ki se izplača osebi, ki ima možnost, da omogoči neki družbi stik z osebo ali skupino ljudi na oblasti ali v družbi, ki odloča o nekem poslu oziroma programu. Razumljivo je, da ima vse svojo ceno. Provizije so pomembne postavke v poslovnem svetu in se gibljejo do 25 odstotkov vrednosti celotnega posla. Nekatere provizije obsegajo 3, 5, 8, 10, 15 in več odstotkov, odvisne pa so od kvalitete in vrednosti projekta. Ko sem vstopil v ta posel, tega nisem mogel razumeti. V resnici tega tudi dandanes ne sprejemam in se ne morem strinjati s takšnimi metodami in modeli, vendar je dejanski svetovni poslovni

model pač takšen. Za dober posel se dobiva provizija. Provizija je cilj posla. V naših poslih smo bili ob provizijah zelo previdni. Menili smo, da ni moralno, da nekdo za posel zahteva provizijo. To je vrsta zaslužka brez dela in v nasprotju z našimi ideološkimi načeli. Zato smo tudi izgubljali velike posle. Potrebno je bilo razmišljati in poslovati po zakonitostih trga, saj je na svetovni tržnici orožja, na kateri se bijejo 'poslovni boji' o tem, kdo bo dobil veliki posel, vse dovoljeno. Na tej tržnici se prodajajo letala, tanki, ponuja se gradnja letališč, tovarn, plinovodov, vojaških centrov, železniških prog, pomorskih baz, vojaških bolnišnic, ponuja se pomembna vojaška sodelovanja v proizvodnji letal, tankov in vsega, kar sestavlja vojaško in civilno sfero v najširšem smislu. Na tržišču je nastala prava bitka za posel. Od teh poslov je odvisna zapolnitev kapacitet tovarn, zaposlitev in plače delavcev in obstoj celotnih podjetij. Na tej tržnici, na takšnem mednarodnem tržišču, smo se znašli tudi mi. Spoznali smo izkušene ljudi, ki so obvladovali posle, vendar smo težili k temu, da so bili naši odnosi, poslovni in vsi drugi, osnova našega dela in poslovanja. In tako smo se znašli na tem prostoru, da vidimo, kako bi se lahko vklopili v nove oblike in odnose poslovanja. Želimo v posel, ki ga diktira novi čas? Prijatelji so nam svetovali: 'Zakaj bi vi držali kravo za rogove, medtem ko jo bodo drugi molzli.' Več izkušenih poslovnežev v Španiji, Nemčiji, Italiji, tu v Ženevi, Luganu, Ameriki, Braziliji, na Srednjem vzhodu, v Afriki in drugih svetovnih tržnicah je istega mnenja. Vsi govorijo o sodobnem poslu in o proviziji kot ključu, ki odpira vsa vrata.«⁴⁵⁴⁶

Če je provizija predstavljala ključ, potem je ustrezna ključavnica zanj bila v rokah Adnana Khashoggija, enega najbolj znanih trgovcev z orožjem. Adnan Khashoggi je bil tesno povezan z zgoraj omenjenim Yahijem Omarjem in tudi do njega je zvezna direkcija prišla preko Željka Krštofića, oziroma v bolj poetičnih besedah generalpodpolkovnika Matovića: »V šestindvajsetem letu je Khashoggi vstopil v posle z orožjem, na podlagi katerega je dosegel svetovno slavo in bogastvo. Med trgovanjem z orožjem je potoval po svetu in se tako znašel tudi v Jugoslaviji.«⁴⁷ Njegovo poslovanje je potekalo brez računalniških transakcij in zvez, v poslu se je držal arabskega načina trgovanja, vsi stiki pa so potekali osebno in navadno v širokem krogu poslovnega jet seta. Željko Krštofić naj bi tako v Ženevi »začutil, da bi Khashoggi lahko pomagal našim poslovnežem in ga je priporočil.«⁴⁸

⁴² Matović, *Vojni poslovi*, str. 318.

⁴³ Matović, *Vojni poslovi*, str. 318.

⁴⁴ Matović, *Vojni poslovi*, str. 321-322.

⁴⁵ Kar je zgolj bolj duhamorna parafraza srbskega rekla: Para vrtili gde burgija neće, oz. denar se prebije tudi tam, kjer je sveder nemočen.

⁴⁶ Matović, *Vojni poslovi*, str. 321.

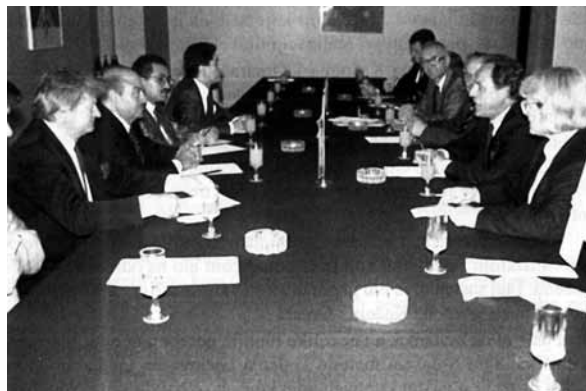
⁴⁷ Matović, *Vojni poslovi*, str. 338.

⁴⁸ Matović, *Vojni poslovi*, str. 340.

Krstofičev predlog je pod vplivom SDPR sprejela tudi jugoslovanska vlada in v Beogradu ga je sprejel tedanji predsednik vlade Branko Mikulić. Khashoggiju je SDPR priredila dolg predstavitveni obisk, obiskal je razstavo orožja v Nikincih in se udeležil preizkusov opreme na poligonu. »Z njim smo imeli dolge in zanimive pogovore o stanju na tržiščih orožja in vojaškega inženiringa in tudi o skupnem nastopu na tržiščih Egipta, Kuvajta, Zaira, Saudske Arabije, Maroka, v Emiratih in v vzhodnih državah – na Češkoslovaškem in Poljskem.«

Khashoggi je med pogovori z Brankom Mikulićem predlagal nekaj zelo ambicioznega, namreč rešitev za poplačilo ogromnega sovjetskega klirinškega dolga do Jugoslavije. »Dejal je, da je pripravljen Jugoslaviji izplačati obstoječi sovjetski dolg, vendar pod pogojem da se Jugoslavija dogovori z ZSSR, da mu bo odposlala orožje, ki ga bo želel in da lahko to orožje prodaja kupcem brez nadzora ZSSR.«⁴⁹ Ob koncu obiska je bil podpisan sporazum, na katerem naj bi temeljile nadaljnje skupne aktivnosti, SDPR je ob pomoči drugih zveznih organov in Narodne banke Jugoslavije pristopila k širitvi vseh poslovnih kontaktov, ki so se nakazali iz sodelovanja s Khashoggijem. »Cilj tega je bil, da bi se strokovnjaki iz zvezne direktije in direktorji vojaških in civilnih podjetij iz Jugoslavije bolje spoznali z ljudmi, posli in metodami dela na vojaškem tržišču orožja in vojaškega inženiringa, skupaj s poslovneži, ki imajo vpliv na vojaških tržiščih Evrope, Azije, Afrike in Južne Amerike, še posebej pa na trgih Bližnjega vzhoda.«⁵⁰

Kmalu za beograjskimi so sledili novi pogovori, ki so tokrat potekali na Khashoggijevem ranču v okolici Marbelle. Delegacija je poskušala konkretizirati začete pogovore iz Beograda ter utrditi konkretne dejavnosti v vseh državah, kjer je imel Khashoggi velik vpliv in s tem povečati jugoslovanski izvoz. Posebej so se zopet vrnili k z današnjega stališča popolnoma nerealni ideji o odplačilu sovjetskega dolga z orožjem za Khashoggija. Poleg poslovnega dela je sledil še družabni, saj je Khashoggi tedaj praznoval svoj 53. rojstni dan in jugoslovanska delegacija se je znašla v množici znanih povabljenec. »Rojstnemu dnevu so med drugimi prisostvovali bivša carica Soraja s spremstvom in njenim prijateljem, princem iz ene izmed arabskih držav, filmska zvezda George Hamilton, princ Ferdinand von Bismarck in drugi. Bil sem zainteresiran, da se bi znašel v bližini princa, ki je bil v družbi s Sorajo,⁵¹ saj bi lahko pomagal pri nakupu orožja za vojsko iz njegove države.«⁵²

Pogovori na Bledu leta 1988. Govori Ivan Zidar, pred njim Adnan Khashoggi. (Matović, Vojni poslovi, str. 348)

Naslednji sestanek je potekal avgusta 1987 na Hrvaškem in v Sloveniji. Khashoggijev brat Amer je obiskal nekaj slovenskih podjetij, med njimi tudi Iskro in SCT. »Bil je impresioniran nad tehnično-tehnološkimi zmožnostmi podjetij in je predlagal njihovo vključitev v velike projekte na območju Srednjega vzhoda in Afrike. Predlagal je tudi, da bi se podjetja vključila v veliki projekt oskrbe z vodo iz Turčije preko Sirije in Iraka, katerega vrednost je bila večja od 5 milijard dolarjev.« Pogovarjali so se (»in konkretizirali«) tudi o oblikovanju konzorcija jugoslovanskih podjetij (SDPR, GENEX, SCT, Energoinvest), ki bi deloval pod okriljem Khashoggijeve poslovne skupine TRIAD. O tem je bil seznanjen tudi podpredsednik vlade Janez Zemljarič, ki je na koncu obiska sprejel Khashoggija in obljubil vso svojo podporo pri realizaciji teh poslov.

Razkošje, ki ga je Matović doživel pri obiskih arabskih poslovnežev, je vodilo še v drugo poslovno akcijo, saj so konec septembra Adnanu Khashoggiju predstavili še eno jugoslovansko potencialno izvozno priložnost – Brione. Brione je s svojo jahto obiskal leta 1988, potem ko je na pogovorih v Marbelli zanje pokazal še posebno zanimanje. Tedaj malo uporabljano rezidenco jugoslovanskega predsednika Tita je primerjal s Cannesom in je zato želel preveriti možnosti, da bi jih najel za postavitev ekskluzivne igralnice ali »nekakšen podoben objekt za posel«. Obisk Brionov je Khashoggiju odobril predsednik ZIS Mikulić, Khashoggi je bil nad Brioni (»Videl sem že veliko cesarskih in kraljevih letovišč in rezidenc, ampak takšne lepote in takšnega luksuza pa še nikjer«) navdušen, nekaj vrtnarjev je celo povabil, da bi mu uredili okolico vile v Marbelli. Obisk ni ušel niti predstavnikom medijev.

Z novim pristopom so stvari postajale vse bolj rožnate, po nalogu predsednika jugoslovanske vlade Mikulića sta tako v začetku leta 1988 Matović in Mikulićev pomočnik Goran Kapetanović ponovno obiskala Khashoggija, ki je bil v svoji vili v Cannesu, kjer so se po-

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Matović, Vojni poslovi, str. 340-341.

⁵¹ Princeza Soraja (1932-2001) je bila druga žena iranskega šaha Reze Pahlavija. Leta 1958 se je od nje ločil zaradi njene neplodnosti ter se ponovno oženil s Farah Diba. Soraja je od ločitve naprej živila v Franciji.

⁵² Matović, Vojni poslovi, str. 342.

novno pogovarjali o ustanovitvi konzorcija podjetij. Pod Khashoggijevim vodstvom so med množico bogataških vil v bližnjem Monte Carlu obiskali tudi tisto, v kateri je svoj dopust užival zairski predsednik in potencialni kupec jugoslovanskega orožja Mobutu.⁵³

Khashoggija je med njegovim potovanjem po Jugoslaviji pot razen po turističnih biserih Jugoslavije vodila tudi po industrijskih obratih. Ob njegovem obisku Brionov so ga nato s puljskega letališča odpeljali v Ljubljano, v Iskro in SCT, nato pa na Bled, kjer jim je direktor SCT Ivan Zidar priredil večerjo. Khashoggi je tudi ob Bledu dobival podobne ideje kot na Brionih. »Brioni, Bled in njihove lepote prekosijo Monte Carlo in Cannes. Tukaj bi lahko nastal nov in lepši Monte Carlo.« Na koncu so se o vojaških poslih ponovno pogovarjali z Mikulićem in predstavniki podjetij, zadnji večji sestanek pa je potekal konec leta 1988 v Marbelli, kjer so bili ponovno zbrani tudi predstavniki podjetij ter viceguverner Narodne banke Jugoslavije Boris Konte. Pri Khashoggiju so tudi silvestrovali in tedaj je Matović spoznal še eno lastnost arabskega pristopa k trgovanju.

Med pogovorom s Khashoggijem se je izkazalo, da ima del dvorca rezerviran za lastnega prerokovalca, Indijca, svetega moža Šri Čanda Svaili Maharadža. Po Khashoggijevih besedah je Indijec videl v prihodnost ter bral misli in brez posveta z njim se ni lotil nobenega posla. Matovića je skupaj s Krstofićem tudi peljal k njemu: »Ko sem ga zagledal v obleki, kakršno lahko vidimo le na ikonah, sem dobil vtis, da je zares sveti mož. Nekakšni okras in perle okrog vrata so mu dajali tajanstven videz. Presenetilo me je, da je toliko vedel o moji preteklosti.« Ko so se vrnili v Beograd, je med poročanjem Branku Mikuliću omenil tudi Indijca.

Mikulića je stvar pričela zanimati in želel je izvedeti, ali bi lahko ta sveti mož prišel v Beograd. Željko Krstofić je poskrbel, da je Khashoggi posodil prerokovalca za srečanje s predsednikom Zveznega izvršnega sveta. »Nikoli nismo izvedeli, kaj mu je prerokoval, toda Željko Krstofić je bil z modrecem v hotelu, kjer mu je ta povedal vse. 'Bil sem pri gospodu predsedniku. Ne bo več dolgo opravljal svoje funkcije in tudi ne več dolgo živel.' Željko mi je to zaupno povedal in tega ni rekel Mikuliću.« Branko Mikulić je sedem dni po prerokovalski seansi ponudil odstop, nekaj let kasneje pa umrl.⁵⁴

S to nenavadno uslugo se žal zaključijo tudi Matovićeve opisi poslovnih dogajanj, saj je kmalu zatem odšel v pokoj, jugoslovanski vojaški posli pa so v kratkem času dobili nov pospešek, ki ga je povzročila nenačrtovana

preusmeritev na notranje tržišče. Tudi tam pa verjetno brez provizij arabskim posrednikom ni šlo.

Viri in literatura

Časopisje:

Condannata a nove anni la spia al servizio del KGB, *La Repubblica*, 16. junij 1989, str. 22. Dostopno na: <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/1989/06/16/condannata-nove-anni-la-spia-al-servizio.html>, 19. 8. 2013.

Kiršič, Adriano: Kako smo gradili vilo. Več nadaljevanj. *Mladina*, februar, marec 1988.

Ma da tempo la ditta di Trieste era stata messa sotto controllo, *La Repubblica*, 19. november 1989, str. 21. Dostopno na: <http://ricerca.gelocal.it/repubblica/archivio/repubblica/1989/02/19/ma-da-tempo-la-ditta-di-trieste.html>, 18. 8. 2013.

Mamula go home!, *Mladina*, 12. februar 1988, str. 1.

Pudgar, Avgust: Admiral sredi lakote. *Delo*, 4. februar 1988, str. 16.

Repe, Božo: Kdo je zatrl mirovnitvo v Sloveniji. *Mladina*, 11. februar 2010. Dostopno na: <http://www.mladina.si/49677/kdo-je-zatrl-mirovnitvo-v-sloveniji/>, 2. 9. 2013.

Suhadolnik, Gorazd: Če želite kupiti atomsko bombo, pokličite SDPR. *Mladina*, št. 25, 24. junij 1988, str. 16.

Suhadolnik, Gorazd: Jugoslovanski prispevek h globalni podobi pekla. *Mladina*, št. 11, 16. marec 1988, str. 17.

Tašič, Predrag: Kako nas drugi vide. Rizik negativnih bodova. V: *Duga*, št. 337, 24. januar – 6. februar 1987, str. 16-17.

Monografije:

Bogetić, Dragan: *Jugoslavija i zapad 1952-1955*. Beograd: Službeni list SRJ, 2000

Dimitrijević, Bojan B.: *JNA od Staljina do Nato pakta*. Beograd: Službeni list SCG, 2005

Kaplan, Robert: *Slovenska gradbena industrija in tuja tržišča*, diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo UL, 2008.

Laković, Ivan: *Zapadna vojna pomoč Jugoslaviji 1951 – 1958*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006.

Lujić, Mladen: *Faze razvoja in življenjski cikel tanka M-84*, magistrsko delo. Celje: Fakulteta za logistiko UM, 2012.

Mamula, Branko: *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica: CID, 2000.

Matović, Jovan: *Vojni poslovi Jugoslavije i svet XX veka*. Beograd: Tetra GM d. o. o., 2003

⁵³ Matović, *Vojni poslovi*, str. 349.

⁵⁴ Matović, *Vojni poslovi*, str. 345

Pačepa, Jon Mihaj: *Crveni horizonti*. Beograd: Akvarijus, 1990.

Petrović, Zorislav Antun: Predgovor, v: *Ispod stola. Najlepše antikorupcijske priče*. Zagreb: VBZ, 2011.

Rendulić, Zlatko: *General avnojske Jugoslavije*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2004.

Škrubej, Janez: *Hladna vojna in bitka za informacijsko tehnologijo*. Ljubljana: Pasadena, 2008.

Životić, Aleksandar: *Jugoslavija i Suecka kriza: 1956-1957*. Beograd: INIS, 2008.

Spletni viri:

Adnan Khashoggi Net Worth. Dostopno na: <http://www.celebritynetworth.com/richest-businessmen/richest-criminals/adnan-khashoggi-net-worth/>, 15. 8. 2013.

Adnan Khashoggi, članek na Wikipediji. Dostopno na: http://en.wikipedia.org/wiki/Adnan_Khashoggi, 15. 8. 2013.

Energoprojekt – 60 years of success: Monograph on the occasion of the 60th anniversary of Energoprojekt. Beograd 2011. Dostopno na: http://eng.energoprojekt.rs/pdf/monografija_60_god_web.pdf, 12. 8. 2013.

Spletna stran podjetja *Yugoimport*. Dostopno na: <http://www.yugoimport.com/>, 6. 9. 2013.

Zusammenfassung

EIN BREITES ANGEBOT AN WAREN MIT BESONDEREM ZWECK

Die Wege des jugoslawischen Waffenhandels und einige damit verbundene verdächtige Geschichten

Der Ausdruck Waren von besonderer Bedeutung war in der Außenhandelsstatistik des sozialistischen Jugoslawien eine Chiffre für Waffengeschäfte. Diese stellten Mitte der 1980er Jahre ein gutes Fünftel des jugoslawischen Staatshaushaltes dar und trugen somit nach damaligen Schätzungen zweimal mehr dazu bei als der gut entwickelte touristische Sektor. Die bedeutende Stellung Jugoslawiens auf dem Weltwaffenmarkt war eine Folge der raschen Nachkriegsentwicklung und der flexiblen Politik des Lavierens zwischen dem Ost- und Westblock. Die sichtbare jugoslawische Rolle in der Blockfreienbewegung bedeutete einen zusätzlichen Vorteil beim Vordringen auf die weniger anspruchsvollen Märkte der sogenannten Dritten Welt, insbesondere den Mittleren Osten, wo die jugoslawische Waffenindustrie den Großteil ihrer Einnahmen erzielte.

Der günstige Preis und die Angepasstheit der Produkte an die anspruchslosen/ungelernten Benutzer in Kombination mit dem politischen Ansehen bei „Freundesstaaten“ reichten jedoch Mitte der achtziger Jahre nicht mehr aus, um Jugoslawiens Geschäfte beizubehalten. Subtilere Kunstgriffe und das Schmieren der richtigen Stellen standen nicht in den Geschäftsplänen der jugoslawischen Direktion für den Waffenverkauf. Der reiche libysche und irakische Markt begannen zu entgleiten, daher war man gezwungen, nach neuen Verkaufsmethoden zu greifen. Auf Basis der Memoiren einiger namhafter jugoslawischer Militärrepräsentanten entsteht so ein klares Bild über Kontakte mit exotischen Mittelsmännern, Auszahlungen von Provisionen und auch Bestechungen, die den Zugang zu den heiß erwünschten Geschäften erleichterten und auch die so notwendigen Devisen für das ökonomisch krisengeschüttelte Jugoslawien brachten. Diese „modernen Formen der Marktbearbeitung“ standen zwar nicht im Einklang mit der gesellschaftspolitischen Ordnung und den tönenden Phrasen der jugoslawischen Außenpolitik, nichtsdestotrotz wurden Provisionen wohl oder übel zu einer Konstante bei der „Anpassung an die globale Wirtschaftsrealität“.

Der Beitrag stellt auch die Resonanz des jugoslawischen Waffenhandels in der slowenischen Gesellschaft Ende der 1980er Jahre dar, als die slowenische Öffentlichkeit angesichts der gesellschaftlichen Veränderungen immer stärker antimilitaristisch orientiert war und die slowenische Presse die exotischen Verkaufsmethoden der Waffenindustrie immer heftiger kritisierte.

Schlagwörter: Waffenhandel, Sozialistische föderative Republik Jugoslawien (SFRJ), Provisionen

Dragica Čeč

»Priznal je, da je s helebardo in žvižganjem vodil upornike proti Gorici«

O povezavi crimen laesae maiestatis z upori in pomenu kaznovanja upornikov v tolminskem puntu 1713

ČEČ Dragica, dr., Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, SI -6000 Koper

ČEČ Dragica, PhD, University of Primorska, Faculty of Humanities, Titov trg 5, SI-6000 Koper

94(497.473)"1713"
347.236(497.473)"1713"
323.269.6 (497.473)"1713"

94(497.473)"1713"
347.236(497.473)"1713"
323.269.6 (497.473)"1713"

»PRIZNAL JE, DA JE S HELEBARDO IN ŽVIŽGANJEM VODIL UPORNIKE PROTI GORICI«

O povezavi crimen laesae maiestatis z upori in pomenu kaznovanja upornikov v tolminskem puntu 1713

“HE ADMITTED LEADING THE REBELS TOWARDS GORIZIA WITH A HALBERD WHILE WHISTLING”

A Connection between Crimen Laesae Maiestatis with the Uprisings and the Role of Rebel Punishment in the Tolmin Peasant Revolt of 1713

Prvo tematsko os prispevka predstavlja pregled pravnih interpretacij zločina upora od srednjega veka do 18. stoletja, ko se pod vplivom naravnega prava zgodi premik v dojemanju oblasti. To vpliva tudi na transformacijo delikta žalitve vladarja, ki postane pogostejše povezan z drugimi zločini, torej tudi z zločinom upora. Prikazan bo proces ločevanja delikta žalitve vladarja od delikta upora in izdaje države, zlorabe državnih simbolov in institucij ter neposrednega ogrožanja osebe vladarja.

Drugo tematsko os predstavlja sojenje upornikom v tolminskem uporu leta 1713. Sporne prakse podložnikov, ki jih cesarska komisija v primeru upora 1713 izpostavlja kot splošne značilnosti kulture upiranja, so povezane zlasti z ogrožanjem javne varnosti in nespoštovanja oziroma ogrožanja obstoječih družbenih hierarhij. Delikt žalitve suverena, ki je dokazan nekaterim od usmrčenih upornikov, je tradicionalen, saj obsega žalitev deležnega kneza in prelom zvestobe. Pri vseh zločincih, ki jim je dokazan, prispeva k poostritvi smrtne kazni, medtem ko žaljenje lokalnih avtoritet predstavlja zgolj eno od oteževalnih okoliščin za voditelje upora.

Ključne besede: Crimen laesae maiestatis, upor, 1713, grofija Tolmin, Goriška, kaznovanje upornikov

The first line of argument in the article is an overview of the legal interpretations of uprising as a crime between the Middle Ages and the 18th century, when a shift in the authority concept occurs under the influence of natural law. This had an impact on the transformation of the offence of insulting the ruler, which became more frequently connected with other crimes, including the crime of uprising. What is presented is the process of distinguishing between the offence of insulting the ruler from the crimes of uprising and treason, the abuse of state symbols and institutions, and of immediate threat to the person of the ruler.

The second line of argument concerns the trial of the rebels in the Tolmin Peasant Revolt of 1713. The questionable practices of the serfs that were underlined in the 1713 uprising case by the Imperial Commission as common features of the uprising culture were connected above all with threats to public security and disrespect or threats to the existing social hierarchy. The offence of insulting the sovereign that was proven against some of the executed rebels was traditional because it comprised an insult to the regional prince and a breach of fidelity. For all criminals against whom it was proven, it resulted in the death penalty, while insult to the local authorities counted only as an aggravating circumstance.

Key words: Crimen laesae maiestatis, uprising, 1713, Tolmin County, Gorizia region, rebel punishment

Uvod

Prvo tematsko os prispevka predstavlja pravno interpretacijo zločina upora od srednjega veka pa do 18. stoletja, ko se zgodi premik v dojemanju tako oblasti kot predvsem delikta žalitve vladarja – deželnega kneza, v okvir katerega v kazensko materialnem smislu sodi tudi upor. Ob analizi kazenske prakse, ki jo prinaša prispevek, se sicer razkrije, da so žalitev vladarja kot žalitev nosilca oblasti kaznovali posebej in da so bili uporniki, ki jim je bil poleg zločina upora dokazan tudi ta delikt, vedno huje kaznovani kot drugi uporniki. V strogem pravno, političnem in filozofskem izhodišču je vsak zločin v predmoderni dobi predstavljal žalitev vladarja,¹ saj je nastopal proti družbenemu redu, ki ga je utemeljil bog, tako kot je bila v isti intervenciji utemeljena tudi vladarjeva oblast. Posledično je to pomenilo, da je bil zločin tudi žalitev boga, ki bi lahko sprožila njegovo jezo, če bi ostala nekaznovana. Omejen postulat je sicer značilen za 16. stoletje, saj se neposredno uporablja kot utemeljitev novih političnih redov, ki posegajo v stare privilegije posameznih političnih entitet.

Drugo tematsko os prispevka predstavlja dojemanje upora s stališča vladarja kot deželnega kneza na podlagi analize upora leta 1713, saj je bilo mnogo pritožb upornikov usmerjenih neposredno proti zakonom in regalijam (privilegijem) deželnega kneza. Z rušenjem javnega reda in družbenih hierarhij, javnim nasiljem upornikov in nato tudi nasiljem vojske, ki je prišla v deželo, so se tem pridružile tudi nekatere klasične antifevdalne zahteve. Dojemanje upora dokazujejo tako izrečene kazni kot ritualizirano in gnusno mučenje mrtvih teles, ki je s svojo simbolično govorico in komunikacijo delovalo generalno – preventivno v smeri obnavljanja porušenih družbenih razmerij od boga vzpostavljene družbe treh stanov.

Crimen laesae maiestatis v kazenskih redih do kazenskega reda 1787

Definicija zločina proti vladarju *crimen laesae maiestatis* izhaja iz rimskega prava, iz *Lex quisquis*, v katerem je Honorius, sin Theodosia izenačil napad na osebo vladarja z usmrtnitvijo njegovega uradnika – magistrata.² Kot kazen za zločin je zakon predvideval usmrtnitev z mečem kot simbolom oblasti. *Lex quisquis* je naprej prevzelo kanonsko pravo. Pozneje je bil *lex quisquis* leta 1356 skoraj dobesedno vključen v zlato bulo. Takšna recepcija je sicer ob dejstvu, da je tudi germansko pravo poznalo zločin nezvestobe (»infidelitas«), nekoliko lažja, a vendarle je moralo priti do prepletanja obeh pravnih

tradicij, kar je posebej očitno v zlati buli. Najprej so bili vladarji zavarovani samo kot oseba in ne kot nosilci oblasti (tudi podrejene). Šele z zlato bulo je bila namreč zavarovana tudi njihova oblast. V istem pravnem aktu je bil utemeljen tudi prelom deželnega miru. Upravičeno lahko trdimo, da je vključitev *lex quisquis* v zlato bulo omogočala, da je cesar, ki je v dednih deželah nastopal kot deželni knez, postopoma uveljavil izključni privilegij določanja, kdaj konflikti med kmeti in deželnimi avtoritetami postanejo upor, in tudi odločanja, kakšne kazni bodo naložene upornikom.

Določena razmejitev med pojmovanjem delikta žaljenja vladarja in upora se zgodi v zgodnjem novem veku, ko najprej Bamberški malefični red v 132. členu iz zločina *Crimen laesae maiestatis* izloči delikt žaljenja z besedami in dejanji nekega gospoda in tako zagotavlja zaščito volilnim in deželnim knezom proti napadom z besedami in dejanji ter tako bolj kot v zlati buli vzpostavlja jasno hierarhično razliko med oblastjo vladarja in oblastjo, ki je dana od vladarja.³ V tem oziru volilni knezi niso več ločeni od preostalega plemstva, ampak vključeni v enako zaščito. Mnogi drugi delikti prej nejasno združeni v zločinu žalitve vladarja, zlasti tisti, ki so bili povezani z izdajo države, so v tem kazenskem redu postali samostojni delikti: tako sramotilni tiski, ponarejanje denarja, izdaja, upor, dezerterstvo ter drugi zločini nezvestobe, kot na primer prehod na stran sovražnika oziroma predaja gradov v roke nasprotnika (v členih 135, 136, 149, 152). Z izločanjem teh deliktov iz rimskega *crimen laesae maiestatis* se je sam pojem žaljenja vladarja v bamberškem malefičnem redu zelo skrčil. A tudi Bamberški malefični red ni določal, kako širok krog plemstva je upravičen do vladarjeve zaščite.⁴ Vendarle pa ne za dolgo. V nekaj desetletjih zatem izdanim cesarskem kazenskem redu *Constitutio criminalis Carolina*⁵, ki se je pri mnogih drugih deliktih zgledo-

³ V tem oziru volilni knezi niso več ločeni od preostalega plemstva, ampak vključeni v enako zaščito.

⁴ Drugi avtorji posebej poudarjajo, da je Carolina ohranjala zaščito volilnih knezov. Vprašanje je zlasti pereče v tistem delu Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, ki je bil razdeljen med kneževine in svobodna mesta.

⁵ *Constitutio criminalis Carolina* ali krajše *Carolina* (1532) je bil prvi kazenski red, ki je bil sprejet na državnem zboru in je sicer subsidiarno veljal za celotno monarhijo. Od leta 1530 (in sklicujoč se tudi na privilegije Avstrijski hiši iz let 1358 (*Privilegium maius*, ponovno potrjenim 1453) cesarski predpisi dežel avstrijske hiše ne zavezujejo k doslednem spoštovanju (Brauneder, *Österreichische Verfassungsgeschichte*, str. 76), isto leto pa se začnejo tudi pogajanja za dodelavo sodnega reda za deželska sodišča (Wolfram, *Ständefreiheit*, str. 224). Pozneje, a še vedno v prvi polovici 16. stoletja, je cesar podal predlog o skupnem deželskem sodnem redu, ki pa se v tem stoletju še ni razvila (Žontar, *Sodni red*, str. 579 po avstrijskem pravnem zgodovinarju Baltlu). Nepomembna ni niti okoliščina, da je deželni knez Albert V. v kranjskem deželnem ročinu iz leta 1460 zapisal tudi, da se v vseh primerih, ki niso navedeni v deželnem ročinu, ravna po štajerskem deželnem ročinu.

¹ Foucault, *Nadzorovanje*, npr.: str. 57, 63.

² Czech, *Der Keiser*, str. 32 in *Imperatoris Theodosii Codex* (CTh.), 16.1.4

val po Bamberškem malefičnem redu, je delikt žalitve vladarja ponovno obravnavan zelo splošno. Okoliščino je seveda mogoče povezati s politično močjo cesarja v času izdaje kazenskega reda na eni strani in močjo samostojnih nemških kneževin in mest na drugi strani. Kot ugotavlja H. Schnabel Schule lahko posredno vključevanje rimskega pojmovanja žalitve vladarja najdemo v 218. členu Caroline. V tem, enem od čisto zadnjih členov kazenskega reda se z neposrednim sklicevanjem na *crimen laesae maiestatis* uvaja izjema, da se pri zaplembi premoženja zaradi tega delikta, okoliščina, kakšen bo učinek kazni na družino, ne upošteva pri odločanju o višini zaplenjenega premoženja.⁶ Ista okoliščina je bila v kranjskem redu za deželna sodišča obravnavana povsem drugače. Kranjski red za deželna sodišča je namreč dovoljeval, da na posestvu, ki ga odvzamejo zločincu, še naprej živi njegova žena in otroci. Družini ni potrebno plačati odškodnine oziroma je treba paziti, da se ji ne povzroča škode.⁷ Delikt žaljenja vladarja se v Carolini ne loči od deliktov, ki neposredno ogrožajo državo. Carolina je namreč ločevala zgolj med izdajo, ki ga obravnava v 124. členu in uporom (obrnava v 127. členu ter žaljivimi tiski in prelomom deželnega miru (čl. 129 in 110)). Zaradi subsidiarnosti tega kazenskega reda se ločitve cesarji pozneje niso držali, saj je še konec 18. stoletja *crimen laesae maiestatis* v pravnem dojemanju avstrijskih pravnikov in vladarja obsegal oba delikta.⁸

Zgodnjenovoveško pravo dednih dežel je včasih veliko bolj natančno definiralo delikt žaljenja vladarja (deželnega kneza). Posamezne okoliščine povezane z zločinom upora so bile uvrščene v deželne kazenske rede in tako je kranjski sodni red za deželna sodišča (1535) poleg usmrtnice in izdaje ter kaznivih postopanj proti obljubi zvestobe tako cesarju, kralju, knezu ali drugemu gospodu; med zločine združene v istem členu uvrstil tudi hujskanje k uporom (v okviru zločina preloma miru, ki ga je obljubil deželnemu knezu ali svojemu oblastvu). Sojenje tega zločina je podredil izključno pod pristojnost deželskih sodišč, ta pa so bila po kazenskem redu za deželna sodišča tako ali tako podrejena pooblaščenemu deželnemu knezu.⁹ V okvir istega zločina je sodilo tudi »zločinsko« upiranje proti vsem oblastem in predstojnikom. Na nekoliko bolj prikrit način je bil upor omenjen tudi v ljubljanskih malefičnih svoboščinah (1514) oziroma, kot upravičeno trdi M. Suppan, v privilegiju, kjer je bilo upiranje uvrščeno tudi v delikt preloma

miru, ki pa ga ob poznavanju zlate bule ne smemo več omejevati zgolj na za srednji vek tako značilne fajde, torej oborožene spopade med plemiškimi, meščanskimi in kdaj tudi kmečkimi frakcijami. Ljubljanski malefični red je neposredno omenjal tudi delikt upora, a je moč mestnega kazenskega privilegija v zadevah upora segla zgolj do zahteve meščanom, da sodelujejo pri obrambi mesta v času upora, dlje pa svojih pristojnosti privilegij ni mogel širiti.¹⁰ Ta člen ljubljanskih malefičnih svoboščin je postal zelo aktualen že leto dni po izdaji omenjenega privilegija v času upora leta 1515. Čeprav se mesto v letu 1635 posebej ne sklicuje na malefične svoboščine, pa so vsi sklepi mestnega sveta v času vseslovenskega upora leta 1635 izglasovani v okvirih, ki jih postavlja to določilo ljubljanskih malefičnih privilegijev. V sojenju upornikom leta 1635 je dobilo privilegirano mestno sodišče kot kazensko sodišče pravico, da izvede preiskovalni postopek za upornike, kazni pa je morala po glasovanju sodnih prisodnikov potrditi notranjeavstrijska vlada v Gradcu.¹¹

Četudi je vzpostavitev zgodnjenovoveške države kot ozemeljsko definirane politične strukture omogočila ločitev zločinov proti državi od zločinov proti osebi vladarja, deželno knežja oblast v 16. stoletju ni bila tako močna, da bi redefinirala zločin žaljenja vladarja. Zato je v vseh kazenskih redih do srede 18. stoletja zločin žaljenja vladarja ohranjal zelo splošne definicije, ki niso posegale v definicijo, ki je bila vključena v zlato bulo. Izrazito kratko in zelo splošno združevanje cele palete zločinov, ki jih uvaja zločin žalitve vladarja – deželnega kneza v samo en člen Ferdinandee, ki ni splošna značilnost drugih 39 členov kazenskega materialnega prava tega kazenskega zakonika, pa je vendarle odraz politične moči, ki si jo je pridobil deželni knez po koncu tridesetletne vojne. Deželni knez v Ferdinandee namreč uveljavi izključen privilegij, da odloča, kaj je žalitev vladarja in upor, ki je naveden kot drugi v istem členu ter še, kaj so številni drugi zločini od izdaje do prehoda mestnega obzidja, ki so bili tudi del kazenskih praks, ki jih je sankcioniral ta člen. In tudi, da odloča o kaznih za storilce teh zločinov. V tem kazenskem redu, ki ima oziroma pridobi širše, a zgolj subsidiarno področje veljavnosti, je vsaj¹² od Fer-

⁶ Podobno velja tudi še v kazenskem redu Jožefa II., ki v 42. členu posebej določa, da se pri zaplembi premoženja ne ozira na družino posameznika.

⁷ Land-Gerichts-Ordnung.

⁸ Ker so Ferdinandee pozneje kot Jožefino uveljavili tudi na Češkem, je takšno pojmovanje deželnoknežje oziroma kraljeve oblasti veljalo za večino Habsburške monarhije.

⁹ Žontar, *Kranjski sodni red*, str. 577.

¹⁰ Malefične svoboščine določajo, naj se kaznujejo po presoji večine sveta (Malefične, fol. 7).

¹¹ Prim.: Koropec, *Mi smo tu*, str. 196–202.

¹² Kot kaže že praksa sojenja upornikom, ki so sodelovali v uporom leta 1635, so morale deželne oblasti počakati na odločitev notranjeavstrijske vlade, ki je določila, v čigavo pristojnost sodi sojenje upornikom. Tudi o končni kazni je že odločala notranjeavstrijska vlada. Ta je imela že po procesno-pravnih določilih kazenskega reda Karla V. – Caroline tudi posvetovalno vlogo pri odločanju o končni kazni za delinkvente. Analiza opravljena na podlagi gradi, objavljenega v: Kmečki panti na Slovenskem, str. 188–190.

dinandee najprej (1656)¹³ preiskovanje in kaznovanje uporov pridržano odločitvi deželnega kneza. Pri kaznovanju upornikov se od deželnega kneza pooblašeni malefični sodniki ob ohlapnih določilih kazenskega materialnega prava zgledujejo zlasti po pravni praksi, ki jo kot izobraženi pravniki poznajo. Po hierarhiji zločinov v Ferdinandei so bili zločini, ki jih je uvažal zločin žaljenja vladarja, najhujši zločini, saj so tako kot žaljenje boga in čarovništvo neposredno ogrožali družbeni red, ki je bil postavljen od boga.

Ferdinanda je bila zakonik, ki je v marsičem povzemal Carolino, a je starejši kazenski zakonik v marsičem nadgradil. Tako v kazensko materialnem pravu in tudi v kazensko procesnem pravu. Po različnih avtorjih Wolfram trdi, da se je vsaj od 80. let 17. stoletja uveljavil tudi v drugih dednih deželah, zlasti na Tirolskem in v notranjeavstrijskih deželah.¹⁴ Zločin žalitve vladarja so morali po Ferdinandei upravni organi takoj prijaviti nadrejenim organom. Izrecno je bilo prepovedano, da zločin preiskujejo in kazni zanj izrekajo krvni sodniki ali drugi nosilci privilegijev kazenskega sodstva.¹⁵ Ravno Ferdinandea je v času svojega nastanka glede ekskluzivnosti kaznovanja najhujših zločinov, ki so bili usmerjeni proti deželi, omogočala sojenje na podlagi kazensko-pravne prakse. Vsekakor je bila pri uveljavljanju deželno-knežje pravice glede sojenja upornikom pomembna tudi okoliščina, kako obsežen je bil upor. Določilo o ekskluzivni pravici deželnega kneza, da določa okoliščine sojenja v primerih žalitve vladarja, je po začetku zgodnjega novega veka postalo tudi del deželnih ročinov, ki jih je potrjeval vsakokratni deželni knez. Na Goriškem je bilo vsaj od srede 17. stoletja (1643) kaznovanje za žalitev vladarja prepuščeno deželnemu glavarju, zločin žalitve vladarja pa je zajemal celo paleto zločinov.¹⁶ Kot poudarjajo različni avtorji, je bil goriški deželni glavar bolj predstavnik deželnega kneza kot predstavnik in zaupnik deželnih stanov.¹⁷ Za Kranjsko iz obstoječe znanstvene literature in pregleda privilegijev sicer ne vemo, kdaj pride omenjeno določilo v deželni ročin. A kranjski deželni stanovi so pravice

deželnega kneza zelo dobro poznali in ko so leta 1730 pisali o svojih kazensko-sodnih privilegijih, so jih dojemali kot »alten herkommen« in trdili, da po njih lahko sodijo svojim gospodom in deželanom, kot so zapisali v nekem poročilu o svojih kazensko sodnih pristojnostih, a so dodali, da se njihove pristojnosti končajo, če gre za zločine: »*criminis laesae maiestatis, rebellionis et perductionis*«¹⁸.

Zločin žalitve vladarja v Habsburški monarhiji ni izhajala zgolj iz cesarskih (ali deželno knežjih) kazenskih zakonikov, ampak tudi iz zlate bule, ki je zločin *crimen laesae maiestatis* povzela po Lex quisquis.¹⁹ Vsekakor se je skozi zgodnji novi vek z ruralnimi, a tudi upori v bolj urbanih okoljih, razumevanje upora iz zgodnejšega pojmovanja kot zločina, ki žali neposredno vladarja, počasi spreminjalo v zločin, ki je ogrožal tako obstoj države ali njenega najvišjega predstavnika – suverena ter tudi njegove lokalne predstavnike. Kot »*crimen laesae maiestatis*« in »*riot*«, torej upora in žaljenja vladarja obenem je patent leta 1660 (v času vojne s Portugalsko) označil vsako sodelovanje s sovražniki.

Povezava med osebo vladarja in državo izhaja do določene mere tudi iz politične teorije države. Ta je enačila osebo vladarja z državo, zato je bil vsak napad na vladarja kot osebo dojet kot napad na državo. Državo je namreč po politični teoriji, ki je prisotna zlasti v 17. stoletju, predstavljalo telo vladarja. Pravniki so torej delikt žalitve vladarja pojmovali kot zločin proti veličanstvu, ki je bil usmerjen proti obstoju države ali njenemu najvišjemu predstavniku – suverenu. Tudi zato je *crimen laesae maiestatis* do uveljavitve naravnega prava v razsvetljenstvu zajemal celo paleto najrazličnejših zločinov. Cesar kot deželni knez dednih dežel je v drugi polovici 17. stoletja nastopal vedno bolj kot absolutistični vladar in si je prilaščal privilegij odločanja v primeru zločinov, ki so neposredno ogrozili njega in njegovo oblast.

Posebno vlogo pri sojenju in kaznovanju zločina žalitve vladarja je igrala tudi paternalistična podoba vladarja, ki se je razvila iz srednjeveških temeljev fevdalizma, v katerem je bilo izpostavljeno podložniško in vazalsko razmerje kot razmerje varovanja in zaščite, a tudi razmerja nasveta in pomoči.²⁰ Prelom prisege je bil tako kot neposredno žaljenje vladarja z besedami torej nesporen dokaz žalitve vladarja, kar kaže tako spoštovanje germanskega pravnega izročila kot *lex quisquis*. Žalitev suverena kot očeta podložnikov je po paternalističnem dojemanju družbe pomenilo tudi ogrožanje

¹³ Ferdinandea je oznaka za novi kazenski red za deželska sodišča Avstrijo pod reko Enns iz leta 1656.

¹⁴ Prvo priporočilo, naj se Ferdinandeo uporablja v notranjeavstrijskih deželah, je izdal Karel VI. (21. 9. 1721). Ferdinandea je seveda zopet veljala kot subsidiarni zakonik, kar je določala klavzula v 99. členu Ferdinandee (Hellbling, Grundlegende, str. 6-7, Pauser, Landesfürstliche, str. 227). Uporaba Ferdinandee pred izdajo posebnih patentov, ki priporočajo njeno uporabo, sicer ni tako neneavadna, zlasti v primerih sojenja za zločine, ki se neposredno navezujejo na deželno-knežjo oblast. Zanemariti ne gre niti dejstva, ki pa sicer pri odločanju o upoštevanju Ferdinandee nima tako ključnega pomena, da je kranjski sodni red iz leta 1535 podoben deželskemu redu za deželo pod Ennsom iz leta 1514 (Hellbling, Grundlegende, str. 14). Ferdinandea, čl. 61.

¹⁶ Porcedda, Cittadini e nobili, str. 43.

¹⁷ Pavlin, O razvoju goriških deželnih stanov, str. 82.

¹⁸ AS, AS-2, šk. 74, con. 8, 7. 3. 1730.

¹⁹ Pravniki so tudi v odločanju o kazni za tolminske upornike pramatično prevzeli tekst iz pravniških priročnikov.

²⁰ Prim.: Brunner, Land und Herrschaft.

družbenega reda, ki je določen od boga. Znotraj tega reda pa so bile točno postavljene tudi družbene hierarhije med tistimi, ki se bojujejo, tistimi, ki molijo in tistimi, ki delajo.

Za upornike oziroma njihove vodje v prvi polovici 18. stoletja je bilo značilno, da so jim očitali različne zločine. Zločin žaljenja vladarja je bil pogost spremljevalni zločin, ki je bil dokazan najpomembnejšim upornikom in je dodatno poostril izrečene smrtne kazni. Kazenski ritual obnovitve razmajane oblasti je bil zato še toliko bolj spektakularen. Upiranje se je vsaj v 17. stoletju razvilo v zločin, v katerega ospredju je bilo zlasti ogrožanje javne varnosti in obstoječih družbenih hierarhij, tako starih stanovskih kot porajajočih se novih absolutističnih v osebi uradnikov na novoustanovljenih uradih. Upiranje je pomenilo tudi ogrožanje nove centralno vodene politike. Šele razsvetljenska filozofija prava in politična filozofija ter teorija države so namreč spremenili takšno pojmovanje upora. Država konca 18. stoletja ga je definirala zgolj kot upor proti oblastni politiki in praksam in kateremukoli predstavniku oblasti, zlasti tistih, ki so bili izrazito centralistično urejeni.

Zaradi takšnega pravnega dojemanja je kaznovanje uporov vsebovalo vso simboliko dojemanja oblasti vladarja in se je odvijalo v najbolj krutem maščevalnem ceremonialu cesarske oblasti, zlasti ob kaznovanju upornikov.²¹

Razvoj koncepta žalitve vladarja v razsvetljenstvu

Naslednji premik v dojemanju žaljenja vladarja se zgodi v razsvetljenstvu. Foucault sicer trdi, da se je v razsvetljenstvu kaznovalna pravica od suverenovega maščevanja prestavila k obrambi družbe, a tovrstni argumenti so značilni že za zgodnejše upore, kar dokazuje ravno odnos oblasti in prakse sojenja v tolminskem uporu.²² Kazenski red Marije Terezije (Terezijana), ki je popolnoma izključil veljavnost drugih kazenskih norm in prakse, ter tako poskušal utrditi razmajano oblast po smrti Karla VI., je leta 1769 ločil nekatere zločine, ki jih je združil Ferdinand III. v členu o žaljenju vladarja. V 61. členu »*Laster der beleidigt weltlichen Majestät und Landesverräterey*« je bilo žaljenje vladarja neposredno povezano zgolj še z izdajstvom države, sama definicija zločina pa je ostala precej nejasna.²³ V ta člen so spadala kazniva ravnanja: zarote, izdaje, razkrivanje državnih

skrivnosti, napadi na državo z orožjem in brez njega ter sodelovanje s sovražnikom. Zločini so bili usmerjeni tako proti deželno knežji oblasti kot državi.²⁴ Upor pa je bil ponovno premeščen v drug člen (62. člen). Terezijana je definirala upor zgolj kot množično upiranje oziroma nasilno pritoževanje proti davkom, pa tudi nasprotovanje neposredno nadrejeni oblasti, uradom in izvajanje kakršnih koli pritiskov na katerega koli predstavnika oblasti.²⁵

Naravno pravo je začelo ločevati vlogo vladarja. Ta v svoji osebi ne predstavlja več utelešenja države, ampak zgolj nosilca pravice do vladanja, kar je posledično pomenilo tudi redefinicijo uporov kot napadov na oblast. »*Kazensko-zakonodajno varstvo monarha pred žaljenjem je bil edini izraz njegove absolutne moči in nedvomljivega izkazovanja spoštovanja: njegove pravne nedotakljivosti, nedotakljivosti njegovih pravic in neodgovornosti do drugih*«. ²⁶ Peter Czech je z mislijo, ki odraža malodane učbeniško razlago absolutne moči vladarja, opozoril na odnos vladarja do prava in kazenskega prava. Kot zagovornik naravnega prava je sin Marije Terezije in nekaj časa tudi soregent na cesarskem prestolu, Jožef II. izhajal iz popolnoma drugačnih izhodišč kot njegova predhodnica in mati. Ker se Jožef II. s svojim znanjem ni bahal v teoretičnih traktatih, tako kot je to počel Friderik II. Pruski, o njegovem sprejemanju tokov razsvetljenstva ne moremo pisati obsežnih traktatov. A vendarle je nesporno dejstvo, da je bil prežet z duhom razsvetljenstva in racionalizma. Raziskovalci so potrdili vpliv njegovega pravnega učitelja Christiana Augusta Becka, kar posledično pomeni, da je Jožef II. dobro poznal dela pravnikarja, pristaša naravnega prava Samuela Pufendorfa in njegove pravne filozofije. Nadaljeval je tudi s prakso svoje matere, ki je že v 50. letih imenovala dvorno komisijo za pravne zadeve, ki ji je predsedoval grof Karl Zinzendorf. Jožef II. je bil obkrožen s pravniki, ki so zastopali principe naravnega prava. Za pripravo sprememb kazenskega reda je že leta 1781 vladar posebej motiviral pripadnike treh generacij pravnikov, ki so pripravili vsak svoj predlog sprememb kazenskega reda (Franz Georg Keeß, Karl Anton Martini in Josef Ferdinand Holger). V dragocenem dokumentu o sestavljanju predlogov za nov kazenski red, se razkriva, da Jožef II. po razsvetljenstvu ni povzel samo racionalistične drže,²⁷ ampak je od razsvetljenskih somišljenikov prevzel tudi prakso priprave elaboratov o pomembnih tematikah v okviru posebnih skupin, ki so bile pogosto zelo premi-

²⁴ *Constitutio criminalis Theresiana*, čl. 61.

²⁵ *Constitutio criminalis Theresiana*, čl. 61 – 63.

²⁶ Czech, *Der Kaiser*, str. 55.

²⁷ V slavnem »pastirskem pismu« je Jožef II. uradnikom svoj položaj monarha označil kot položaj osebe določene za službo v imenu milijonov ljudi (Walter, *Zentralverwaltung*, str. 128, 123-132), ki je dana od boga.

²¹ Na ta aspekt kaznovanja pod vplivom Foucaulta opozarjajo: Dülmen, Teater, Studen, Rabljev, str. 55; Studen, Gnusni teater, Martschukat, Inszeniertes Töten, Lonza, Pod plaštem pravde.

²² Foucault, *Nadzorovanje*, str. 102.

²³ Czech, *Der Kaiser*, str. 45.

šljeno sestavljene iz med seboj precej različnih posameznikov, tako v smislu znanja kot izkušenj. Član komisije Karl Anton Martini, zastopnik interpretacije naravnega prava po Christianu Wolffu, je pravice vladarja podredil drugi zahtevi pravnega reda – zahtevi po javnem blagostanju. Poleg sklicevanja na javno blagostanje in javno varnost, ki je iz nje neposredno sledila, si člani komisije niso bili enotni, kako omejevati vladarjevo izključno oblast nad življenjem in smrtjo.²⁸ Pravniki so si bili vendarle enotni, da sta vladarju ravno ta dva med seboj zelo povezana državna cilja dovoljevala tudi izvajanje smrtnih kazni. Z izrekanjem smrtnih kazni je bilo povezano tudi demonstriranje moči vladarja, kar je zagovarjal zlasti najstarejši med člani komisije Karl Anton Martini (ne pa tudi Joseph von Sonnenfels).²⁹ V duhu družbene pogodbe je moral vladar zastopati glavni cilj države: vzpostavljati in vzdrževanje javne varnosti. Navkljub vplivu naravnega prava je Martini še vedno izpostavljala paternalistično vlogo vladarja, ko je zapisal: »iz tega čisto jasno sledi, da oče ne sme svojih otrok ali članov hiše kaznovati težje, kot zahteva nujna, toliko manj sme vladar, ki mora biti oče svojega ljudstva, svoje podložnike huje kaznovati, kot je nujno.«³⁰ Podkovani in izkušeni pravnik je najprej izpostavil najpomembnejše kazenske primere in izločil tiste, ki naj bi se še vedno kaznovali s smrtno kaznijo. In med izjemne primere ogrožanja javne varnosti, pri katerih po njegovem mnenju izrekanje smrtnih kazni ni bilo vprašljivo, oziroma je bila celo vladarjeva dolžnost, da izreče smrtno kazen, je sodil tudi zločin upora. Zlasti, če drugače ni bilo mogoče ponovno vzpostaviti miru.³¹

V duhu racionalnega in naravnopravnega filozofskega nazora z izpostavljeno zahtevo po javni varnosti in blagostanju je komisija leta 1781, le tri leta po izdaji Terezijane prvič prevetrila seznam najhujših deliktov, ki bi jih bilo potrebno kaznovati s smrtno kaznijo. Na tem seznamu zločinov ni več povezovala neposredne žalitve vladarja z deliktom upora. Ravnanja, ki so se prištevala k deliktu žaljenja vladarja, so bila povezana predvsem z odrekom nujnega izkazovanja časti tako pomembni osebi. Upori so bili bolj kot neposredno osebi vladarja nevarni javni varnosti in dobri policiji. Prva razmišljanja članov komisije, ki so bila pripravljena leta 1781, pa še niso zarisala tako jasnih kontur med žalitvijo suverena in izdajstvom države, so pa pravniki skladno s Terezijano že ločili zločin upora od zločina žaljenja vladarja. Josef Ferdinand Holger je v svojem elaboratu, ki

je vseboval tudi seznam zločinov, za katere je potrebno obdržati smrtno kazen, uvrstil najprej žalitev (svetnega) vladarja in izdajstvo države, kot je zločin definiran v prvem odstavku 61. člena Terezijane. Temu so sledile druge oblike izdajstva (vohunjenje, pomoč sovražniku in rekrutiranje za tuje vojske), skladno s 73. členom Terezijane. Storilci obsojeni zaradi upora pa so bili po mnenju vseh treh članov posebne komisije hkrati tudi zločinci, ki bi ob nezadostnih in premalo učinkovitih »nadomestnih kaznih« ostali nevarni družbi. Poleg smrtnih kazni so nekateri člani komisije namreč predlagali, da bi manj pomembnim članom vodilnega kroga upornikov kot že vsaj dve stoletji pred tem kot način socialnega discipliniranja raje izrekli kazen izгона ali veslanja na galejah.³²

Med osem najhujših zločinov je najmlajši član komisije Franz Georg Keeß,³³ najbolj radikalni nasprotnik smrtnih kazni, uvrščal najprej žaljenje vladarja, a tudi kaznovanje vodij uporov, če je nasilje upornikov doseglo takšno stopnjo, da je zaradi upiranja prišlo tudi do smrtnih žrtev. Za to skupino zločinov je predvidel doživljenjsko kazen. Žalitev vladarja je tudi v njegovi definiciji obsegala tako izdajstvo države kot neposredni telesni napad na osebo vladarja. Isto pojmovanje je v svoj patent decembra leta 1781 prevzel tudi Jožef II.

Vsekakor je bil zločin žalitve vladarja eden od zločinov, o katerih se je posebej intenzivno diskutiralo v času prevlade naravnega prava, ki je zahtevala ločitev zločina državnega izdajstva od napada na vladarja. Dokončen prelom s starimi praksami dojemanja zločina žalitve vladarja (1795) so spodbudili šele dogodki po francoski revoluciji in jakobinskih procesih.

Po vseh pripravljenih referatih je devet članov kompilacijske komisije glasovalo o kaznih za posamezne zločine. Kazni so bile primerne stopnji ogrožanja javne varnosti, ki jo je ogrozil storjeni zločin: komisija je bila enotna v mnenju, da se lahko med uporom vodje upornikov ubije, za izrekanje smrtnih kazni upornikom po zatrtju upora pa so glasovali samo štirje od devetih članov komisije.³⁴ Za zločin žalitve vladarja pa je večina

²⁸ Prim.: transkripcijo referata C. A. Martinija. A se zločini proti osebi vladarja niso več uvrščali med zločine proti bogu. Martini je med zločine proti bogu uvrščal zgolj žalitev boga, odpad od krščanske vere, čarovništvo in prelom prisege.

²⁹ Ammerer, *Ende für Schwert*, str. 144.

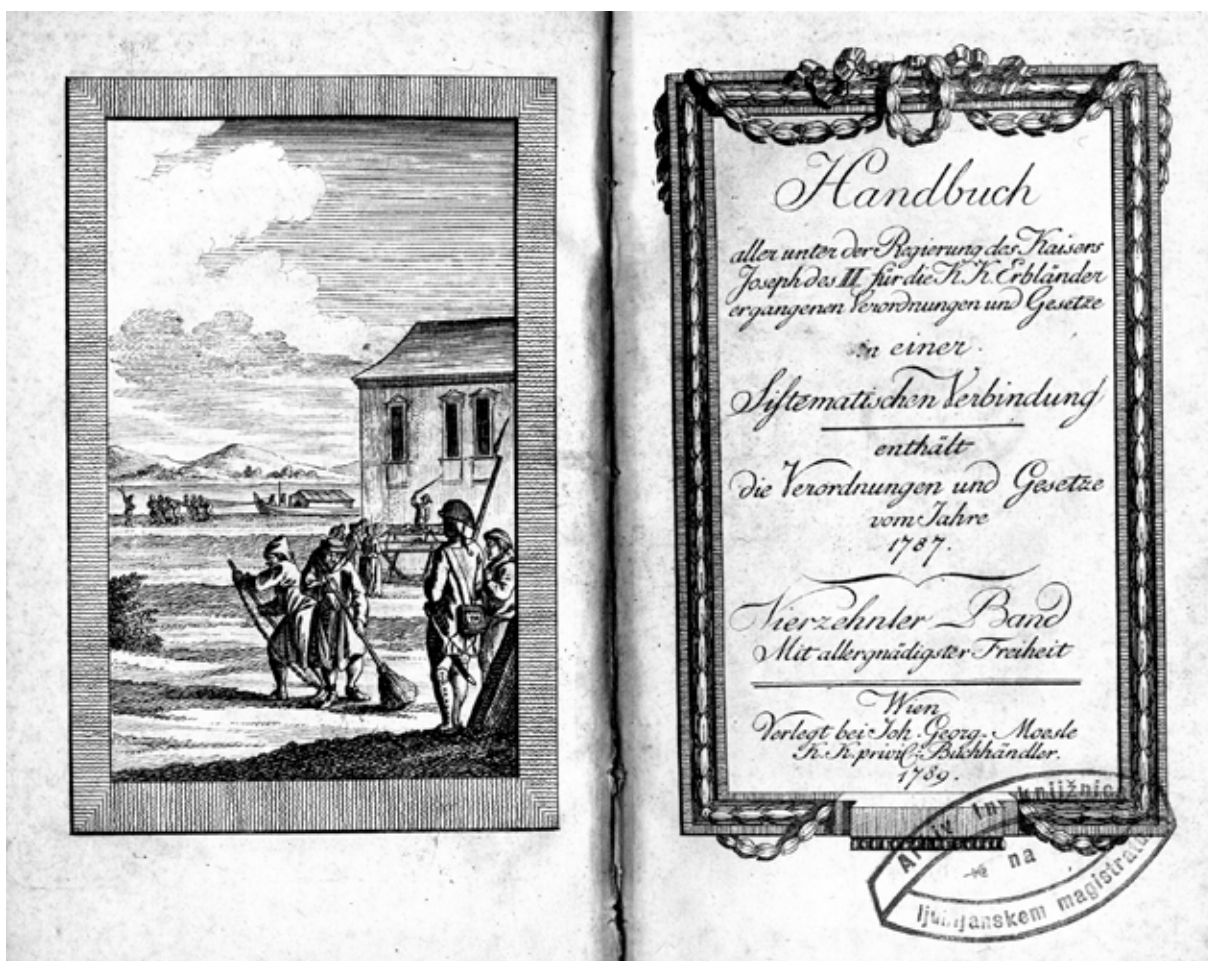
³⁰ Ammerer, *Ende für Schwert*, str. 491.

³¹ Ammerer, *Ende für Schwert*, str. 491.

³² Kritika neučinkovitih nadomestnih kazni s strani članov kompilacijske komisije je predvsem letela na neučinkovitost obstoječih institucij za prestajanje kazni oziroma kazni javnega dela. Člani komisije so v marsičem sledili Holgerju, ki je kot najstarejši član komisije s številnimi argumenti utemeljeval neučinkovitost kaznovalnega sistema, s katerim je podkrepil svoje mnenje, da je potrebno za določene zločine ohraniti smrtno kazen. S tem pa je seveda pritrjeval tudi Jožefu II., ki je večkrat ponavljal svoje prepričanje, da zaporniki živijo boljše v zaporih kot na prostosti.

³³ Zadnji predlog je v imenu najvišjega pravosodnega organa pripravil Mathias Wilhelm Eder von Haan, a je cesar predlog v celoti zavrnil, zato se z njegovimi pravnimi izhodišči ne bomo posebej ukvarjali.

³⁴ Ammerer, *Ende*, str. 244.

Naslovna stran zbirke zakonov iz leta 1787, kjer so upodobljene nove oblike kaznovanja kot dela kazensko izvršnega prava (*Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1787*).

članov komisije glasovala za najhujše oblike smrtnih kazni. S sklicevanjem na številne pristojnosti vladarja v pravu in sodstvu je bila torej skrb za zagotavljanje javne varnosti med najvišjimi državnopolitičnimi cilji v času vladanja Jožefa II. V duhu nove pravne filozofije, ki je dojemala oblast kot pogodbo med dvema strankama, se je predručila vloga monarha³⁵ in pojem države. Eden zunanjih izrazov nove pravne filozofije je bila ločitev zločina žaljenja vladarja, ki so bila usmerjena neposredno na vladarjevo osebo ali na člane njegove družine), od dejanj, ki so neposredno ogrožale državo. (Osebn) zaščita vladarja se je torej ločila od zaščite državnih interesov.

Posebno resolucijo glede odprave smrtne kazni, nadomestnih kazni za posamezne zločine in o izpuščanju zločincev je po pripravi pravniških elaboratov izdal Jožef II. 1. 12. 1781. Ravno pri zločinu žalitve vladarja je Jožef II. uveljavil povsem drugačno mnenje. V njej je

zastopal stališče, da je potrebno človeka, ki užali vladarja tako kot pri deliktu žalitve boga, obravnavati kot nesmiselno in nepremišljeno dejanje in ga obsoditi na določen zapor in težko delo, dokler se ne poboljša. Prav pri deliktu žalitve vladarja se je mnenje Jožefa II. najbolj razlikovalo od mnenja članov komisije.³⁶

Čeprav je resolucija Jožefa II. leta 1781 pri večini zločinov sicer sledila mnenju referentov kompilacijske komisije, je Jožef II. med koncem leta 1783 in začetkom leta 1784 spremenil svoje mnenje glede načinov kaznovanja. Ko je aprila 1784 kompilacijska komisija nadaljevala s svojim delom, je bilo popolnoma jasno, da bo izrekanje smrtne kazni v novem kazenskem redu izjemno.³⁷

Žaljenje ali nasilje proti deželnemu knezu, ki je v kazenskem redu 1787 pomenilo tudi žaljenje njegove

³⁵ Ki ni več poosebljal najvišjo oblast, ki ni povezana z zakoni.

³⁶ Ammerer, Ende, str. 243 in 254.

³⁷ Ammerer, Ende, str. 303 in 557.

od boga dane oblasti, je bilo kaznivo ne glede na posledice dejanja (čl. 41). V kazenskem redu iz leta 1787 so fizični napad na osebo vladarja ločili od neizkazovanja dolžne časti z govorjenjem in pisanjem (čl. 43). Za zločin neizkazovanja dolžne časti so predvideli nižjo kazen (čl. 44).³⁸ Ta okoliščina potem bistveno vpliva na spremembe, ki jih vzpostavi kazenski red leta 1803 z delitvijo kaznivih dejanj na hujše zločine in lažje prekrške. Glede samega zločina žalitve vladarja kot del zločinskih praks, ki sodijo neposredno pod določila *crimen laesae maiestatis*, Jožef II. še vedno uvrščal delikt vohunstva in izdaje, in posebej izpostavil kaznovanje deliktov državnih uradnikov, ki bi izdali državne skrivnosti. Teža in kazen za njihove zločine je bila po mnenju vladarja odvisna od političnih okoliščin, zlasti vojn. Ključna ločitev, ki se zgodi v kazenskem redu Jožefa II., je, da se zločin žaljenja vladarja loči na zločin napada na vladarja, ki zajema zgolj nasilen napad na osebo vladarja (čl. 41) in žaljenje vladarja, ki zajema zgolj neizkazovanje dolžne časti in spoštovanja vladarju. Jožef II. je v kazenskem redu iz leta 1787 zelo natančno definiral tudi upor. Upor je bil definiran kot vsako samovoljno zbiranje več ljudi, z namenom da se nasilno upirajo oblasti (a tudi, da bi množica oblast v nekaj prisilila ali pa zgolj, da ni izvrševala posameznih ukazov).³⁹ Kazenski red pa je nato določil tudi, kdo je predstavnik oblasti: to so bili vsi uradniki do zadnjega hlapca, ki je zadolžen za izvajanje ukazov ter tudi do predstojnikov posameznih vasi. Upor je med zločini, usmerjenimi proti vladarju in oblasti, zavzemal tretje mesto na hierarhični lestvici.⁴⁰ Za zločin upora Jožef II. ni zgolj zastopal stališča, da se upornikom izreče smrtna kazen, podpiral je tudi obstoj hitrih sodišč.⁴¹ Ravno v času uporov je namreč nastopilo izjemno kazensko pravo, katerega cilj je bilo »koristno zastraševanje«. Kazenski red je tako, kot je razmišljala že večina članov kompilacijske komisije, kot preventivno zastraševanje dopuščal posebne kazensko procesne okoliščine. V prvih 24 urah upora se je nad vodjem upora prek hitrega sodišča lahko izrekla smrtna kazen v primeru, da bi imela generalno preventivni učinek in bi druge odvrnila od upiranja. Pozneje pa se

je moralo proti upornikom sprožiti kazenske postopke pred pristojnimi sodišči.⁴² Tako je v novem kazenskem redu, ki je začel veljati 2. 4. 1787, upornike in sodelujoče v uporah glede na njihovo vlogo pri zločinu po preteku časa, v katerem je bilo moč uporabiti izredna pravna sredstva, čakala kazen izгона in zaplembe premoženja.⁴³ Če so še v Terezijani povezovali upor z žalitvijo vladarja, se je s spremembami, ki so bile vidne v kazenskem redu iz leta 1787 začel povezovati z zločinom javnega nasilja.⁴⁴ Pri zaplembi premoženja se ni bilo potrebno ozirati na družino zločinca.⁴⁵ Ločitev državnih zločinov od zločinov proti morali je botrovalo tudi procesni okoliščini, da so bili za upore predvideni tudi izredni postopki in smrtna kazen. Šele po dogodkih, ki jih je sprožila francoska revolucija, so se zaradi novih političnih okoliščin izrazito zaostrele tudi kazni za izdajo države.

Žalitev vladarja in upor v praksi: tolminski upor 1713

Upor kot posebni privilegij deželnega kneza

Zaradi obsega vseh obsojenih upornikov (tako na smrt kot na druge kazni) in udeleženih skupnosti (pamenti govorijo o 750 skupnostih), je bil tolminski upor zagotovo eden od največjih kmečkih uporov na slovenskem ozemlju. Po številu izrečenih kazni se zdi, da celo večji od vseslovenskega upora leta 1635, v katerem je bilo izrečenih 8 (ali 4⁴⁶) smrtnih kazni in sprva 16 kazni javnega dela. Enajst obsojencev je bilo pozneje deležnih vladarjeve pomilostitve.⁴⁷ V tolminskem uporu je bilo izrečenih več smrtnih kazni, saj je bila smrtna kazen izrečena 11 upornikom, v končni pomilostitvi pa je bila vsaj še 61 upornikom naložena še druga oblika kazni, zlasti kazen zaplembe premoženja.

Ker je bilo sojenje upornikom privilegij deželnega kneza, je preiskovanje upora v njegovem imenu izvedla cesarska komisija in njej podrejeni organi. Ekskluzivnost kaznovanja je v primeru določenih dežel cesar kot deželni knez zapisal v deželne privilegije. Na Goriškem

³⁸ Krajšo in milejšo zaporno kazen med 5 in 8 leti, kar je bilo v primerjavi s kaznijo za upor ali za napad na cesarjevo osebo veliko milejša (čl. 23 in 44).

³⁹ Oblast je zajemala vse predstavnike oblasti v strogo hierarhični politični ureditvi absolutistične monarhije.

⁴⁰ Gesetz, čl. 50 je določal, da so bili kot uporniki soodgovorni vsi, od nasilnežev pa vse do tistih, ki so v svojih hišah gostili posvete upornikov, ali celo osebe, ki so vedele za upiranje, pa niso zbiranja prijave oblastem (Gesetz, čl. 51).

⁴¹ Člani komisije so vprašanju vključitve pravice do hitrega sodišča v prvih 24 urah upora posvetili veliko pozornosti, saj so imeli zadržke proti omenjanju vojaškega prava v kazenskem redu, a je bilo slednjič v 53. členu jožefinskega kazenskega reda za zločin upora zagroženo s hitrimi sodišči, prav tako kot v kazensko – procesnem redu iz leta 1788 (Kriminal-Gerichtsordnung, čl. 243).

⁴² Ammerer, Ende, str. 557.

⁴³ Kot kazen za upornike pa je predvidena najhujša in najdaljša oblika od šestih tipov zaporne kazni (čl. 22 in 23), ki ne sme biti krajša od 30 let, v izjemnih primerih pa lahko doseže tudi 100 let.

⁴⁴ Allgemeines Gesetz, čl. 54-56 in Theresiana, čl. 42.

⁴⁵ Allgemeines Gesetz, čl. 50-53.

⁴⁶ Za 4 mariborske upornike (Jurija Štrumfla, Jurija Zafošnika, Blaža Lončarja in Jurija Gabriana, za katere je notranjeavstrijska vlada zahtevala usmrtilitev, ne vemo, ali je bila usmrtilitev potrjena in nato izvršena) (Koropec, Mi smo tu, str. 196-197).

⁴⁷ Koropec, Mi smo tu, 200, 201, 204, Koropec sicer navaja, da so bili obsojeni na prisilno delo pomiloščeni, nato pa pri istem avtorju najdemo neko poznejše poročilo, v katerem je navedeno, da je mladenič Jakob Skorja, ki je bil obsojen na doživljenjsko prisilno delo, ko se je nahajal na prisilnem delu na Rabi, hujskal domačine v Ojstrici (Koropec, Mi smo tu, str. 209).

je vsaj od potrditve deželnih privilegijev leta 1647 kaznovanje žaljenja vladarja⁴⁸ prenesel v roke deželnega glavarja, ki pa je bil podaljšana roka deželnega kneza.⁴⁹ S stališča centralnih oblasti je upor načenjal glavne principe vladanja, vsaj deloma pa so tako podobo želeli ustvariti tudi pripadniki deželni elit in deželnoknežjih uradov na Goriškem. Upor je torej ogrožal izvajanje dobre policije, koncepta javnega miru, uprave in sodstva, ki bo uresničevala cilje države v smislu tega političnega koncepta, ki je zajemal vse od javne varnosti do gospodarske in carinske politike. Na Goriškem se je vprašanje javne varnosti zelo obsežnega področja staknilo s posebnim statusom, ki ga je imela dežela na skrajnem robu monarhije.⁵⁰ Ta je sicer redko omenjen v poročilih, a je pri centralnih oblasteh vsak podatek povezan z grožnjo prehoda čez meje monarhije vzbujal sum, da se je zločinoma upora in žalitve vladarja pridružil še zločin državnega izdajstva. Oziroma kot so že zelo zgodaj v posebnih zaslišanjih opozorili nekateri podložniki, ki niso želeli biti povezani z uporniki, kot na primer briški kmet, ki je pod prisego trdil tudi, da je del podložnikov grozil, da želijo priti pod Beneško republiko, kjer jim ne bi bilo potrebno plačevati tako visokih davkov.⁵¹ V končni odločitvi o kazni pa se takšne obtožbe ne pojavljajo. Sklicevanje na javno varnost je predvsem značilno za tekste visokih cesarskih uradnikov, ki v imenu vladarja uradujejo na Goriškem ali ki prihajajo na Goriško iz višjih oblastnih organov na Dunaju in v Gradcu. V njih je moč najti tudi sklicevanje na t. i. dobro policijo, pravni termin, ki se počasi uveljavlja v politični teoriji habsburških dežel. Upor je namreč zamajal vse principe dobre policije, v katero je sodila tudi gospodarska in davčna politika. Iz patentov je jasno, da so centralne oblasti upor dojemale kot toliko večjo grožnjo za javno varnost⁵² in dobro policijo ravno zato, ker je s širitvijo iz Tolmina in okolice, Šentviške planote in Kanala zajel še Goriška Brda in čez Kras segel do roba Vipavske doline ter Vremske doline in zaledja Trsta. Zato mu je cesar kot deželni knez nadel oznako univerzalnega upora.⁵³ S širitvijo novic o upiranju kmetov so se širile

tudi številne špekulacije, tako da sta sredi aprila 1713 tako ročinski mitničar kot upravnik Idrijskega rudnika zgolj nemočno poročala, da podložniki govorijo vse mogoče in da je moč ugotoviti le to, da vlada splošno nezadovoljstvo.⁵⁴ Obseg upora je ostal tudi v kolektivnem spominu deželni elit: ko je Raigersfeld desetletja po uporih pisal zgodovinske zapiske o njem, je poleg tolminskega in kanalskega gospostva, Gorice in Brd med žarišči upora omenil tudi njej sosednja žarišča upora: Švarcenek, Devin, Idrijo in Cerčno in seveda Gorici sosednji Rihemberk.⁵⁵

Posebna instrukcija z navodili in pristojnostmi cesarske komisije ponovno potrjuje, da je Karel VI. preiskovanje upora in kaznovanje upornikov izvajal skladno z od njega potrjenimi deželnimi privilegiji. Czech meni, da je bilo vračanje k rimskemu *crimen laesae maiestatis* tendenca absolutističnega deželnega kneza, ki je renesanso rimskega prava spodbujal z namenom, da bi tako v razmerju do prava krepil moč svoje oblasti. Enačenje države z osebo vladarja, ki je napad na vladarja enačilo z napadom na državo, je utemeljevalo kaznovanje zločina tudi s stališča škode, ki jo je imelo za družbo.⁵⁶

Imenovanje posebne komisije, ki jo imenuje Karel VI. in ji določi tudi njen delokrog, je ključno za razumevanje kaznovanja upornikov in tudi za dojetje, kdaj je bil nek upor proti deželnemu knezu in proti uradnikom, ki so uradovali v njegovem imenu, dojet kot nevaren tako s stališča različnih avtoritet kot s stališča predstavnikov oblasti na različnih ravneh.

Avtoriteta komisije je bila nad privilegiji dežele, četudi je Karel VI. določal komisiji, da more v primeru konfliktov spoštovati privilegije in pravo (jure) zemljiških gospostev (art. 8). Izločanje dežele iz preiskave upora jasno določa že prvi člen instrukcije, ki je zahteval, da se avtoriteti komisije podredijo vsi, ki so prisotni v deželi: od poveljnika nemške najemniške vojske najvišjega poročnika Panovitza, do stanov (»deželnega sklica« – »convocation«), »deželni stanov«, kmetov in podložnikov«. S kratko argumentacijo v eni od prvih zahtev, ki so bile poslani na Goriško že 6. aprila 1713, je Karel VI. pokazal, da bo imel glavno vlogo pri obvladovanju upora. V uvodu dopisa je namreč opozoril, da se Tolminci zaradi istega davka – torej mesnega davka upirajo že drugič.⁵⁷ Opozorilo je nakazovalo, da bo deželni knez ponovno upiranje proti novemu mesnemu davku, ki je bil del njegovih privilegijev, izrazilo rigorozno kaznoval. Cesar kot deželni knez je odločal tudi o vseh drugih postopkih,

⁴⁸ Ki pa je po uveljavljenem pravu zajemalo celo paleto različnih kaznivih praks, tudi upor.

⁴⁹ Pavlin, O razvoju goriških deželni stanov, str. 82.

⁵⁰ In na katero v prošnji za oprostitev davkov oziroma za popis klavne živine po novem mesnem krajcarju (plačevalo se ga je v višini 1 krajcarja na vsak funt živine) 18. avgusta 1700 poleg sklicevanja na slabe letine opozarjajo: Jurij Kenda, Blaž Bevk, Lovrenc Kragelj, Jurij Podgornik in Matija Marserih (?) (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 6. 9. 1700).

⁵¹ Tekst zaslišanja, ki še ni objavljen, je na simpoziju Veliki tolminski punt, Nova dognanja, predstavil Drago Trpin.

⁵² Čeprav je imel upor tako velik teritorialni obseg, pa ga zaradi dejstva, da je bila večina najhujših kazni izrečena tolminskim podložnikom, upravičeno imenujemo s splošno uveljavljenim izrazom tolminski upor.

⁵³ Kranjske oblasti so dosegle, da se manjših incidentov kmetov na Kranjskem, ne preiskuje kot zločin upora.

⁵⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 23. 4. 1713.

⁵⁵ Šorn, Donešek, str. 180–181.

⁵⁶ Czech, Der Kaiser, str. 37.

⁵⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 17, 6. 4. 1713.

ki so se zgodili na Tolminskem oziroma Goriškem in so bili povezani z zločinom upora: od napotitve vojske, imenovanja komisarjev ter določanja hierarhije odločanja med njimi. Komisiji je med drugim naročil, da se mora na poti v Gorico ustaviti v Ljubljani. Tudi nekatera druga poročila so bila zelo praktična in natančna: komisarjem je naročal, da morajo upornike ponovno opozoriti, da je upiranje zločin. Najpomembnejša naloga komisije je bila preiskava upora in njegovih voditeljev, a tudi spornih razmerij med podložniki in njihovimi zemljiškimi gospodi, ki bi lahko bili vzrok za upor. Določeno jim je bilo celo, da jim mora vojska oziroma deželni upravitelj izročiti rihemberški in švarceneški urbar, ki sta bila že v njihovih rokah. In celo, da morajo zadeve urejati skladno s patenti in resolucijami ter da mora komisija o vseh zadevah, za katere nimajo ukazov, poslati poročilo na Dunaj (art. 13). Svojo paternalistično držo pa je podkrepil z zahtevo, da morajo komisarji preveriti tudi vse podložniške pritožbe.⁵⁸

Napoved posebne neodvisne, a po mnenju vladarja kot deželnega kneza ugledne komisije, ki bo preiskovala upor, je Karel VI. napovedal že v patentu 14. 5. 1713, ključni odločitvi pa vsebujeta še patenta izdana 17. 5. 1713 vsem vključenim deželam. Prvi patent je znan zlasti po prepisu kranjskih deželnih stanov 23. 5. 1713. Med pomembnejše sodi še patent iz 23. 6. 1713.⁵⁹ Naloga komisije je bila zastopati cesarske interese in povrniti deželo v »stanje dobre policije«. Posamezniki imenovani vanjo so torej morali zastopati deželnoknežje interese, a je z imenovanjem plemiča, ki je nosil tudi deželno titulo, deželni knez vsaj deklarativno spoštoval tudi privilegije dežele. Kot prvega in predsednika komisije je tako Karel VI. imenoval Han(n)ibala Alphonsa kneza Portio, dednega deželnega dvornega mojstra na Goriškem in člana koroških deželnih stanov. Jasno je pokazal tudi njegovo podrejenost deželnoknežjim interesom, ko ga je hkrati sicer z utemeljitvijo, »da tako daje komisiji večji pomen in kredibilnost«, imenoval tudi za notranjeavstrijskega svetnika. Pred odhodom komisije na Goriško je moral ravno zaradi svojega imenovanja za svetnika notranjeavstrijske vlade dati tudi novo prisego. Četudi je deželni knez pri imenovanju komisije na čelo komisije postavil zastopnika goriškega plemstva, je bilo dejanje zgolj simbolično. Vladarska instrukcija je namreč dodala, da ima odločilno vlogo pri odločanju med člani komisije štajerski plemič Johann Christoph von Wildenstein (vice Staathalter), nosilec ene od najpomembnejših funkcij na notranjeavstrijski vladi. Poleg njega je bil v komisiji še en svetnik notranjeavstrijske vlade, ki je imel bogate izkušnje v vseh pravnih, davčnih, podložniških in drugih zadevah, ki jih odpira punt: gosposke, kameralne in

pravne, Johann Joseph Luidl.⁶⁰ Njegove izkušnje so bile v patentu o imenovanju posebej izpostavljene, četudi je bil na to mesto v vladi imenovan šele leta 1711.⁶¹ Tudi zato, ker je bil Luidl le nekaj mesecev pred tem imenovan tudi v komisijo, ki naj bi preiskovala upor, ki se je leta 1712 zgodil v Pazinu.⁶² S komisarji so prišli še podrejeni uradniki. Člani komisije sicer niso sledili predlogu, ki ga je dal Karel VI. v omenjenem patentu, da bi v izogib prevelikim stroškom kot sekretarja poklicali pisarja kranjskih deželnih stanov Ehrberga. Označil ga je tudi kot tistega, ki naj bi poznal tako »goriški jezik, navade in pravo«. Raje so namreč vzeli sekretarja notranjeavstrijske vlade (J. W. Vogtberga⁶³). Za zasliševanja oziroma izpeljavo preiskovalnih procesov pa so pooblastili cesarskega fiskala na Goriškem Francesca Romanija.⁶⁴ Slednji je vodil celoten kazenski proces, torej zaslišanje vseh preiskovancev in vseh prič.⁶⁵ Tudi po koncu sodnega procesa in usmrčitvi glavnih vodij upora je ostal tisti, ki je na predlog komisije na Goriškem skrbel za morebitna dodatna poizvedovanja in preiskavo dodatnih okoliščin povezanih z uporom.⁶⁶ Sodeloval je tudi v obeh odločanjih o kazni za upornike, prvič celo kot tisti, ki je sestavil predlog kazni. Končno odločanje o kazni je bilo skladno z instrukcijo o delovanju del pristojnosti cesarske komisije, a je morala o svojih odločitvah obvestiti vladarja. Verjetno je ta okoliščina botrovala, da so o kazni za prve štiri usmrčene in hkrati najbolj inkriminirane upornike odločali kar dvakrat. Prvo glasovanje je potekalo na predlog vodje preiskovalnih procesov, sledile pa so točke priznanja. Glasovanje, ki se je odvijalo drugi dan, je vsebovalo daljši referat J. J. Luidla. Pri delu komisije in zlasti zaslišanjih upornikov je sodeloval tudi pl. Učan⁶⁷, sorodnik (svak) razsvetljskega intelektualca Franca

⁶⁰ Svetnik notranje avstrijske vlade je postal 23. 3. 1711 (Schmitz, *Historisch-topographisches Lexicon*, str. 634). Wildenstein je bil v notranjeavstrijsko vlado imenovan 11. 4. 1695 (Schmitz, *Historisch-topographisches Lexicon*, str. 631).

⁶¹ Ta je nastopal kot komisar že v sporu Čepovancev proti Coroniniju. 9. 10. 1709 je bila izdana resolucija v tem sporu (ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 20, 9. 10. 1709).

⁶² ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 17, 9. 3. 1713.

⁶³ Reigersfeld sicer omenja tudi nekega Stoiza, a zaenkrat ne vemo, kdo bi to bil (Kmečki upori, str. 187).

⁶⁴ Bil je tudi pravnik: 2. septembra 1728 je bil boter Ignazu Franzu, sinu Johanna Matthiasa von Reysi in Lucije, kjer je posebej zapisana tudi njegova izobrazba (Schiviz von Schivizhoffen, *Die Adel in Görz*, str. 108), a se to da posredno sklepati že iz njegove titulacije v nekaterih dokumentih.

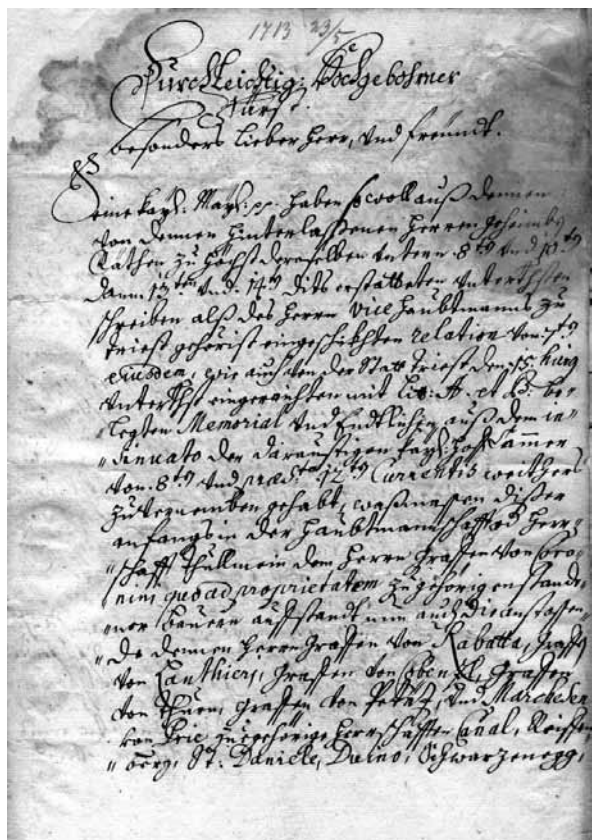
⁶⁵ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 23. 4. 1713.

⁶⁶ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 23. 4. 1713.

⁶⁷ Reigersfeldov svak je bil Franz Sigmund von Utschan, ki je bil poročen z Anno Cecilijo von Reigersfeld. Mogoče ga je komisiji predlagal Franc Anton Matija Utschan, krvni sodnik na štajerskem in notranjeavstrijski vladni svetnik. Franz Sigmund von Utschan je bil 19. 12. 1695 sprejet v plemiški stan in zato primeren poznavalec »lokalnih« razmer, da so ga komisarji vzeli za pomočnika (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 155 in Umek, Erbergi, kazalo).

⁵⁸ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 22, *Instruction*.

⁵⁹ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 20, 12. 8. 1713.

Karel VI. označi upor kot univerzalen in napove prihod posebne komisije, ki jo bo imenoval sam (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 799 (fasc. 536), snopič 1).

(Henrika Jožeta) Reigersfelda,⁶⁸ ki pa je bil le del komisiji podrejenega osebja. Ker je jamčil, kaj so prisegli iz ječ izpuščeni nepismeni uporniki, je očitno obvladal jezik, ki so ga govorili zaslišani, torej slovenščino.⁶⁹

Vplivno plemstvo, ki je opravljalo uradniške službe v notranjeavstrijski vladi, je imelo že številne izkušnje z odločanjem o različnih zločinih in kaznih, saj je tajna vlada v Gradcu opravljala tudi vlogo posvetovalnega organa v kazenskih zadevah in imenovala posebne komisarje v primerih podložniških sporov z zemljiškimi gospodi. Prav zaradi moči, ki jo je imela komisija, so načrtovali, da bi bili člani komisije, ko so 19. julija prispeli v Gorico, sprejeti z velikim ceremonialom goriškega plemstva in mestnih oblasti, a so se ti temu ceremonialu izognili.⁷⁰

Komisija je z zaslišanjem oseb ugotovila tudi, katere osebe so bile skupaj z voditelji upora pomotoma aretirane in zaprla ter zaslišala vse tiste, ki so jih imenovali zaslišani na sodišču. Instrukcija je od komisije zahtevala, da v deželi vzpostavi javni red ter jim naročala, da se morajo o vseh zadevah komisarji »marljivo« posvetovati. Naloga komisije je bila tudi formuliranje predlogov, naslovljenih na dvorne urade in vladarja za spreminjanje konkretnih razmer v deželi, ki naj bi preprečevale nadaljnje upore. Povzetek prisega, ki so jo morali dati župani na zadnji dan eksekucij (23. 4. 1714) razkriva, kako so člani cesarske komisije po mesecih zaslišanij in preverjanja informacij ter iskanja dokumentov dojeli upor in kaj so dojemali kot prakse, ki so posebej nevarne monarhiji in družbenemu redu. Ti elementi družbenemu redu nevarnih praks so bili blizu podobam upora centralnih uradov in vladarja, saj so prav njemu poslali tudi končno poročilo o uporih. Sporne prakse, ki jih je ugotovila cesarska komisija in jih je sprejel dvor, izvrstno razkriva tudi patent Karla VI. iz 24. junija 1716. Ta patent je poleg delne pomilostitve dela obsojenih upornikov urejal mnoge sporne prakse v Goriški grofiji.⁷¹ Komisija je med drugim trdila, da je na Tolminskem veliko oseb, ki iščejo svoje interese in svojo korist ter da so s svojimi nasveti še bolj krepili zablodo in zaslepljenost podložnikov. Zato je Karel VI. samo potrdil mnenje komisije, da jih je potrebno odstaviti.⁷²

Člani komisije so bili tudi tisti, ki so z glasovanjem odločali o načinu izvršitve smrtne kazni. Odločanje o kazni za glavne vodje upora je bilo formalizirano in je zaradi komisiji podrejenih uradnikov, med drugim goriškega fiskala, ki je vodil preiskovalni proces, potekalo v dveh delih. Prvo zelo kratko in sumarno odločanje o kazni je potekalo na predlog cesarskega fiskala na Goriškem Francesca Romanija, ki je ponavadi izrekel regularno kazen obglavljenja z mečem. O njegovem predlogu kazni se je najprej izrekel Luidl, glavno besedo pri odločanju pa je imel, tako kot je predvidela instrukcija za delovanje komisije, vice državni namestnik (vice Statthalter) Wildenstein. Če so se na prvem glasovanju uskladili zgolj glede kazni, so na drugem glasovanju »izpilili« simboliko in učinke kaznovanja. Šele na drugem glasovanju so izglasovali mučenje živega telesa: ščipanje z žarečimi kleščami in onečaščenje telesa s trganjem jezika iz ust. Wildenstein je kaznovanju pripisal še nadaljnjo simboliko, ko je predlagal, da se Gradnika – Miklavčiča, Kraglja (njegovo mučenje) in Kobala kaznuje na glavnem mestnem trgu, kjer so se v Gorici

⁶⁸ Šorn, Doneski, str. 171. Trditev v spominih, ki jih je napisal Franc Henrik Jože Reigersfeld, da naj bi pl. Učan vodil sodne procese, torej ne drži.

⁶⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 29. 3. 1714.

⁷⁰ Aleksander Panjek to dejstvo izpostavi v referatu na simpoziju o tolminskem punktu.

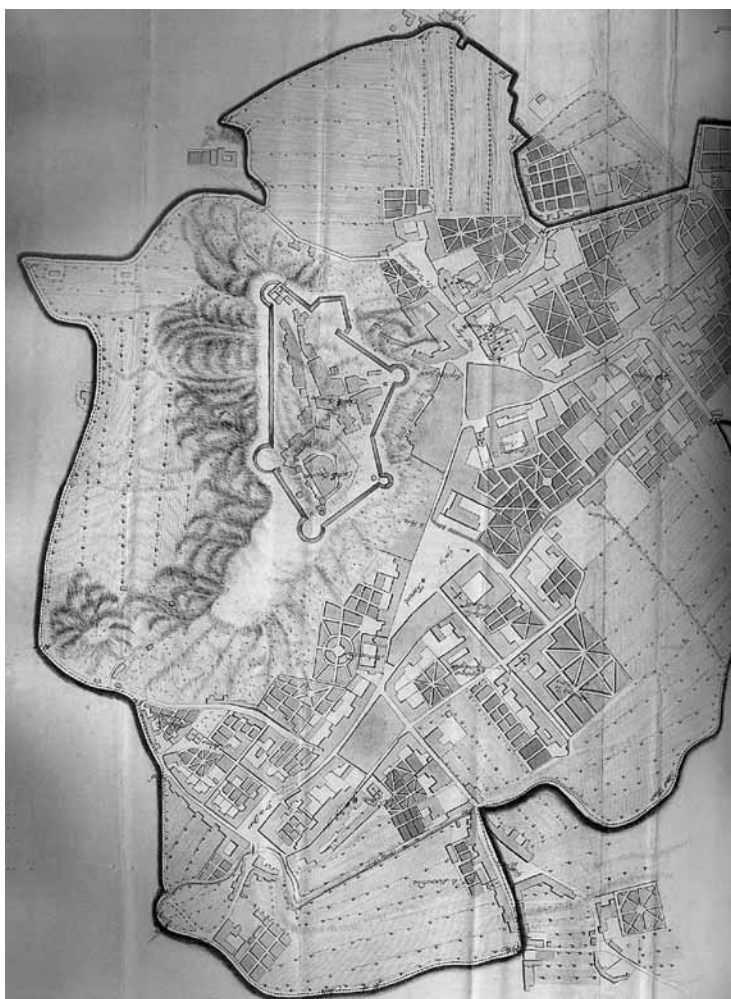
⁷¹ Dolenc, Dva dokumenta, str. 109, 110.

⁷² Preverjeno s strani avtorice in Dolenc, Dva dokumenta, str. 109. Grafenauer leta 1954 to značilnost napačno pripiše duhovščini. Komisijo kot sporno obravnava okoliščino, da je način imenovanja v duhovne službe neprimerno in da se za opravljanje službe imenuje neizobražene duhovnike (Dolenc, Dva dokumenta, str. 109).

zbrali uporniki in kjer se je upor tudi začel.⁷³ Pa tudi kam morajo biti obrnjeni deli Kragljevega telesa, ki so jih razstavili na posebnih začasnih vislicah. Njegova privilegirana vloga pri odločanju je določila tudi dokončne načine kaznovanja in kraja usmrtitve. Za Ivana Gradnika Miklavčiča in Gregorja Kobala so na predlog Wildensteina izglasovali, da ga usmrtijo na glavnem mestnem trgu. Njegovemu predlogu sta ostala dva člana samo še pritrdila.⁷⁴

Kazensko-pravne podlage dela komisije

Med pogostimi zagatami raziskovalcev glede pravnih podlag sojenja tolminskim upornikom je tudi vprašanje, ali je cesarska komisija, sestavljena iz izkušenih pravnikov, sodila zgolj po določilih kazenskega reda *Constitutio criminalis Carolina*, ki je v 127. členu⁷⁵ določal kazni za upor in ki je imel v začetku 18. stoletja še splošno veljavnost, a vladarja ni zavezoval k njegovega spoštovanju.⁷⁶ Carolina je imela samo subsidiarno, torej podrejeno veljavnost. Takšna, podrejena vloga Caroline je torej omogočala uporabo drugih kazenskih redov, zlasti kazenskih redov za deželska sodišča in vseh drugih patentov, ki so jih izdali deželni knezi ter tudi pravne prakse. Tako so se mnogi pravniki v sodbah sklicevali na različne pravne priročnike, ki so razlagali posamezne sodne primere ali citirali določene pravne norme. Primat najbolj vplivnega med deželskosodnimi redi, ki jih je preferiral tudi cesar kot deželni knez dednih dežel, je ob proti koncu 17. stoletja prevzela Ferdinandea.⁷⁷ Za določene zločine je tako v smislu kazenskega procesnega kot materialnega prava predstavljala najbolj natančen in dodelan kazenski red.⁷⁸ Vse splošne trditve o uveljavitvi Ferdinandee, uporabi pravnih priročnikov, uporabi pravne prakse lahko potrdimo tudi v praksi odločanja

Zemljevid Gorice iz srede 18. stoletja, kjer se izrecno imenuje glavni trg kot »trg« (Gorizia barocca: una città italiana nell'impero degli Asburgo. Monfalcone (Go): Edizioni della Laguna, 1999).

o smrtni kazni za tolminske upornike. Prav zaradi privilegiranosti zločina žaljenja vladarja in upora v Ferdinandei, je bila vloga komisije še toliko bolj pomembna. V drugem odločanju o kazni za Lovra Kraglja je citat zakona *lex quisquius* J. J. Luidl povzel iz glose, ki jo citira pravnik Menochio v delu, ki se na slovenskem prostoru ni ohranilo.⁷⁹ Na omenjeni zakon je sicer najprej opozoril cesarski fiskal F. Romani, Luidl pa je s sklicevanjem na omenjeni priročnik elegantno zaobšel zlato bulo.

Simboliko usmrtitve⁸⁰ kot najbolj gnusnega in nasilnega dejanja obnovitve oblasti je predstavljal akt usmrtitve z mečem, dodatne poostitve kazni pa so bile del subsidiarnih pravnih norm in pravne prakse (zlasti zbrane v pravnih priročnikih). Kot kažejo ravno

⁷³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714, tako ponavlja tudi Reigersfeld (»diese Rebellen protestierten dass sie nicht anderes verlangen als mit dem Bandeu auf dem Plaz die Conti zu machen.« Kmečki upori, str. 186).

⁷⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 16. 4. 1714.

⁷⁵ Kot kazni je bila glede na težo zločina predvidena usmrtitev z mečem, tepež s palico in izgon iz dežele.

⁷⁶ Prim.: Dolenc, Janez, Dva dokumenta, str. 98-99.

⁷⁷ Newn peinliche Landgerichtsordnung in Oestereich unter dem Ennfß.

⁷⁸ Poleg tega pa so se v kazenski praksi začetka 18. stoletja uporabljali številni drugi patentni, ki jih je za posamezne delikte izdal cesar. Več o tem: Čeč, Revni, berači.

⁷⁹ Consiliorum siue Responsorum D. Iacobi Menochii, consilia 98, n. 48.

⁸⁰ Rituale sodnega nasilja natančno razčleni že Studen, Rabljev zamah, str. 72-87.

predlogi onečaščenja mrtvih teles, ki jih predlaga tisti član komisije, ki ima največja pooblastila, so bile izrečene kazni tako del pravne tradicije kot tudi kolektivnega spomina elit na kaznovanje zločina upora. Na tradicijo kaznovanja se člani komisije neposredno sklicujejo ravno pri glasovanju o kazni za Ivana Gradnika – Miklavčiča.⁸¹ Mogoče je pri tem član komisije poznal tudi kazni, ki so bile izrečene leta 1597 in ki so bile ohranjene na posebnem tisku, ki je zaokrožil v deželi pod reko Enns takoj po njihovi izvršitvi.

Kaznovanje upornikov leta 1597: med drugim so za vodje upora izrekli kazen usmrtitve na Dunaju na Hofburgu, trganje jezika, razčetrverjenje in natikanje delov mrtvih teles na vislice.

O uporabi Ferdinandee pri kaznovanju upornikov priča tudi sam sodni postopek, saj se v sojenju upornikom neposredno upošteva oteževalne in olajševalne okoliščine. Ob glasovanju o kazni se je na Ferdinandeo neposredno skliceval Johann Christoph Wildenstein, zlasti na člene, ki so določali, da je treba smrtno kazni poostriti, če so nekemu preiskovancu dokazali več zločinov. Šele s Ferdinandeo je postalo kaznivo tudi nagovarjanje k upor, o čemer pričajo tudi kazni, ki so doletele tolminske upornike. Ker je večina obsojenih na smrt prihajala ravno iz okolja, kjer se je upor začel, je torej očitno, da so najhujše kazni poleg vodij upora dobili tisti, ki so ga »zanetili«.

Ritual obnovitve deželno-knežje oblasti

Kaznovanje upornikov Tolminskega punta,⁸² s katerim cesar kot deželni knez na ceremonialen in hkrati

gnusen način obnavlja avtoriteto s postavljanjem grozljivih provizoričnih vešal za dele človeških teles, kole za njihove glave in kolo, dokazuje močni čustveni in simbolični vpliv, ki ga je moral imeti sam akt kaznovanja na publiko, ki je bila prisotna.⁸³ S svojim strašilnim zgledom naj bi ceremonial javnih priznanj in ritual usmrtitve vplivala na obnovitev razmajane oblasti, na zagotavljanje javnega reda, kar se posebej poudarja v mesecih pred eksekucijami. Da je bil upor leta 1713 dojet kot veliko hujša grožnja družbenemu redu in politiki deželnega kneza kot upor leta 1700, saj je rušil vse temeljne principe javne varnosti in deželno-knežje oblasti na Goriškem, dokazujejo že grožnje s kaznimi, s katerimi so v obeh uporih prisilili kmete k pomiritvi. Leta 1700 je cesar kot deželni knez od upirajočih se podložnikov zahteval le, da »storjene velike napake« obžalujejo in »ponižno prosijo za milost« ter se v 8 dneh pokorijo. Če tega ne bi storili, bi jih šteli za uporne podložnike. Na koncu pa je zagrozil, da bodo proti njim »nastopil z mečem.«⁸⁴ Grožnje leta 1713 so bile v primerjavi z letom 1700 precej hujše. Cesarska komisija je dobila navodila, da mora od upornikov zahtevati pomiritev in jim zagroziti tako z zaplembo premoženja in požigom hiš kot s telesnimi in smrtnimi kaznimi.⁸⁵ Veliko oziroma neukročeno grožnjo oblasti in družbenemu redu dokazuje tudi okoliščina, da so vsaj trije usmrčeni uporniki sodelovali že v upor, »pred 14 leti«, torej leta 1700: Ivan Gradnik – Miklavčič, Lovre Kragelj in Martin Munih. Da se je upor v Tolminski grofiji ponovil, je Karel VI. zapisal že v uvodu prvega ohranjenega dopisa, ki ga je poslal 5. aprila 1713 z zahtevo po pripravi orožja in provianta na »gradu in utrdbi« v Gorici.⁸⁶ Ponovno upiranje je s stališča deželnega kneza pomenilo, da so bila pravna in represivna sredstva, ki so bila uporabljena ob zatrtju prvega upora, neuspešna in da je treba uporabiti bolj učinkovite metode za pomirjanje podložnikov.

Čeprav je kolektivni upor proti plačevanju novih dajatev na Goriškem trajal že od leta 1700, pa je po letih pritožb in dokazovanja pravic prešel v upor leta 1713 zaradi odvzema konj bogatim trgovcem iz Čiginja⁸⁷ in

⁸³ O tem je že pred desetletji pisal M. Foucault, v slovenski historiografiji pa je idejo ravno s primerom kaznovanja upornih podložnikov potrdil A. Studen (Studen, Fenomen mučenja, str. 41–51).

⁸⁴ Gre za patent izdan 6. 3. 1700 (Dolenc, Tristo let, str. 64–66). Pomemben dokument, ki ga je sicer avtor narobe klasificiral, saj gre za patent, ki prihaja neposredno iz dvora, zagotovo sodi med dokumente, ki dokazujejo pojmovanje deželno-knežje oblasti in zagotovo omogočajo tudi rekonstrukcijo razumevanja deželno-knežje oblasti med lokalnimi elitami, ki pogosto povzemajo retoriko, ki se v njih pojavlja.

⁸⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 22, Instruktion.

⁸⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 17, 5. 4. 1713.

⁸⁷ Jakob Velikonja je imel v času, ko so kranjski deželni stanovi sicer s figo v žepu tarnali, da v vseh mestih na Kranjskem, tudi v Ljubljani, ni najti več kot 20 meščanov s premoženjem višjim od 1000 goldinarjev, saj v deželi ni najti ne bogate trgovine, ne obr-

Modreja. Upnik Bandel je namreč dobil od notranjeavstrijske vlade pooblastilo, da jim lahko zapleni premoženje. Ko je to storil, je javno nasilje postalo vidno in ko ga mestne oblasti niso uspele obdržati pred mestom Gorico, je tudi neposredno ogrožalo prebivalce glavnega mesta dežele. In v tistem trenutku so se zganili predstavniki različnih elit, ki so živele v mestu. Vzrok je iskati tudi pri kmečki trgovini in z dodatnimi omejitvami, ki so jih podeželskemu prebivalstvu predstavljale nove ali spremenjene dajatve. Sporni so bili tudi odvzeti privilegiji, kot je bil spregled polovice mitnine na mitnici v Ročnju v zameno za popravilo deželnih cest. Ker se tlake niso udeleževali, so jim po več pozivih in grožnji po spoštovanju obveznosti leta 1709, leta 1710 ukinili privilegij. A še po uporih so se kmetje pritožili cesarskim komisarjem, da morajo plačevati »dvojno« mitnino. Šele po dodatnih poizvedovanjih, so uradniki, ki so pomagali komisarjem, pritožbo kmetov, da plačujejo »dvojno« mitnino, prečrtali, saj so ugotovili, da so na mitnici prej plačevali le pol mitnine.⁸⁸

Prakse »obnavljanja« javnega reda in miru – torej obnavljanja deželno-knežje oblasti so bili zaradi vseh okoliščin upora še posebej izrazite in pomembne. K povrnitvi države v stanje dobre policije naj bi prispevali naslednji elementi:

- socialno discipliniranje z zadrževanjem upornikov v ječah,
- javna usmrtitev, ki je predstavljala dejanje javne katarze,
- izvršitev poostrenih kazni, ki jih zaradi upiranja podložnikov niso izrekli leta 1703. Zahteva po izvršitvi je prišla le nekaj tednov pred izrekom smrtnih kazni,
- milostna drža vladarja kot deželnega kneza, ki izkaže delu obsojenih posebno milost,
- obnova zvestobe vladarju in lokalnim oblastem: javno – s ponovno prisego županov tolminskega gospostva in nekaterih drugih posebej inkriminiranih upor-

nikov na zadnji dan usmrtitev ali na dan, ko so bili izpuščeni iz zapora,

- ohranjanje kolektivnega spomina na dogodek z razstavljanjem trupel in z neposredno izkušnjo, ki jo v tem spektaklu groze doživijo uporni podložniki iz vseh upornih gospostev.

Kaznovanje enajstih upornikov v tolminskem punktu je treba iskati tudi v socialnem discipliniranju, ki ga izvaja novoveška država. Ta že v 17. stoletju iznajde številne mehanizme, s katerimi je reševala konflikte s podložniki: poskuša jih disciplinirati z dodatno birokratizacijo (novi patenti in ukrepi) in z omejevanjem njihove samouprave.⁸⁹ Če tak pristop ni zalegel, je upore uspešno zatrla z vojsko in nato s kaznimi ali pa zgolj z nekajmesečnim čakanjem na preiskovalni proces v ječah. Karel VI. je na podlagi množice poročil, ki so s strani različnih pošiljateljev prišla na Dunaj, že veliko pred koncem sodnih postopkov, 18. oktobra 1713, z odredbo določil, da se mora vodje tolminskega upora usmrtiti.⁹⁰ Logiko delovanja komisije in načine obnavljanja razmajane oblasti razkrivajo tudi simbolična sporočila usmrtitev, ki so morala vzbujati grozo. Usmrtitve so morale vzpodbuditi intenzivna čustva, ki so s svojo simboličnostjo posebej učinkovala na posameznika v smislu socialnega discipliniranja. Usmrtitev naj bi seveda, kot se je že uveljavilo v zgodovinopisju, delovala generalno preventivno.⁹¹ Javni katarzi usmrtitve, ki se zgodi na kraju zločina, in v kateri naj bi bili prisotni sodelujoči,⁹² so v tolminskem punktu sledile tudi druge oblike simbolične katarze, ki niso bile povezane zgolj s ceremonialnim in avtoritativnim nasiljem. Simbolični zaključek in višek generalno-preventivnih usmrtitev in ponovnega vzpostavljanja hierarhij družbenega reda ter javne varnosti v Tolminskem punktu pomeni prisega, ki so jo na zadnji dan eksekucij morali dati vsi župani in dekani tolminskega gospostva ter verjetno tudi nekateri posebej inkriminirani uporniki. Pomenila je najpomembnejši akt povrnitve dobre policije in razmajanega družbenega reda, saj je bila izrečena javno. Prisega je bila s svojo močno religiozno noto⁹³ in grožnjo s kaznimi tudi zagotovilo, da podložniki ne bodo več prakticirali spornih praks.⁹⁴ Če bo kdo prekršil ta pravila, so podložniki tolminskega gospostva prisegli, da vedo, da jih bodo kaznovali s telesnimi in smrtnimi

ti (Kmečki upori, str. 180), je bilo ocenjeno na 6000 goldinarjev. Med bogatejšimi uporniki so bili po seznamu, ki ga je pripravila cesarska komisija, še naslednji kmetje s tako velikim premoženjem, da se je lahko »kosalo« s premoženjem kranjskih meščanov: Anton Božič 2333 gld., Andrej Laharnar (1830 gld.), Ivan Pirih (2646 gld.), Matej Podgornik (2107 gld.) in Lovrenc Matko (5300 gld.). Skupno premoženje najbogatejših upornikov so ocenjevali na visokih 35.663 goldinarjev. Seveda je potrebno jemati stanovske gravamine z veliko mero zadržanosti, a sporočilo je jasno: 1000 goldinarjev je predstavljalo že veliko premoženje. Na končnem seznamu obsojenih na zaplembo premoženja niso bili obsojeni samo naslednji bogatejši uporniki: Luka Rutar (746 gld.), Ivan Muha (1500 gld.), Pauli Kragel (16 gld.) in Lavre Brom (11 gld. 20 kr.) (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, s. d.). Samo premoženje na smrt obsojenih je bilo vredno 12. 513 goldinarjev, ali po tem, ko je Marina Gradnik zatrčila, da je vse premoženje prej pripisano možu njeno, še vedno 11.734 goldinarjev.

⁸⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

⁸⁹ Kot je povzel Bruckmüller, Die Strafmaßnahmen, str. 95–117.

⁹⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 23. 4. 1714. Na to resolucijo se sklicujejo ob poročilu o uspešno opravljeni eksekuciji, ki je še eden od ustaljenih postopkov uradne komunikacije med podrejenimi in nadrejenimi organi.

⁹¹ Prim. zlasti Studen, Rabljev zamah.

⁹² Zelo natančno simboliko usmrtitve razčleni tudi Studen, Rabljev zamah.

⁹³ Krivoprisežnikom je namreč grozilo večno pogubljenje.

⁹⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 23. 4. 1714.

Karel VI. (Objavljeno v: Cavazza, Silvano: *Gorizia barocca: una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Monfalcone (Go): Edizioni della Laguna, 1999)

kaznimi kot tudi z »vklentitvijo« v železo« (torej z ječo) ter odvzemom premoženja.⁹⁵ Podobno vsebino je imel tudi ohranjen prisežni obrazec v slovenščini, v katerem je sicer umanjkal tako prvi del, ki je prepovedoval zborovanja in zvonjenje, kot tudi zadnji del o kaznih, s katerimi so zagrozili podložnikom, če se ne bi držali tega, kar so prisegli.⁹⁶

⁹⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 23. 4. 1713.

⁹⁶ Tega prisežnega obrazca ne moremo povezati s kolektivno in zagotovo tudi javno prisego 23. 4. 1714. Obrazec prisege je bil naslednji: Jest N.: Persessem Bogu ussemu mogotschnemu ena tschista persega: da se jest nikoli vetsch is silno volo sapopasti, alli skusi sam sebe, ali skusi vetsch drugih kakschno sillo sturiti ali se skusi eniga drusiga k škodi dischelsskimu miru pregovoriti pustiti, alli pak skusi serditost gospodi nobenimu škoditi, alli mascuati (pop. D. Č) se uselej se mirnu dersati, gosposki' pokorn biti, ienu se vsake put na Casarsko, ienu Gosposko Sa pout na vse kraie, kamkole potribuam hudem, postaviti, ienu tudi Vnopedak ad te Slavna Casarska Comisie Kreirane (pop. D. Č), ienu ad Casarske Suitlosti Poterlene sententia (pop. D. Č) vsem ispuniti, koker mene Bog Vsemumogechne, nigova prasegnene mati, bres Vsega madesa

Javna prisega kot del rituala obnovitve deželno-knežje oblasti na zadnji dan eksekucij je bila nujna kljub temu, da so se na Goriškem vrstila številna simbolična in čisto konkretna dejanja izkazovanja zvestobe podložnikov. Prvič je najti izkazovanje zvestobe že po poročilu L. A. Strassolda takoj po ekscesu s krajišniško vojsko, v katerem je deželni upravitelj trdil, da je dobil sporočilo, da so kmetje v takim strahu, da iščejo način, kako bi se upravičili in da so pripravljeni izdati imena tistih, »ki so jih zapeljali«.⁹⁷ Opravičilo je res sledilo 1. julija 1713.⁹⁸ Med pomembnejša dejanja pripravljenosti za obnovev oblastnih razmerij v deželi sodi notarski zapis, v katerem so se župani tolminskega gospostva zavezali, da bodo plačali vse dajatve skladno z deželno-knežjimi postavami.⁹⁹ Tej »zavezi« je sledil podpis pogodbe s strani taistih županov, do katerega je prišlo le nekaj tednov (27. 3. 1714) pred usmrtnitvijo vodij upora. Podpisalo jo je 5 županov (Cerknega, Kobarida, Nemškega Ruta, Kneže, Police) in odvetnik preostalih vasi tolminske gosposke: Gio. Francesco Christofforutti. Podobno pogodbo so namreč nekateri uporniki podpisali že 1. 12. 1700 in zato so tovrstne prakse že dobro poznali.¹⁰⁰ V uvodu pogodbe so zapisali, da jo sklepajo za večjo deželno varnost in za mir v prihodnje.¹⁰¹ A tudi to pravno dejanje ni preprečilo dokončne odločitve o smrtni kazni za upornike. Preostali zaprti uporniki so takšno obljubo kot njihovi župani dali, ko so bili izpuščeni iz zapore. Pred veliko nočjo leta 1714 je prošnjo za izpust rihemberških zapornikov in še posebej svojega ključarja in podložnikov cerkvenega premoženja prinesel tudi rihemberški župnik Matija Trošt. Ta je osebno pred komisijo zagotavljal, da rihemberški podložniki, njegove ovčice, niso imeli zlobnih namenov in da je njihovo edino dejanje, ki je imelo »zloben namen«, nasilje proti goriškim vojakom dan pred prihodom krajišniške vojske pomirila božja previdnost.¹⁰² S prošnjo je uspel, saj so najprej iz goriških zaporov izpustili Franca Križmana in Ivana Pajerja, nato pa pred javnimi usmrtnitvami 13. aprila še Gregorja Španjola.¹⁰³ Njihova prisega je bila verjetno podobna prisegam Jožefa Prevojne, Ivana Šuligoja, Jurija Kofola, Petra Jančika (Jancig) in Valentina Lupuška, ki so jih izrekli in potrdili le nekaj dni pred rihemberškimi podložniki. Tudi ti so prisegli, da

pozeta Diviza Maria ienu vse Suetnike nebeške pomoreia. Amen,« (Grafenauer, Kmečki punti, str. 88). S tem v zvezi glej tudi Žan, Andreja: 2011, str. 99.

⁹⁷ Epicenter, 5. 6. 2003.

⁹⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 20, 1. 7. 1713.

⁹⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, 20/1. 10. 1713 (tudi Marušič, Veliki tolminski, str. 29, brez navedbe vira).

¹⁰⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 1. 10. 1700.

¹⁰¹ Dolenc trdi, da so to pogodbo sklenili leta 1717 (Dolenc, Šentviška planota, str. 74).

¹⁰² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 9. 3. 1714.

¹⁰³ Po kroniki Rihemberškega župnika Matije Trošta je Josip Balič objavil članek: Kmetijski upor v Rihenberku l. 1713. Gorica, 3. 6. 1913.

se bodo ponovno zglasili, če ji bo kdo v imenu cesarske komisije poklical v Gorico in tudi, da bodo spoštovali vse instrukcije »visokočastljivih instanc«. Zavezali so se tudi, da bodo plačevali vse, kar bodo oblasti zahtevale od njih. Zagotovili so tudi, da jim je bilo pojasnjeno, da jim bodo v nasprotnem primeru zaplenili vse premoženje, »brez izjeme«. ¹⁰⁴ Njihova prisega je bila zapisana, četudi so bili nepismeni; podpisal pa jih je slovenskega jezika večč Franz Utschan. Kot je razbrati iz zapiskov Matije Trošta, so rihemberški podložniki prisegli tudi, da se za čas, ko so ga preživeli v zaporu, ne bodo maščevali. Vsekakor so bile tovrstne prošnje, tudi tako pomembnih avtoritet, kot je bil rihemberški župnik, ob dejstvu, da je komisija že našla glavne vodje upora, veliko bolj uspešne. Manj obremenjene upornike, ki jih niso izpustili že po prvih zaslišanjih, so iz ječ izpustili takoj po tem, ko so prisostvovali usmrtitvi. ¹⁰⁵

Svojo deželno knežjo oblast je deželni knez obnavljal tudi z zahtevo po izvršitvi starih kazni. Tako so le nekaj dni pred eksekucijo zahtevali izvršitev novembra 1703 ¹⁰⁶ izrečene kazni zaplembe premoženja Simonu in Tomažu Golji ter Antonu Lebnu, ki so jo brez milosti izvršili tudi nad njihovimi dediči. ¹⁰⁷ Simon Golja je namreč že leta 1711 umrl. ¹⁰⁸

Generalno preventivno in kot simbol edine oblasti v deželi se je po izvršeni eksekuciji – po zadnjem sodnem dnevu nadaljeval grozljivi in gnusen spomin na eksekucijo. Tega so že mesece obnavljali razpadajoči in smrdeči deli teles usmrčencev v okolici mesta in na mestnem morišču, ki so morali biti, dokler ne razpadejo ali jih odnesejo roparske živali, nastavljeni za opomin, ki naj pri mimoidočih – sprejemnikih sporočila – zbujali grozo in gnus, ki se je vedno mešal s strahom. Tudi ukrepi ob usmrtitvi vodij upora samo še dodatno potrjujejo, da so bile centralne oblasti tudi zaradi drugih okoliščin prepričane, da je njihova avtoriteta v deželi omajana. Zato je Karel VI. še dan pred usmrtitvijo na goriške deželne stanove naslovil zahtevo, da morajo izdati poseben patent, s katerim so ljudem iz »vseh družbenih

stanov«, prepovedali umikanje trupel, ki so bila nastavljena na goriške meje. Posebej pa je v patentu seveda omenil duhovščino, ki je bila po stereotipih elit posebej nagnjena k takšnim izrazom krščanskega usmiljenja. Vsem, ki bi iz protesta ali zgolj iz krščanskega usmiljenja poskusili umakniti dele trupel, je bilo zagroženo z izredno hudimi kaznimi: od telesnih (torej mučenja), zaplembe premoženja in celo do smrtne kazni. ¹⁰⁹ Tudi komisija se je bala besa podložnikov, zato je vladarja šele v poročilu o uspešni eksekuciji seznanila z okoliščino, da je v Gorici brez posebnega ukaza še vedno prisotnih sto grenadirjev, ki jim je poveljeval Plökhern. Pozneje je morala odmaširati iz dežele, ker jim sploh ni bil izdan ukaz, da se vanjo napotijo. ¹¹⁰ Le nekaj tednov pozneje (14. 5. 1714) so odšli na Ogrsko. ¹¹¹

Usmrtitve so se morale končati pred veliko procesijo s slavnostno mašo na god sv. Marka, ko je bila v mestu procesija, ki se je začela pri cerkvi sv. Marka in bi lahko kot tista na sv. Rešnje telo, ki je bila največja in najbolj razkošna, dosegla tudi mestna vrata in druge kraje, kjer so bila razstavljena trupla usmrčencev. ¹¹² S to okoliščino je generalno-preventivni »spektakel« dobil še dodatno funkcijo sporočanja in usidranja dogodka v kolektivni spomin.

Poleg 11 usmrčenih podložnikov tolminskega glavarstva, je bilo iz poročila, ki je odšlo na Dunaj, razvidno, da je bila kazen izrečena še 61 posameznikom. Šestdesetim posameznikom je Karel VI. leta 1716 (24. 7.) kazen nekoliko zmanjšal oziroma spremenil. ¹¹³ Poleg tega pa je v ječah ostajalo tudi okoli 100 drugih podložnikov tolminskega in drugih gospostev, ki so jih popisali najkasneje marca ali v začetku aprila 1714, ¹¹⁴ kot zaprte v ječah goriškega gradu. ¹¹⁵ Zaslišanih pa je bilo še mnogo več upornikov. ¹¹⁶

¹⁰⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 29. 3. 1714.

¹⁰⁵ Od rihemberških podložnikov so bili to Peter Mihael, Andrej Pečelin in Andrej Ličen (Gorica, 3. 6. 1913).

¹⁰⁶ Tako (Marušič, Veliki tolminski, str. 4 kot Dolenc, Prvo, nekrvavo, str. 98) navajata zgolj razzsodbo izrečeno marca 1703. Cesar jo je v resnici izrekel 28. 2. 1703. Zamik v datumih je zgolj posledica prepisa dokumenta. Leopold je 20. oktobra 1703 namreč od deželnih oblasti zahteval, da se že četrtič vse tri obsojence ponovno pokliče pred sodišče, da se jih javno seznanijo z izglasovano kaznijo. V primeru, da ne bi prišli, je deželni knez zahteval, da se jim izreče poostreno kazen: da se jih za vedno izžene iz dežele in zapleni premoženje (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 20. 10. 1703).

¹⁰⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 13. 4. 1713.

¹⁰⁸ Dolenc, Dva dokumenta, str. 96.

¹⁰⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 20. 4. 1714.

¹¹⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 23. 4. 1714.

¹¹¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 14. 5. 1714 in Dolenc, Dva dokumenta str. 100.

¹¹² Tavano, La vita socio-religiosa, str. 33.

¹¹³ Dolenc, Dva dokumenta, str. 106-109.

¹¹⁴ Okvirno datacijo lahko postavimo, ker je na njem vpisano tudi ime Jakoba Grudna, medtem ko so Štefana Pregla vmes že izpustili iz ječ (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, p. 166).

¹¹⁵ Od 114 popisanih ujetnikov je bilo 11 usmrčenih, ostalih 105 podložnikov pa je vsaj še nekaj časa ostalo v zaporu: eden od zapornikov je bil že v času sestavljanja seznama izpuščen. Število zapornikov je nekoliko drugačno od že objavljenega seznama zapornikov: šlo je napako v transkripciji: zaprti so bili namreč štirje brati Medvešček: Jakob, Lovrenc, Andrej in Tomaž (Dolenc navaja le Tomaža). Glej: Dolenc, Seznam tolminskih puntarjev, str. 253-257.

¹¹⁶ Grafenauer piše o 150 podložnikih (Grafenauer, Veliki tolminski, str. 88), Dolenc pa navaja dokument iz 17. 1. 1714, v katerem nedoločno govori o okoli 100 podložnikih (Dolenc, Spomenica, str. 5). Že prva poročila iz začetka julija sporočajo, da je Ferdinand Ernst Kullmayer, ki je poveljeval 600 glavi krajiški vojski, v Švarceneku, Rihemberku in na Tolminskem, ujel nekaj podložnikov, med njimi

Paternalistična podoba vladarja – deželnega kneza

Istočasno z grozovitostjo in krutostjo usmrtitve se je demonstrirala posebna vladarjeva milost, ki jo je izkazal nekaterim obsojenim. Tem so najverjetneje sorodniki izprosili milost in so jim naklonili zadnjo izmed sedmih del krščanskega usmiljenja: pravico do krščanskega pokopa¹¹⁷ v blagoslovljeni zemlji. A že kot trdijo za veliko bolj rigorozno kaznovanje upornikov v zgodnjem novem veku, se je kazen razčetrjenja po smrti posameznika zgodila le, če so sodniki ugotovili olajševalne okoliščine.¹¹⁸ Takšne milosti sta bila med na smrt obsojenimi deležna dva: Gregor Kobal, ki je bil usmrčen na glavnem mestnem trgu in je bil pokopan pod cerkveno jurisdikcijo goriške mestne župnije. Na Travniku usmrčen Andrej Laharnar pa je bil pokopan v cerkvi sv. Ivana.¹¹⁹ Milostno držo izkazuje v imenu deželnega kneza komisija tudi že prej, ko je iz zapora v Gorici izpuščala manj obremenjene podložnike. 17. 3. 1714 je bil verjetno na zahtevo komisije iz zapora izpuščen Jože Gruden iz Trebuše.¹²⁰ Tudi nekatere podložnike gospostva Švarcenek: Andreja Maca, Jurija Černeta in tudi gospostva Rihemberk so izpustili že novembra leta 1713.¹²¹ Triletno zadrževanje najhujših upornikov v ječah goriškega gradu, do marca 1716 in devetih celo do julija 1716,¹²² je bilo del praks socialnega discipliniranja. Nekoliko pa je bila dolga ječa tudi odraz dolgotrajnosti sodnih postopkov, zlasti po odhodu cesarske komisije iz Gorice. Prvi zagon kaznovanja podložnikov je namreč pojenjal z usmrtitvijo najhujših zločincev, s katero se je »zaradi dolge ječe« mudilo, kot so že v začetku marca zapisali v dopisu, naslovljenem na višje organe.¹²³ Sodni postopki so se po odhodu komisije iz Gorice aprila 1714 in po razpustu cesarske komisije v začetku leta 1715,¹²⁴ sicer nadaljevali. Če je bila ječa za na

smrt obsojene že po nekaj mesecih dojeta kot dolga, se je za preostale udeležence upora uporabila kot oblika kaznovanja in zastraševanja z namenom, da bi se osumljeni skesali. V tem primeru je seveda lahko trajala veliko dlje. Ali, kot je bilo zapisano v prošnji tolminskih podložnikov iz začetka leta 1716: »Globoko torej zaupamo, da je pravici vašega veličanstva zadoščeno zaradi dolgih in mučnih let zapora v ječah, ki jih lahko primerjamo s smrtjo.«¹²⁵ V končni pomilostitvi je Karel VI. zapisal tudi, da je pustil del premoženja vdovam in otrokom na smrt obsojenih. Če ta okoliščina, zapisana v slovenskih historiografskih delih, drži, Karel VI. ni upošteval izjeme, ki jo je določala Carolina, ko je za crimen laesae maiestatis zahtevala, da se pri zaplembi premoženja v primeru crimen laesae maiestatis ne upošteva dobrobiti družine.¹²⁶ Epilog paternalistične države vladarja zagotovo pomeni popolna pomilostitev nekaterih obsojenih 24. 7. 1716 in zmanjšanje kazni za preostale upornike, ki so jim bile izrečene kazni. V prošnji 72 jetnikov, ki so jo skladno s krščanskimi rituali simbolično poslali na dvor pred veliko nočjo leta 1716, je bilo najprej izraženo njihovo pisno kesanje, nato pa so ponižni zaporniki izrekli še spoštovanje vladarjevi oblasti z besedami: »res je bilo nespametno, da smo sledili vodjem upora, toda ker je bilo pravici že zadoščeno z usmrtitvijo 11 glavnih vodij, ostaja zdaj samo še čas usmiljenja.«¹²⁷ Hkrati pa je prošnja na dvor prišla v trenutku, ko se je rodil težko pričakovani prestolonaslednik Leopold in so po vsej monarhiji potekala zahtevana izkazovanja zvestobe cesarski hiši, slavlja, molitve ob rojstvu prestolonaslednika.

Tudi upiranje podložnikov in predstave o kmečki pravici so se povezovali z izrazito paternalistično podobo vladarja kot zaščitnika nemočnih in iz te izhajajočo podobo vladarja, ki se je izoblikovala v ruralnih skupnosti. Cesar kot deželni knez naj Tolmincem potrdil stare privilegije. Lahko bi sicer istočasno pritrdili tudi trditvi, da je država v 16. in 17. stoletju z vstopanjem v ekskluzivno pravico med zemljiškim gospodom in podložnikom ter z reševanjem konfliktov med obema dvigala samozavest kmetov in vplivala na kulturo reševanja konfliktov.¹²⁸ Dojemanje oblasti je bilo namreč dvojno. Cesar – deželni knez je bil v dojemanju podložnikov njihov zaščitnik v času lakot in drugih stisk, ki so pestile noveveškega podložnika in tisti, ki naj potrdi njihove pravice. Zahteve po potrditvi starih pravic so bile med tolminskimi uporniki glasne. Tudi leta 1700 je Leopold ob zahtevi po pomiritvi upornikov izpostavljal

tudi »gorjancev (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 5. 7. 1713, Kmečki punti, str. 187). Nekatere so nato kmalu izpustili. Potem pa so skladno z zaslisanji, z individualnimi obvestili in tudi z javnimi patenti iskali vedno nove ljudi, zlasti se zdi, da od začetka oktobra (Gorica, 3. 6. 1913 in ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 29. 10. 1713).

¹¹⁷ Da je bilo del maščevanja nad voditelji upora tudi odrekanje krščanskega pokopa, o katerem piše ob vojni med Friderikom III. in Matijo Korvinom že Jacob Unrest: »In četudi bo nekoč vsa krivica popravljena, moramo vendarle pomisliti, da v vojni marsikdo ni poskrbel za svojo dušo, še posebej ne tisti, ki so bili začetniki in pobudniki takšne hudobije. Kajti nobeno zlo ne bo ostalo kaznovano,« (citāt v: Jerše, V iskanju, str. 47).

¹¹⁸ Steppan, Sistem kaznovanja, str. 114.

¹¹⁹ Dom, 15. 5. 1994.

¹²⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 3. 1714.

¹²¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 170. 14. novembra 1713 so izpustili tudi Ivana Pajerja, Matijo Vidmarja, Petra Birso, Adama Pečenka in Andreja Kodriča. Ivana Pajerja so sicer znova poklicali v Gorico (Gorica, 3. 6. 1913).

¹²² Dolenc, Seznam, str. 257.

¹²³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 8. 3. 1713.

¹²⁴ StLA, IÖR, Cop, 1715-1-41.

¹²⁵ Dolenc, Spomenica, str. 8, 13.

¹²⁶ Podobno določilo je tudi v kazenskem redu iz leta 1787, kjer se določa, da se uporniku zapleni premoženje ne glede na dobrobit družine.

¹²⁷ Dolenc, Spomenica, str. 14.

¹²⁸ Čechura, Das Modernisierungspotential der Revolten, str. 257-279.

svojo paternalistično usmerjeno oblast in prirojeno nagnjenost k pomilostitvam in dobrotljivosti.¹²⁹

Čeprav so se podložniki s svojimi pritožbami in prošnjami najprej obrnili na svoje zemljiške gospode, so ti vedeli, da niso pristojni za zahteve kmetov, oziroma, da so kmetje svoje pravice interpretirali po svoje, malodane utopično. Takšno utopijo so začeli širiti podložniki Rihemberškega gospostva, ko so menili, da jim je deželni knez poslal patent, v katerem jih je razbremenil vseh davkov. V percepciji upirajočih so zemljiški gospodje pogosto ostajali »gluhi« za njihove prošnje. Komisijo je poleg neposrednega žaljenja oblasti motilo širjenje podobe vladarja kot tistega, ki štiti stare privilegije, kar posebej izpostavi šele predstavnik kameralne oblasti, pravnik Luidl na drugem glasovanju o kazni za Lovra Kraglja, saj so tolminski podložniki, ko privilegijev niso dobili v Tolminu, odšli ponje k bovškemu glavarju. Takšne prakse so namreč neposredno nasprotovale novi, vedno bolj absolutistični politiki dunajskega dvora, ki je zaradi velikih političnih akcij potrebovalo tudi vedno več denarja. Rigorozno cesarsko sankcioniranje »izkoriščanja« paternalistične podobe vladarja je bilo očitano zlasti dvema: Lovru Kraglju in Jakobu De Facisu, ki je bil precej hudo kaznovan. Med najdlje zaprtimi uporniki je ostal zato, ker je skupaj z uporniki odšel v Bovec iskati kopije leta 1703 izgubljenih tolminskih privilegijev.¹³⁰ Odhod delegacije leta 1703¹³¹ je bil mogoče povezan tudi s patentom iz istega leta, v katerem je Leopold zahteval, da se čimprej ugotovi, kakšne privilegije imajo tolminski podložniki ter da se ti predložijo dvorni komori, da o njih odloči.¹³² Verjetno je bil De Facis oseba, ki je poznala besedilo tega patenta. V času sojenja je bil večkrat

ponovno zaslišan in soočen z drugimi osumljenci.¹³³ Lovretu Kraglju so, kot je jasno razvidno iz čisto prvih točk njegovega priznanja, pripisali tudi glavno vlogo pri zagovarjanju starih pravic, ki naj bi jih tolminskim podložnikom potrdil deželni knez. Takšno podobo vladarja naj bi zagovarjal tudi v prvem uporu.

Povezava upora z žaljenjem vladarja (kot deželnega kneza)

V priznanju najprej usmrčenih upornikov, ki je bilo javno razglašeno, so člani cesarske komisije neodvisno od prvih poročil, ki so iskala vodje upora, posebej izpostavili, da so vedeli, da se upirajo proti predstavnikom deželno – knežje oblasti in tudi, da so neposredno žalili vladarja (t. i. *crimen laesae maiestatis*) z žaljivimi besedami ali pa zgolj s prelomljeno prisego. Takšno žaljenje so sicer ločili od nespoštovanja in žaljenja lokalnih uradnikov in zemljiških gospodov, kar so kot zločin očitali tako Martinu Munihu kot Lovretu Kraglju, a žaljenje deželno-knežjih uradnikov ni bilo dojeta kot tako hud zločin. Oba pa sta imela zelo pomembno vlogo pri podpihovanju upora. Tudi Raigersfeld je zapisal, da so kmetje, ko jih je Brunetti po izpustitvi zaprtih kmetov jahajoč vodil iz mesta, vriskali in bili zelo zadovoljni, ker so uničili Bandlovo hišo.¹³⁴ V končnem poročilu so pri podložnikih (zlasti Rihemberga) posebej opozorili, da so se lepo vedli do svojih zemljiških gospodov, ključno vlogo pa je verjetno odigralo dejstvo, da se je za zaprte podložnike posebej zavzemal in za njihovo zvestobo jamčil župnik Matija Trošt, ki je bil prej župnik ravno v Gorici in zato razumel razmišljanje elit.¹³⁵

Večino spornih praks tolminskih upornikov, kot so jih dojemali vsi podrejeni uradniki in tudi člani cesarske komisije, razkriva ravno prisega županov in dekanov (omenja se tolminske) na zadnji dan upora, je bila povezana z naslednjimi nedovoljenimi in zato uporniškimi praksami:

- praksami, ki so ogrožale javno varnost (zloraba avtoritete – županov, vaških sodnikov in starešin, organizacija v vojaškimi podobne formacije, javno nasilje usmerjeno proti ljudem in premoženju, zloraba alarmov),
- nespoštovanjem patentov, monopolov, deželno-knežjih regalij in dajatev (mitnin, davkov),
- nespoštovanjem sodišč, zavračanjem in nespoštovanjem izrečenih sodb ter upiranjem izrečenim sodbam,
- prakse povezane z nespoštovanjem družbenih hierarhij, ki so bile utemeljene z božjo sankcijo: formiranje

¹²⁹ Prevod patenta iz 6. 3. 1700 je objavil Dolenc, Janez, *Tristo let*, str. 64–66.

¹³⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹³¹ Cesarska komisija je na podlagi poročil iz Gradca ugotovila, da je so leta 1703 v Gradcu zaradi spora s Coroninijem prihajali različni tolminski podložniki. Gostilničar, pri katerem so prenočili, se je sicer spomnil zgolj »Blažija« (Blaža) Bevka in Ivana (Juvana) Čujca (Zuiza) ter »Gradnika«. Leta 1703 in 1704 so namreč potrditve privilegijev in »druge dokumente« zastavili za plačilo 38 goldinarjev in 34 krajcarjev dolga pri graškem mestnem gostilničarju »Bey dem schawzen Elephant« Hansu Georgu Gamilschku, ki je zastavo privilegijev potrdil. Hkrati pa je cesarsko komisijo prosil, naj od gospostva Tolmin izterja njegov dolg. V teh letih so bili zaradi spora s Coroninijem v Gradcu poleg omenjenih treh, ki se jih je spomnil, še številni drugi Tolminci, včasih tudi več kot deset, je še povedal Gamilschek. Gostilničar je zapisal tudi, da je bil med gosti tudi Klemen Štrukl (Clemens Strukhl). Ugotovitve poizvedovanj uradnikov notranjeavstrijske vlade so v marcu leta 1714, ko je poročilo prispelo v Gorico, verjetno povzročile muhanje pri članih cesarske komisije, ki je seveda imela do kmetov prezirljiv odnos (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 27. 3. 1714, 17. 2. 1714). Iskanje starih privilegijev je omenjal že S. Rutar, F. Bevk pa je o tem dogodku napisal povest *Iskra pod pepelom* (Dolenc, *Prvo, nekrvavo*, str. 97).

¹³² Dolenc, *Prvo, nekrvavo*, str. 98.

¹³³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 25. 11. 1713, Dolenc, *Dva dokumenta*, str. 106.

¹³⁴ Kmečki upori, str. 187.

¹³⁵ Marušič, Trošt, str. 852.

posvetov – »konsilijev«, samovoljno določanje višin dajatev ter upiranje proti njim ter nespoštovanje vseh avtoritet – od najnižjih uradnikov do vladarja.¹³⁶

Vsekakor so bile poleg javnega nasilja in žaljenja najvišjih avtoritet z besedami in z odrekom zvestobe v sodbah in različnih prisegah v uporabi bolj ali manj obremenjenih posameznikov najpogostejše izpostavljene uporniške prakse nespoštovanja deželno-knežjih in lokalnih instanc in uradov ter njihovih sklepov, zavračanje plačevanja davkov in zavračanje izrečenih sodb.

Iz prvega glasovanja o kazni, je jasno, da so nekatere upornike neposredno povezali z definicijo *crimen laesae maiestatis*, kot je bil ta definiran v zlati buli oziroma v *lex quiquis*. Zato so posebej izpostavljali posebno nezvestobo cesarju kot deželnemu knezu, ki so jo izkazovali zlasti cesarski vojaki. Tistih, ki so jih tako kot mnogi drugi novoveški »večni« poraženci, poskušali pridobiti pri cesarju kot deželnemu knezu. Poleg neposrednega upora je med hujše očitke sodilo tudi zavestno upiranje spoštovanju deželnoknežjih patentov, če so jih uporniki poznali. To so zaradi prejšnjih obsodb priznali vsaj trije: Lovre Kragl, Ivan Gradnik in Martin Munih. Zato so bili ti trije poleg tistega, ki je neposredno onečastil cesarsko ime – Gregorja Kobala, usmrčeni prvi dan. Skromne podatke o tem sojenju pred »14 leti« so izbrskali po uradni poti. Tudi upor leta 1700 je bil usmerjen proti novim deželnim nakladam. Lovre Kragelj je bil v prvem uporih obsojen na dve leti in devet mesecev¹³⁷ zapora. Martin Munih je celo potrdil, da si je kazni 19 mesecev zapora v goriškem kastelu, ki pa je bila nato skrajšana na zgolj pol leta, prislužil zaradi upora zaradi novega mesnega davka.¹³⁸ Komisija je podatke, med drugim tudi L. Kragljevo in M. Muniho priznanje, da sta poslušala javno razglasitev patenta o davku na meso,¹³⁹ uporabila kot dokaz, da so podložniki natančno vedeli, da se upirajo cesarskim uradnikom in neposredno deželnemu knezu. V patentu iz leta 1700, s katerim je hotel pomiriti uporne kmete, je namreč Leopold opozarjal tudi, da so pobiralci dajatev njegovi uradniki.¹⁴⁰

¹³⁶ Na zadnji dan eksekucij so tako vsi župani in dekani tolminskega gospostva svečano prisegli s prisego, ki je vsebovala vse naštet elemente: da ne bodo imeli več javnih zborovanj in »kongresov«, da ne bodo več zvonili, razen v primeru grožnje sovražnika in požara in tretjič, da bodo spoštovali sodbe in »sentenze« vladarja in njemu podrejenih organov ter da bodo svojemu zemljiškemu gospodu izkazovali dolžno spoštovanje, čast (veneration) in poslušnost brez vsakršnega samovoljnega nasprotovanja in zadnjič da ne bodo proti nobenemu (ne glede na njegov stan in osebo), iz kakršnega koli že vzroka uporabili nasilja ali se mu maščevali.

¹³⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 16. 4. 1713.

¹³⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 16. 4. 1713.

¹³⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 16. 4. 1713.

¹⁴⁰ Gre za patent izdan 6. 3. 1700. Pomemben dokument, ki ga je sicer avtor narobe klasificiral, saj gre za cesarski patent. Zagotovo sodi med pomembnejše dokumente, ki dokazujejo pojmovanje deželno-

Delikt žalitve vladarja so tudi v sojenju tolminskim upornikom percipirali kot neodvisni zločin, a kot kaže odločanje o kazni Ivana Gradnika, je bil zločin žalitve vladarja podrejen zločinu upora. Člani komisije so namreč izglasovali, da je kriv zločina upora (*crimen seditiones*). Zagotovo so bile najhujše oteževalne okoliščine (povezane z uporabo nasilja proti oblasti, premoženju in celo drugim podložnikom) ugotovljene ravno proti Ivanu Gradniku, na kar opozarja način izmaličenja njegovega telesa po usmrtitvi. Če ga je njegov način usmrtitve in nato obešenje njegovega telesa na kolo in natikanje glave na kol simbolično povezovalo z glavnimi voditelji drugih največjih uporov v monarhiji, je bilo dodatno simbolično mučenje mrtvega telesa, ki je sodilo med načine izvajanja smrtnih kazni¹⁴¹ – odsekanje roke, povezano z njegovim prelomom prisega zvestobe.¹⁴² Njegova rigorozna kazni odreka zvestobe je bila povezana tako z dejstvom, da je bil cesarska črnida in tudi z okoliščino, da je bil pred 14 leti že enkrat kaznovan. To je visoko plemstvo samo še utrdilo v prepričanju, da gre v njegovem primeru za zavestni upor proti deželno-knežjim pravicam z jasno izraženim sovraštvom do deželnoknežjih privilegijev in pravic (*in odium regalium*). Kar so v končni, javno prebrani obsodbi Ivana Gradnika Miklavčiča posebej izpostavili. Bil je tudi eden od dveh, ki so mu v točkah njegovega priznanja očitali zločin *crimen laesae maiestatis*. Ta očitke je bil delno povezan z dodatno vsebino tega zločina – odrekom dolžne službe, saj bi moral po mnenju članov cesarske komisije kot cesarska črnida skrbeti za javni red in mir. Torej, da bi moral biti tisti, ki bi upornike miril in ne podžigal k nasilju in upor. Utemeljitev, ki vsebuje moralno obsodbo Ivana Gradnika, argumentira ravno Luidl. Skrb za javni red so zahtevali tudi od županov že leta 1703, saj so jim naložili višjo denarno kazni kot drugim.¹⁴³ Takšni interpretaciji so pritrdili vsi člani preiskovalne komisije. Podobno je bila s strani komisije interpretirana tudi vloga župana, ki naj bi skrbel za javni red in mir. Med uporniki je bilo zato obsojenih malo županov: županu Modreje ostarelemu Štefanu Štulcu, je bilo na koncu odvzeto vse, kar je imel: 11 goldinarjev, ki naj bi jih plačal za stroške oskrbe v zaporu. Ta kazni je bila neprimerno manjša, kot je bil prvi predlog njegove kazni s strani cesarske komisije, ki je najprej predlagala kazni t. i. »celega šilinga« ali 30 udarcev s palico. K njegovemu

-knežje oblasti in zagotovo omogočajo tudi rekonstrukcijo razumevanja oblasti med lokalnimi elitami, ki je temeljilo na takšnih dokumentih (Dolenc, Tristo let, str. 64–66).

¹⁴¹ Kazen po kazenskem materialnem pravu je bila usmrtitev z mečem, zato je večina simboličnih kazni izvršena nad mrtvim telesom.

¹⁴² Nekateri zgodnejši kazenski redi so predvideli zgolj kazni odsekanja dveh prstov (ti so simbolizirali božje osebe), npr. ljubljanske malefične svoboščine (fol. 3 v oziroma str. 118) ali jezika (fol. 3 v oziroma str. 118).

¹⁴³ Dolenc, Prvo, nekrvavo, str. 98.

prvemu predlogu kazni so namreč dodali tudi, da bi sicer moral dobiti kazen večnega izгона, a je komisija predlagala kazen veslanja na galejah.¹⁴⁴ Župan je bil tudi Valentin Munih, ki je to funkcijo opravljal v Podselu (ali kot so vas imenovali 1713 Dolenja sela) in ki je tudi bil med uporniki, ki so bili obsojeni na zaplembo dela premoženja.¹⁴⁵

Ivanu Miklavčiču Gradniku, ki je bil sicer doma iz Čiginja, so očitali tudi rekrutiranje Kanalčanov in simbolično vodenje vojske s helebardo, ki naj bi jo nosil do Plav, tam pa pustil pri svojem sorodniku,¹⁴⁶ ukazal pa naj bi tudi žvižganje množice, ki se je približevala Gorici, kot je povedal na zaslišanju. Sprva je na sodišču sicer trdil, da se ni udeležil upora, potem pa le priznal, da je šel z uporniki v Gorico. Na koncu so ga obsodili, da je »vodil ljudi«, torej tudi, da je vodil uničenje Bandlove hiše.¹⁴⁷ Kot vodjo so ga že veliko prej v posebni notarski izjavi kriminalizirali tudi obsojeni vodje Tolminskih podložnikov, saj je bil Ivan Miklavčič Gradnik podložnik kanalskega gospostva. Njihova notarsko potrjena prisega je bila del postopkov v civilni (zasebni) tožbi, ki jo je proti tolminskim podložnikom vložil Bandel zaradi uničenja njegove hiše v Gorici.¹⁴⁸ Gradnik naj bi v Kanalu hodil od hiše do hiše in novačil ljudi, bil je pobudnik rušenja Taccove in Bandlove hiše, nasprotoval je višini davka na meso, zahteval je vrnitev zaplenjenih konjev in soli ter nasprotoval odločitvam nadrejenih avtoritet, ko je zahteval izpustitev dan prej zaprtih kmetov. Bil je tudi eden od najbolj premetenih voditeljev upora, ki je tudi pod prisego zavajal zasliševalce. Čeprav so sodniki opozorili na njegovo mladost, v resnici ni bil tako mlad.¹⁴⁹ Natančno je vedel, da se mora pred sodnikom predstavljati kot čimbolj mlad. Njegova »mladost« je leta 1700 zagotovo pripomogla, da je dobil nižjo kazen kot ostali vodje tega upora, saj je bil star komaj 19 let.¹⁵⁰ Prav zato je na sodišču, kljub temu, da je imel tri otroke, prisegel, da je komaj presegel mejo odraslosti in polnoletnosti. V zaslišanju se je tudi spretno izmaknil, da nima več kot 70 goldinarjev premoženja in hišo, ker so mu vse ostalo premoženje zasegli.¹⁵¹ Čeprav so člani komisije

opozorili tudi na olajševalno okoliščino, ki bi jo lahko predstavljala starost 26 let, so jo zavrgli z argumentom, da je že nekaj let poročen. Od poročenega moškega, ki je moral nastopati v funkciji pater familias-a je namreč družba pričakovala polno odgovornost za svoja dejanja. Med oteževalne okoliščine pa je Luidl v njegovem primeru pripisal tudi izmikanje aretaciji in beg.

Neposredno žaljenje osebe vladarja in sklicevanje na *lex quisquis* so uporabili pri kazni za Gregorja Kobala, za katerega se je v večih uradnih dokumentih navajalo izjavo, da naj bi rekel, da je njegovo veličanstvo samo njegov služabnik. Prelom prisega je bil tako kot žaljenje z besedami torej nesporen dokaz žalitve vladarja, kar kaže tako spoštovanje germanskega pravnega izročila kot *lex quisquis*. Prav Luidl je predlagal poostritev kazni zanj zaradi neposrednega (ne torej simboličnega) žaljenja oziroma napada na vladarjevo oblast. Zato so Kobalovo glavo po obglavljenju natakili na kol, iz nje pa iztrgali jezik in ga nabili na posebno tablo.¹⁵² Tudi drugim prvi dan usmrčenim vodjem upora so očitali nespoštovanje avtoritet, a hierarhija nespoštovanja je bila jasna. Žaljenje vladarja – ki so ga v večini aktov označevali kot cesarja, je bilo tako hudo, da je bila zmaga sodne – vladarske pravičnosti najbolj spektakularna. Na mestnem trgu so namreč usmrtili le tista dva izmed na smrt obsojenih upornikov, ki so v uporuh neposredno užalili vladarja. Na tem trgu pa naj bi se po mnenju elit upor tudi začel.¹⁵³ Medtem ko sta bila Lovre Kragelj in Martin Munih usmrčena in nato razčetrverjena na Travniku, kar je bilo posebej zapisano v njuni končni obsodbi.

Gregor Kobal je imel po mnenju komisije tudi sicer veliko vlogo pri nekaterih ekscesih: bil je del skupine, ki je nazaj zahtevala odvzete konje, sprejel predloge, ki so jih dorekli v Kofolovi hiši, vodil je uničenje hiše vdove Foglin. Grozil je, da bo uničil hiše kanalskim podložnikom, in jih tako prisilil, da bi šli z njim v Gorico. Bil je med vodji uničenja Bandlove hiše, predlagal je rušenje Taccove hiše in pri njej sodeloval, obe dejanji pa so obravnavali ločeno. A najhujši delikt, ki je najdlje zaposloval komisijo, ki se je z glasovanjem odločala o kazni, je bilo dejstvo, da je na uradu višjega davčnega prejemnika izrekel besede, da je »cesarska visokost« njegov služabnik.¹⁵⁴ To dejanje je bilo hujše od okoliščine, da je goriške mesarje hujskal, da naj ne plačujejo več kot 4 krajcarje mesnega davka.

¹⁴⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

¹⁴⁵ Dolenc, Dva dokumenta, str. 110.

¹⁴⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 20. 12. 1713.

¹⁴⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁴⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 20, s. d.

¹⁴⁹ Neskladje v letih je ugotovil že Dolenc, a ga ni znal povezati s strategijami branjenja: Dolenc, Dva dokumenta, str. 106.

¹⁵⁰ Podatke o njem navaja že Dolenc, Dva dokumenta, str. 106, kjer avtorja seveda zmoti starost 26 let. Zagotovo je bil Ivan Gradnik med najbolj zvitimi uporniki, saj je zavestno navajal napačne podatke. Tako je lagal o svoji starosti, saj je trdil, da je bil star 24 let.

¹⁵¹ Zaslihanje je bilo opravljeno 20. 12. 1713, kar pomeni, da je bil prijet veliko prej kot Jakob Gruden (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 20. 12. 1713).

¹⁵² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁵³ Približevanje oboroženih upornikov na goriški »trg« opisuje tudi goriški sodnik, ki obenem opiše tudi, da meščani niso več mogli priti do orožja, ker je bila pot do gradu že zaprta. Tudi v tem primeru govori o [glavnem] mestnem trgu (Marušič, Veliki, str. 8).

¹⁵⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714, fasc. 19, 24. 4. 1713.

Najhuje kaznovanim upornikom so dokazovali tudi nezvestobo in žaljenje lokalnih avtoritet, okoliščino, s katero jih je Roglovič inkriminiral že v poročilu na višje organe 24. 4. 1713.¹⁵⁵ L. Kragelj naj bi se smejal, ko so uničevali Bandlovo hišo, Ivanu Gradniku pa so dokazali, da je žalil mitničarja Morelija v Kanalu, ko so uporniki uničevali njegovo mitnico in pili vino. Gregor Kobal pa naj bi užalil barona Karla Tacca in v množici, ki je bila zbrana v Gorici, kričal tudi, da če dobijo Bandla iz gradu, naj ga razsekajo na tisoč koščkov.¹⁵⁶ Žaljenje nižjih avtoritet se je zagotovo pripisalo med oteževalne okoliščine posameznikom, tako kot je bilo spoštljivo obnašanje do lokalnih avtoritet posebej omenjeno med olajševalnimi okoliščinami.

Gregor Kobal je poosebljal vse tisto, kar so morali župani priseči dva dni po njegovi smrti: da bodo spoštovali nadrejene zakone in da bodo spoštovali »cesarske« sodbe in druga pravna sredstva ter da ne bodo uporabljali nasilja, pri katerem je Kobal sodeloval tako na Sveti gori, kjer se je udeležil procesije, kot na Prevalu, kjer je prav on ukazal, da se odpre vrata na mostu in spusti podložnike proti vojski. Še več – bil je tisti, ki jim je ukazal, naj se nasilno zoperstavijo vojakom. Četudi ni grozil vsem mitničarjem, pa je bil soudeležen pri nasilju nad mitničarjem Andrejem Pernatom v Ročinju. V tem ekscesu so mitničarju vzeli vole in od tega naj bi Kobal celo dobil nekaj krajcarjev.¹⁵⁷ Lovra Kraglja, ki je bil eden od glavnih voditeljev že leta 1700, in glavni pristaš upiranja plačevanja davkov s sklicevanjem na stare privilegije, so pred usmrtitvijo mučili na glavnem mestnem trgu,¹⁵⁸ kar je na nek način njegova kazniva dejanja povezovalo tudi z upiranjem vladarju in njegovim zakonom. Zato je bilo njegovo ceremonialno mučenje zaradi sodelovanja v javnem nasilju, odpora in upiranja plačevanju deželnoknežjih dajatev, nespoštovanja nadrejenih avtoritet, ki se jim je pridružilo še njegovo povratništvo, najhuje. V javnem priznanju je med drugim priznal, da je nasilje in grožnje uporabil tudi kot prisilo, da je nekatere druge vodje upora prisilil v sodelovanje v upor. ¹⁵⁹ Njegove zločine so v odločanju o sodbi neposredno primerjali z zločini Martina Muniha, ki so mu pripisovali bistveno manjšo vlogo v puntu. Zato je bil Martin Munih zgolj razčetrjen, ker razen dejstva, da je bil kot povratnik in glede spoštovanja cesarskih monopolov (regalium) nepopoljšljiv, da je zbiral upornike

in sodeloval pri ekscesih, v sodnem procesu niso našli tako hudih oteževalnih okoliščin kot pri Kraglju. Prav zaradi patentov, ki jih je dobila komisija, so svetniki v sodbi, ki je bila javno prebrana in ki je imela zaradi tega tudi posebno generalno-preventivno funkcijo, posebej izpostavili, da je Munih vedel, da je Bandel zastopnik vladarja v deželi, da je vodil skupnost iz Sel in da je ukazal tako napad na vojake kot uničevanje Bandlove hiše ter prisilil Jakoba Grudna k sodelovanju z uporniki, kar je pričala že njegova žena.¹⁶⁰ Munih naj bi spodbujal ideje o napadu na krajišniško vojsko in prepričal J. Velikonjo, da je šel k goriškemu sodniku Jakobu Brunettiju in nato tudi h kanalskemu sodniku Beltramu.¹⁶¹ Šlo je za dogodek v Solkanu, kjer je J. Velikonja zahteval, da dobijo posebne privilegije in svoboščine.¹⁶²

Zaključek

Po mnenju vladarja, dvornih organov in komisije je bilo nujno ponovno vzpostaviti v deželi avtoriteto, to pa je zgolj avtoriteta vladarja, ki ima pravico, da odloči, kaj je prav in pravično.¹⁶³ Ali njegovi organi. Simboličnih sporočila, ki so jih morala prinašati vsa dejanja zaključka preiskovalnega procesa proti tolminskim upornikom, so ključno pripomogla k obnovitvi deželno-knežje oblasti. Smrtna kazen za pobudnike in vodje upora je bila neizogibna. Tako kot je ostajala neizogibna še celo stoletje zatem. Usmrtitve so imele generalno preventivni pomen zlasti prek strašilnega pouka, ki ga je imel teater groze. Simboliko usmrtitve kot najbolj gnusnega in nasilnega dejanja obnovitve deželno-knežje oblasti je predstavljal akt usmrtitve z mečem, dodatne poostritve kazni pa so bile del subsidiarnih pravnih norm, pravne prakse (zlasti zbrane v pravnih priročnikih) in tudi pravne tradicije ter tudi kolektivnega spomina elit na kaznovanje zločina upora. Očitno je, da so najhuje kazni poleg vodij upora dobili tisti, ki so ga »zanetili«. Vsaj nekateri med njimi so se že drugič upirali novim davkom na meso. Te je bilo treba huje kaznovati, ker kazni, ki bi morale delovati generalno preventivno, ko so bile izrečene prvič, niso dosegli svojega učinka. Najhuje so bili kaznovani tisti, ki so upor zanetili, spodbujali javno nasilje, žalili vladarja oziroma so bili zaradi uporov že kdaj kaznovani. Kaznovanje je simbolično pomenilo tudi zmago centralne oblasti, ki je zaradi državne politike v dednih deželah uveljavljala svojo politiko. Simbolično so bili k Kragljevi vasi: Modreju in Solkanu usmerjeni tudi razkosani deli njegovega telesa. Glavni namen generalne prevencije prek izreka smrtne kazni

¹⁵⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 24. 4. 1713.

¹⁵⁶ ÖStA, HHStA, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁵⁷ ÖStA, HHStA, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁵⁸ V drugem glasovanju (verjetno končnem) o kazni mučenje s žarečimi kleščami ni omenjeno, je pa omenjeno v poročilu o izvršenih kaznih.

¹⁵⁹ To pa je bilo kaznovano že v kranjskem sodnem redu za deželska sodišča (Žontar, Kranjski sodni red, str. 577), a potem enako eksplicitno tudi v Ferdinandei.

¹⁶⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁶¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁶² Torej, da Bandel ne bo izterjal davščin (Dolenc, Zbornik, str. 70).

¹⁶³ Deželni upravitelj Leopold Adam Strassoldo je bil večkrat obtožen, da je dajal kmetom lažne obljube.

je bil v zavedanju vsakega posameznika (in teh je bilo v tolminskem puntu mnogo), da so njegova ravnanja zločin proti bogu in od njega dani oblasti. Podložniki, ki so prej menili, da zagovarjajo svoje pravice in da so njihove zahteve po drugačnem obravnavanju njihovih denarnih obveznosti pravične, je bilo potrebno s zastraševanjem v ječah in izrečenimi sodbami prepričati v nasprotno: da so njihova ravnanja zločin proti vladarju. In da je mnenje komisije, ki zastopa interese vladarja, edino verodostojno. Njihovo podrejenost pa končno zagotoviti s prisegami, ki so jih morali dati, preden so jih izpustili iz ječ. Ker pa je oblast dana od boga, so storili tudi greh. Avtoritete ali kmečkih zaupnikov na podeželju niso smeli več predstavljati dvomljivo izobraženi duhovniki, notarji in protopisarji, kar je zagotovo tudi eno od ključnih sporočil v patentu in obsodbi preostalih upornikov julija 1716.¹⁶⁴ Samo v patentu v juliju 1716 je cesar kot deželni knez izpostavil tudi, da so bili podložniki tudi žrtve bolj izobraženih posameznikov (protopisarjev, notarjev) in njihovih osebnih interesov (v ozadju pa verjetno tudi določenih interesnih skupin znotraj plemstva). Podobno negativno kot nasilneža, prevaranta in komedijanta je Bandla slikal po spominu svaka Utschana tudi Raigersfeld.¹⁶⁵ Prav tako si je historiografija izhajajoča iz nekdane Habsburške monarhije enotna, da v uporih (tudi v 1. polovici 18. stoletja) lokalno prebivalstvo (ne gre samo za kmečko, ampak za »podložniško« prebivalstvo) ni bilo uspešno in da si je nadelo podobo večnih poražencev.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo:

Österreichisches Staatsarchiv (Dunaj) (ÖStA)
Österreichische Akten, fasc. 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.

Steiermärkisches Landesarchiv (Graz) (StLA)
Innerösterreichische Regierung, 1715.

Arhiv Republike Slovenije (ARS)
AS-2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 74, 799.

¹⁶⁴ Seveda so imeli ti tudi željo po čim večjem zaslužku, kar zagotovo dokazuje cela vrsta pisnih dokumentov, ki jih ti vlagajo v imenu podložnikov (cesar jih v patentu 24. 7. 1716 imenuje kot »druge« (prokuratorje in notarje), ter kot »tretje«, »(starih duhovnih, ki niso duhovni«, torej nimajo primerne izobrazbe) in ter nazadnje »deželnega upravitelja v Gorici«, ki ga je treba »z grajo predse pozvati, ker je, da bi uporne kmete pomiril, z obljubami posegel na področje, ki ni v njegovi pristojnosti.« (Dolenc, Dva dokumenta, str. 109).

¹⁶⁵ Kmečki upori, str. 186-188.

Literatura:

Allgemeine Kriminal-Gerichtsordnung. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1788.

Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung. Wien gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1787.

Amira, Karl: *Die germanischen Todesstrafen*. München: Verlag der Bayerischen akademie der wissenschaften, 1922.

Ammerer, Gerhard: *Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II (1781-1787)*. Innsbruck [etc.]: Studienverlag, 2010.

Brauneder, Wilhelm: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. Wien: Manz, 2009, 11. izdaja.

Brunner, Otto: *Land und Herrschaft: Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*. - 3. razš. izd. Brunn; München; Wien: Rudolf M. Rohrer, 1943.

Bruckmüller, Ernst: Die Strafmaßnahmen nach den bäuerlichen Erhebungen des 15. bis 17. Jahrhunderts. *Wellen der Verfolgung* (ur. Möcker, Hermann, Zimmermann, B.). Wien, 1996, str. 95-117.

Bruckmüller, Ernst: *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien; München: Herold, 1985.

Cavazza, Silvano: *Gorizia barocca: una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Monfalcone (Go): Edizioni della Laguna, 1999.

Constitutio criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. zu Hungarn und Böhmen Königl. Apost. Majestät Mariä Theresia Erzherzogin zu Oesterreich peinliche Gerichtsordnung. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1769.

Czech, Philipp: *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube. Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph*. Wien: Böhlau Verlag, 2010.

Čechura, Jaroslav: Das Modernisierungspotential der Revolten von Braunau 1680. *Bohemia*, 38, 1997, str. 257-279.

Čeč, Dragica: *Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju*. Ljubljana, 2008.

Röm. Kays. auch zu Hungaren u. Bohemen etc. Königl. Mayestät Ferdinand III. Erzherzogin zu Oestreich etc. Newn peinliche landtgerichtsordnung in Oestereich unter dem Ennß. Wien: gedruckt und verlegt zu Wien, bei Johann Jacob Kürner, 1667.

Dolenc, Janez: Spomenica tolminskih puntarjev za izpustitev iz ječ goriškega gradu. *Goriški letnik*, 24, 1997, str. 5-16.

- Dolenc, Janez:** Šentviška planota v velikem tolminskem puntu. *Zbornik Šentviške planote*. Ponikve: Župnija; Nova Gorica: Branko, 1998, str. 67-74.
- Dolenc, Janez:** Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713. *Tolminski zbornik*, 3, 1997, str. 95-112.
- Dolenc, Janez:** Seznam tolminskih puntarjev v ječah goriškega gradu 1713-1716. *Kronika*, št. 2, 2007, str. 253-258.
- Dolenc, Janez:** Prvo, nekrvavo razdobje Tolminskega punta 1699-1703. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, 1999, str. 96-98.
- Dolenc, Janez:** Tristo let staro cesarsko pismo tolminskim puntarjem. *Koledar Goriške mohorjeve družbe*, 2000, str. 64-66.
- van Dülmen, Richard:** *Teater des Schreckens*. München: Beck, 1995.
- Evans, Richard J.:** *Rituale der Vergeltung. Todesstrafe in Germania, 1600 – 1987*. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Foucault, Michel:** *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana, Krtina, 2004.
- Grafenauer, Bogo:** Veliki tolminski kmečki punt. *Kronika*, 1954, l. 2, št. 2, str. 81-89.
- Grafenauer, Bogo:** *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: državna založba Slovenije, 1962.
- Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1787*. Wien: Joh. Georg Moesle, 1785-1790.
- Hellbling, Ernst C.:** *Grundlegende Strafrechtsquellen der österreichischen Erbländer vom Beginn der Neuzeit bis zur Theresiana: Ein Beitrag zur Geschichte des Strafrechts in Österreich*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1996.
- Jerše, Sašo:** V iskanju izgubljenega smisla. Sociodiceja predmodernih družb »z zornega kota domorodcev«. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino/ Urban elites in the Middle Ages and the Early Modern Times between the Alps, the Adriatic and the Pannonian plain* (ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 25-70.
- Koropec, Jože:** *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Obzorja, 1985.
- Land-Gerichts-Ordnung dess löblichen Hörtzogthums Crain, vnd der Angeraichten Herschafften Windischen March, Möttling, Ysterreich, und Karsst*. Laybach: gedruckt durch Johann Georgen Mayr, 1707.
- Lonza, Nella:** *Pod plaštem pravde: kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. Stoljeću*. Dubrovnik [i. e.] Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1997.
- Martschukat, Jürgen:** *Inszeniertes Töten. Eine Geschichte der Todesstrafe vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*. Köln Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2000.
- Marušič, Branko:** *Veliki tolminski punt leta 1713*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1973.
- Marušič, Branko:** *Veliki tolminski punt leta 1713*. Tolmin: [Odbor za proslavo 260-letnice tolminskega punta], 1973.
- Marušič, Branko:** Trošt, Matija (?-1729 – Biografije). *Primorski slovenski biografski leksikon*, Sn. 20: Dodatek M – Ž (1994), str. 852.
- Menochio D. Iacobi:** *Consiliorum siue Responsorum*. Mediolani: ex officina Hieronymi Bordonii ..., 1616.
- Panjek, Aleksander:** Kmetijstvo in trgovina na goriškem v novem veku: kmečki upor leta 1713 iz gospodarskozgodovinske perspektive. *Annales. Series historia et sociologia*, Let. 7, št. 10 (1997), str. 153-162.
- Pauser, Josef:** Landesfürstliche Gesetzgebung (Policey-, Malefiz und Landesordnungen). *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 44)* (ur. Pauser, Josef, Scheutz, Martin, Winkelbauer Thomas). Wien, München 2004, str. 216-256.
- Pavlin, Vojko:** O razvoju goriških deželnih stanov do konca 16. stoletja: (pregled problematike in stanje raziskav v italijanski historiografiji). *Zgodovinski časopis*, let. 57, št. 1/2 (2003), str. 71-84.
- Porcedda, Daniela:** Cittadini e nobili a Gorizia nel Seicento. *Barok na Goriškem* (ur. Šerbel Ferdinand). Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 43-48.
- Reisp, Branko:** *Kmečki punti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov*. Ljubljana 1973.
- Rutar, Simon:** *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerklje na Goriškem z njih prirodoznanskim in statističnim opisom*. Nova Gorica: Goriški muzej, 1972.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig:** *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Verfasser, 1905.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig:** *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Görz: Selbstverlag des Verfassers, 1904.
- Schmitz, Carl:** *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark*. Graz, 1822.

Steppan, Markus: Sistem kaznovanja v ljubljanskih malefičnih svoboščinah iz leta 1514. *Malefične svoboščine Ljubljančanov/Deren von Laibach Malefitzfreyhaittn: ljubljanski kazenski sodni red*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv; Graz: Institut für österreichische Rechtsgeschichte und europäische Rechtentwicklung der Karl-Franzens-Universität, 2004 [i.e. 2005], str. 21–34.

Studen, Andrej: *Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.

Studen, Andrej: Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel: poskus prikaza delovanja in učinkov kazenskega prava v Ljubljani v 16., 17. in 18. stoletju. *Problemi, Eseji*, 25, 5 (1987), str. 41–51.

Šorn, Jože: Donesek k kmečkim uporom v letih 1705 in 1715. *Zgodovinski časopis*, 4, 1950, str. 171–177.

Tavano, Luigi: La vita socio-religiosa di Gorizia nel catapan parrochiale del seicento. *Barok na Goriškem* (ur. Šerbel Ferdinand). Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 29–42.

Trpin, Drago: Viri za zgodovino Tolminkesa v starejših fondih in zbirkah Arhiva Slovenije do leta 1783. *Kronika*, 1994, 42, št. 1, str. 15–20.

Umek, Ema: *Erbergi in Dolski arhiv*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991–1992.

Walter, Friedrich: *Die österreichische Zentralverwaltung. II. Abteilung: von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749–1848)*. 4. Band, 2. Halbband, *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung 1780–1848. Teil 1, Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780–1792)*. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1950.

Wolfram, Herwig: *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter (Österreichische Geschichte)*. Wien: Ueberreuter, 2003–2004.

Žan, Andreja: *Veliki tolminski upor*. Ljubljana, 2011.

Žontar, Josip: Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535. *Zgodovinski časopis*, 6–7, št. 1, 1952/53, str. 566–587.

Zusammenfassung

„ER GAB ZU, DASS ER DIE AUFSTÄNDISCHEN MIT HELLEBARDE UND GEPFEIFE GEGEN GÖRZ FÜHRTE“

Über die Verbindung des crimen laesae maiestatis mit Aufständen und die Bedeutung der Bestrafung der Aufständischen des Tolmeiner Aufstandes 1713

Die erste thematische Achse des Beitrags behandelt die juristische Bewertung des Verbrechens des Aufstandes vom Mittelalter bis zum 18. Jahrhundert, als es zu einer Verschiebung in den Ansichten über die Herrschaft und insbesondere das Delikt der Majestätsbeleidigung des Kaisers kommt, welches häufig mit anderen Verbrechen verbunden war – auch mit dem Verbrechen des Aufstandes, das von der Strafgesetzgebung in der Frühen Neuzeit entweder als gesonderte Form des Verbrechens (Constitutio criminalis Carolina) oder als Teil des Verbrechens crimen laesae maiestatis (Ferdinanda) angesehen wurde. Im strengen rechtspolitischen und philosophischen Sinn stellte jedes Verbrechen in der vormodernen Periode eine Majestätsbeleidigung dar, da es sich gegen eine Gesellschaftsordnung richtete, die von Gott begründet war, so wie auch die Macht des Herrschers in derselben Intervention begründet war. Folglich stellte ein Verbrechen auch eine Gotteslästerung dar, die Gottes Zorn auslösen würde, wenn sie ungestraft blieb. Das genannte Postulat ist für das 16. Jahrhundert charakteristisch, da es unmittelbar für die Begründung neuer politischer Ordnungen verwendet wurde, die in die alten Privilegien der einzelnen Entitäten eingriffen. Im Laufe der Frühen Neuzeit veränderten sich die Auffassungen über den Aufstand: von den früheren Auffassungen vom Aufstand als einem Verbrechen, das unmittelbar den Kaiser beleidigt und auch den Landesfrieden (nach der Goldenen Bulle) bedroht, hin zur Auffassung vom Aufstand auch als Verbrechen, das die öffentliche Ordnung und – durch Missachtung der gesellschaftlichen Hierarchien – die bestehende, durch Gottes Sanktion begründete Gesellschaft bedroht.

Die zweite thematische Achse des Beitrags behandelt die Auffassungen über Aufstände vom Standpunkt des Kaisers und der gesellschaftlichen Eliten auf Grundlage einer Analyse des Aufstandes im Jahr 1713, als sich viele Beschwerden der Aufständischen unmittelbar gegen kaiserliche Gesetze richteten. Mit der Missachtung der öffentlichen Ordnung und der hierarchischen Beziehungen, mit der öffentlichen Gewalt zunächst der Aufständischen und sodann der Armee kamen immerhin auch einige klassische antifeudale Forderungen hinzu. Die Auffassungen über Aufstände und die damit verbundene Bedrohung beweisen die ausgesprochenen Strafen mit ritualisierten, abscheulichen Folterungen

der toten Körper, die mit ihrer symbolischen Sprache und Kommunikation generell-präventiv wirkten im Sinne einer Wiederherstellung der zerstörten Autorität und der Privilegien des Kaisers sowie der Erneuerung der gesellschaftlichen Verhältnisse, basierend auf der Gesellschaft der Drei-Stände-Ordnung. Dem Ritual der rechtlich kodifizierten Gewalt schlossen sich auch zeremonielle Treuebekenntnisse der Vertreter der aufständischen ländlichen Gemeinschaften sowie Äußerungen der kaiserlichen Milde durch Begnadigung einiger Aufständischer an.

Die umstrittenen Praxen der Untertaten, die die kaiserliche Kommission als allgemeine Charakteristika der Protestkultur der Tolmeiner Aufständischen besonders hervorhob, sind insbesondere verbunden mit der Bedrohung der öffentlichen Sicherheit (Missbrauch der Autorität, Organisation in militärähnlichen Formationen, öffentliche Gewalt gegen Leib und Vermögen, Missbrauch von Alarmen, Missachtung von Patenten, Monopolen und Abgaben (Zölle, Steuern) sowie Gerichten und Gerichtsurteilen). Außerdem gehörten zu diesen umstrittenen Praxen auch die Missachtung, ja Bedrohung bestehender gesellschaftlicher Hierarchien durch folgendes: die Formierung von Beratungsorganen – „Konsilien“, die eigenmächtige Festlegung der Abgabenhöhe sowie die Missachtung von Autoritäten – vom untersten Beamten bis zum Kaiser.

Schlagwörter: Crimen laesae maiestatis, Aufstand, 1713, Grafschaft Tolmin/Tolmein, Goriška/Görz, Bestrafung von Aufständischen

Gorazd Stariha

»Vi vse za cesarja strite, na babo pa sam gre!«

O žaljenju Franca Jožefa v prvem desetletju njegove cesarske kariere

STARIHA Gorazd, dr., arhivski svetovalec,
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko
Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

343.632:929Franc Jožef I.

»VI VSE ZA CESARJA STRITE, NA BABO PA
SAM GRE!«

*O žaljenju Franca Jožefa v prvem desetletju njegove
cesarske kariere*

Vedno aktualno žaljenje oblasti in njenih najvišjih predstavnikov se je seveda v različnih obdobjih različno preganjalo in kaznovalo. Primeri v prispevku predstavljajo kaznovanje grdega govorjenja o cesarju Francu Jožefu v petdesetih letih 19. stoletja, ko je bil aktualen kazenski zakonik iz leta 1852. Zanimiv je zlasti primer, ko je bil obrekovalc obsojen na maksimalno zagroženo kazen, to je pet let strogega zapora. Primer izstopa zaradi dolžine izrečene kazni, saj so sicer žalivce Njegovega Veličanstva kaznovali z največ nekaj meseci zapora.

Ključne besede: Franc Jožef, 19. stoletje, žaljenje oblasti, kazensko pravo, zemljiška odveza

STARIHA Gorazd, PhD, Archival Advisor, Historical
Archives Ljubljana, Department for Gorenjska, Kranj,
Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

343.632:929Franc Jožef I.

“YOU DO EVERYTHING FOR THE EMPEROR,
WHILE HE LEAPS ON HIS WIFE ALL BY HIMSELF!”

*Insults to Franz Joseph in the First Decade of His Imperial
Career*

The ever-popular practice of insulting the authorities and their highest representatives has been prosecuted and penalized in different ways at different times. The article presents examples of penalties for disrespectful talk about the Emperor Franz Joseph in the 1850s, when the 1852 Penal Code applied. One particularly interesting case is that of a slanderer who was sentenced to the maximum punishment available, i.e. five years of close arrest. The case is extraordinary owing to the length of the penalty because usually the insulters of His Majesty were sentenced to a few months behind bars.

Key words: Franz Joseph, 19th century, insult to the authorities, criminal law, agrarian reform

Mladega cesarja Franca Jožefa so posadili na prestol v nemirnem revolucijskem letu 1848. Kot vemo, je revoluciji kmalu sledilo obdobje Bachovega absolutizma, ko so imeli špiclji še posebno našpičena ušesa, v katera se je ujela marsikatera grozovita beseda, ki je pomenila žaljenje Njegovega Veličanstva in kot bomo videli, je pogumnim govorcem lahko grozila celo obdolžitev veleizdaje.

Kazenski zakonik iz leta 1852, ki je bil v veljavi v obdobju naših primerov,¹ je imel hudodelstva razdeljena v 39 točk in kot se spodobi za vsako državo, ki da kaj nase, so bila najprej navedena hudodelstva veleizdaje, žaljenja Veličanstva, vstaja, punt... Po prvem (a) odstavku 58. člena je bila veleizdaja tudi napad na cesarjevo zdravje, svobodo ali opravilno sposobnost glede vladanja. 59. člen pa je nato predpisoval smrt za neposredne veleizdajalce iz 58. člena, četudi jim je spodletelo. To je na primer doletelo ogrskega krojaškega pomočnika Janosa Libenyija, ko je poskusil zaklati cesarja februarja leta 1853.

Žaljenje Veličanstva je opredeljeval in kaznoval 63. člen: »Kdor cesarju spoštovanje ukrati, naj se zgodi le-to z osebnim razžaljenjem, z gerdenjem, hudim ogovarjanjem, ali zasramovanjem, očitno ali pred več ljudmi izrečenim, po natisnjenih delih, s podajanjem ali razširjanjem podob ali pisanj, se zakrivi s hudodelstvom razžalitve veličanstva in naj se kaznuje s težko ječo od enega do pet let.«² Klevetanja in dokaj brezbriznega grdenja cesarjevega imena je bilo seveda veliko več kot neposrednih poskusov uresničevanja izrečenega, zato so bile tudi kazni za obrekovalce, v primerjavi z zagroženo kaznijo, zelo nizke. Največkrat od nekaj tednov do nekaj mesecev zapora. Zato je primer izrečene petletne kazni zapora, ki je prvič objavljen v tem prispevku, eden zelo redkih, vsaj na Kranjskem. Pa si pogledjmo.

Atentat na cesarja (na Štajerskem)

Oblastni organi so še posebno na preži v kriznih dogodkih in eden takih je bil prav gotovo neuspeli atentat na cesarja leta 1853. Poglejmo najprej nekaj »narodnega blaga«, ki so ga špiclji v zvezi s tem nabrali na Štajerskem.

V Mariboru je okrajni glavar prijavil na okrožje ključavničarskega pomočnika, ki naj bi v kavarni izjavil: »To je bil pa en bedast tič, da je tako slabo zadel. Tako kot je,

Izrez razglednice s portretom cesarja Franca Jožefa I. ob začetku njegovega vladanja, 1848 (Zgodovinski arhiv Celje, SL_ZAC/1295 Zbirka slik osebnosti).

ne more ostati in ko bo prišel čas, bomo tudi mi zagrabili. Vseposvobod že vre in vse bo preč.«³

Radgonski okrajni glavar pa je namestniku poročal o »ultraradikalcu«, mizarju in bivšem poslancu deželnega zbora, Scheucherju, ki se je v letih 1848 in 1849 izpostavljaval z radikalnimi govori in prijateljeval z razvpitim demagogom dr. Empergerjem. Poleg svojega poklica naj bi se takrat ukvarjal še z zakotnim pisaštvom in si s tem pridobival pomembno zaupanje kmetov v tamkajšnji okolici. Velik vpliv na del manj izobraženega ljudstva naj bi imel tudi krčmar Pri zlatem soncu, v Radgoni, Alois Frass.

Glede teh dveh je dobil glavar ukaz o poizvedbi in rezultati so bili naslednji:

a) V neki kavarni naj bi ob atentatu na cesarja padla izjava: »Tudi če bi cesarja do smrti zabolli, bi pa en drug cesar postal.«

b) Nameravana gradnja cerkve v zahvalo za cesarjevo rešitev naj bi izzvala izjavo, »...dass es besser wäre

¹ Do leta 1852 je bil sicer v veljavi Zakonik o zločinih in težkih policijskih prekrških iz leta 1803, ki je veleizdajo prav tako kaznoval s smrtjo (§§ 52-53) in sramotenje cesarja s težko ječo od enega do petih let (§§ 57-59).

² Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852. Državni zakonik, št. 117/1852, str. 509.

³ StLA, fond: Gubernial Präsidium (Gub. Prä.), del. št. 444/1853 (1. 3. 1853).

statt einer Kirche ein H....haus zu erbauen« (... bolje bi bilo, da bi namesto cerkve postavili kurbišče).

c) Alois Scheucher pa naj bi izjavil: »Cesar nima nobene pravice do Ogrske, saj tam ni bil kronan in če se začne na Ogrskem, bomo tudi tukaj pomagali.«

Glede teh treh izjav je s sodišča prišla zahteva državnega pravdnštva o preiskavi in ukrepih. Pri tem se je s pomočjo zaslišanih prič izkazalo:

pod a): V Piberčevi kavarni naj bi se ob prebiranju časopisa o podrobnostih o atentatu na cesarja izjavilo, da morilec s tem umorom ne bi nikdar dosegel svojega namena, ker bi cesar pač postal nekdo drug.

pod b): Karl Weitzinger naj bi v neki kavarni, ko je bilo govora o gradnji cerkve, izjavil: »*mancher wäre statt einer Kirche ein H....haus lieber*« (marsikdo bi imel namesto cerkve raje kurbišče). S čimer je mislil povedati le zarobljeno šalo.

pod c): Glede izjave, ki so jo pripisovali Aloisu Scheucherju, pa je državni pravdnik glavarju ustno pojasnil, da je v tej zadevi zaslišal več kot 15 prič, vendar da o tem ni nihče nič vedel in da se je torej obtožba izkazala za neresnično. Pa tudi drugače, da živi Scheucher, kolikor je njemu zaupno znano iz več virov, zelo zadržano, je predan svoji obrti in se vzdržuje vsakega politiziranja.

Karla Weitzingerja je glavar poklical na zagovor, ga okaral zaradi objestne izjave, nakar je Karl obljubil, da se bo v prihodnje vzdržal takih izjav.

Tudi osumljenega birta Aloisa Frassa je poklical predse in »sondiral« njegovo mišljenje. Izkazalo se je, da nikakor ni bil sovražen režimu, ampak se je kot lastnik gostilne, katero so obiskovali tudi mimo potujoči Madžari, zaradi »biznisa« pač strinjal z izjavami gostov, kot bi se brez dvoma strinjal tudi z izjavami lojalnih gostov. Glavar ga je resno opozoril na nevarnost takega dvoličnega obnašanja in prejel od njega zagotovilo, da se bo v prihodnje vzdržal vsakih sumljivih besed, da bo tudi goste opozarjal pred nespametnim govorjenjem in da bo prijavil okrajnemu glavarstvu vsakega agenta prevratniške stranke, oziroma sumljivega tujca. Sicer pa je bila njegova gostilna že tako pod posebnim policijskim nadzorom in tudi orožniki so jo pogosto obiskovali.

Sicer pa izjav, ki so žalile cesarja po poskusu atentata, in ki so bile sodnijsko obravnavane, ni bilo ravno veliko. Za Štajersko se nam je ohranilo poročilo graškega policijskega direktorja Paumanna o takih primerih od atentata z dne 18. 2. do aprila. V poročilu je Paumann dodal, da so vsi primeri neodvisni drug od drugega in da

torej ni govora o kaki širši politični zaroti. Naštel je sedemnajst primerov, za pet ni povedal poklica, eden je bil tovarniški delavec, eden dninar, štirje pomočniki, eden mojster, eden bivši vojak, dva meščana, eden posestnik in eden kaplan. Obtoženi iz slovenskega dela Štajerske so bili kaplan iz Maribora, meščan iz Radgone, meščan iz Lenarta, bivši vojak iz Maribora, dninar iz Celja.⁴

V pričakovanju poroda cesarice se je cesar odločil za pomilostitev vseh, ki so bili zaprti ali v preiskavi zaradi žalitve cesarja oziroma pripadnika cesarske hiše in tistih, ki so bili zaprti ali v preiskavi zaradi ogrožanja notranjega državnega miru – skratka »politične«. V graškem seznamu Štajercev, ki so junija 1854 spadali v navedene kategorije, je bilo navedenih devet zapornikov in dvaindvajset preiskovancev. Med kaznjenci iz slovenskega dela Štajerske so bili svinjski pastir iz Logarovcev (okraj Ljutomer), kmet iz okraja Gornja Radgona, kajžarka iz celjskega okraja in kmet iz ljutomerskega okraja.

Med preiskovanci pa najdemo ženo nožarja iz Maribora, kmeta iz mariborskega okraja, kmečkega sina iz celjskega okraja, kmeta iz okraja Vransko, nekoga, ki je 18. 5. 1854 umrl v Celju, dva kmeta iz laškega okraja, dva kmeta iz šoštanjkega okraja in obrtnega pomočnika iz celjskega okraja.⁵

Atentat na cesarja (na Kranjskem)

V nadaljevanju preglejmo odziv na atentat na cesarja na Kranjskem.

V Trebnjem so v gostilni na brzojavki o atentatu na hrbtni strani našli napis neznane roke: »*Cesar je en osel in ne Veličanstvo*.«

Hlapca iz novomeškega okraja, ki še ni prejel odslužnega pisma iz vojske, so junija 1853 obsodili na šest tednov zavora, z enodnevnim postom v vsakem tednu. V marcu 1853 je namreč nekemu orožniku dejal, ko se je le-ta hvalil, kako so za otetje cesarja, »našega očeta«, imeli v Novem mestu zahvalno mašo in parado: »*Hudič lahko pocitra takega očeta in njegovo pravičnost. Jaz sem že 22 let vojak, pa še nisem prejel odpusta!*«

V neki krčmi blizu novomeškega pokopališča so kmetje popivali in eden je dejal: »*Cesar je en huncvet⁶, ker svoje besede ne derži*.« Orožniki so ga prijeli in pri tem je še zaklical ostalim kmetom: »*Cesar je ena šema*.«

⁴ StLA, Gub. Präs., del. št. 906/1853 (12. 4. 1853).

⁵ StLA, Stätt. Präs., del. št. 5-326/1854 (1. 3. 1855).

⁶ Malopridnež (SSKJ).

Desetar na dopustu pa je v uradu okrajnega glavarja v Črnomlju dejal, da naj hudič vzame cesarja, ker so ga zavrnil, ko je prosil, da bi njegovega brata oprostili vojaške službe.

Moschik Jakob in Janez, iz Rateč, sta v pogovoru glede dajatev za učitelja zagrešila izjavo: »Daj bog, da bi že prišli Italijani.«

Kmet na Trojanah je izjavil: »Prekleta oblast, naš cesar ni za drugo kot za ustrelit!«

Mayer Leopold, kranjski medicinar in oštir je negodoval: »Cesar je en lump, neumen cepec in malopridnež. On je kar general. Tudi on bi moral napredovati od prostaka naprej.«

Posestnik iz Kostanjevice je obrekoval vojsko, in sicer je izjavil, da naj bi sedem obmejnih polkov in dva pehotna iz Zagreba dezertiralo k Turkom, ker naj bi tam prejeli dnevno en goldinar v srebru, cesar pa da plača samo šest krajcarjev dnevno. Govorjenje je sklenil z besedami: »Naš cesar je en cigan.«

Skladiščnik v Borovnici je o oblastnih metodah razmišljal zelo napredno. Podvomil je namreč, kaj pa, če je ta atentat samo gola izmišljotina in so ga le zato razblebetali, da bi oblast lahko strožje postopala s podložniki.

Oštir in občinski svetnik v Osilnici je izjavil, da so orožniki lumpi in kurbirji in da je cesar tudi en tepec (*Schwachkopf*), ker je uvedel orožnike.

Odpušteni vojak je bil prepričan, da sta cesar in Radetzky lumpa.

Kmečki fant iz postojnskega okraja je zmerjal (verjetno v kakem uradu), da je cesar pasja taca ker trpi in vzdržuje take uradnike. Najprej da bi bilo treba pobiti vse uradnike in potem še cesarja.

Krznar iz Vipave je govoril proti avstrijski hiši, oblasti, sodišču in orožnikom.

Furman iz Črnega vrha je popenil na mitnici, ko bi moral plačati mitnino: »Prekleti grencjagri, hudič naj vzame cesarja, njegovo vlado in zakone, vse bi bilo treba pobiti, uradnike in grencjagre.«

Popotni soboslikar Johann Scarpa je v žganjarni na ljubljanskem glavnem trgu v družbi vojakov vzkliknil: »Viva Italiani e Ungheresi, crepa tedeschi e Radetzky!« Zaprli so ga.

Poročeni kajžar iz Podturna je ugotovil, da je cesar slepar.⁷

Gotovo pa sta najbolj znani izjavi dveh ljubljanskih trgovcev, Češnarja in Šušteršiča.⁸ V policijskih zapisnikih je to ohranjeno takole:

»Včeraj (19. 2. 1853) ob 8.30 je branjevec, Jernej Češnar, star 45 let, rojen v Stražišču, okraj Kranj, poročen, oče štirih otrok, ki je služil v vojski in bil nato policaj, pripovedoval sosednemu branjevcu o atentatu na presvitlega cesarja in si na koncu dovolil pripombo: 'Škoda da ga ni bolje zadel, da bi takoj crknil'.« Policija ga je prišla in 30. 5. je bil obsojen obsojen na 14 dni zapor.

Mihael Šušteršič je bil rojen v Hinjah, okraj Novo mesto, star 47 let, poročen, oče treh otrok, bivši pek, tedaj hišni posestnik in trgovec z žitom in vinom. V svojem skladišču, prodajalni, v Poljanskem predmestju, je pred več ljudmi, kupci, 19. 2. izjavil, potem ko je izvedel za atentat na cesarja, »da je škoda, da morilec ni bolje zadel, da bi hudiča do konca zaklal.« Mihaela so okarakterizirali kot privrženca slovenske stranke, ki da se nagiba k radikalizmu, vendar pa so 30. 5. spoznali, da ni potreben nadaljnji pregon in ni bil obsojen.⁹

Odlok o amnestiji zaradi rojstva cesarjeviča je tudi na Kranjskem spisal seznam pomiloščenih »političnih«, bilo jih je petnajst, med njimi tri ženske.¹⁰

Ob naslednji »porodniški amnestiji« so v ljubljanski kaznilnici zaradi žaljenja cesarja in cesarske družine sedeli trije kaznjenci, vendar je smislu pomilostitvenega akta ob porodu cesarice odgovarjal samo eden. Drugi je bil namreč kaznovan tudi zaradi žaljenja vere in ga torej niso mogli pomilostiti, prav tako ne tretjega, katerega glavni greh je bil požig. Tako so 13. 7. 1856 izpustili na podlagi cesarske pomilostitve političnih arestantov iz ljubljanske kaznilnice od 178 kaznjencev samo enega. Daleč največ je bilo zaprtih zaradi kraj. Ob tej priložnosti so navedli tudi poimenski seznam vseh 178-ih z njihovimi grehi vred.¹¹

⁷ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko, splošni spisi (AS-16), del. št. 1653/1853; 2887/1853; 3696/1853; 4959/1853; 3/1854.

⁸ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Mohorjeva družba, Celje 1993, str. 954.

⁹ ARS, fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko, zaupni in strogo zaupni spisi (AS-17), spisi z dne 20., 22. 2., 30. 5. 1853.

¹⁰ ARS, AS-16, del. št. 2115/1854 (5. 6. 1854).

¹¹ ARS, AS-16, del. št. 2426/1856 (13. 7. 1856).

Krimska vojna, Laška vojna

V gornjih izjavah smo lahko opazili, da se je precej izjav, ki so jih sicer »zbirali« v času po atentatu na cesarja, nanašalo na vojsko, nezadovoljstvo odsluženih vojakov oziroma vlogo cesarja kot vrhovnega poveljnika. Ena takšnih je tudi izjava razočaranega odsluženega vojaka, s katero si je prislužil preiskavo na okrajnem glavarstvu v Krškem.

»Patentalni« (privilegirani, vojaški) invalid je prijavil petdeset let starega višjega hlapca na gospostvu Radelca, da je v njegovi prisotnosti izjavil:

»Na svetu ni nobene pravice več. Tudi jaz sem petnajst let cesarja služil in nimam sedaj niti krajcarja od njega. Ti imaš tudi samo petnajst let službene dobe, pa dobivaš petnjast krajcarjev dnevno. Cesar je en osel, ker je enega takšnega osla kot si ti imel v dvorni straži, sedaj pa mu še invalidnino daje (Patentalgehalt)!« Sledila je preiskava in okrajni glavar je ukazal hlapca prijeti, preiskovalne akte pa so poslali deželnemu sodišču v Ljubljano. Hlapec je v zagovoru trdil, da je bil takrat zelo pijan in da se sploh ničesar ne spominja, kaj šele take izjave.¹²

»Vojaške« izjave so bile seveda še bolj pogoste v času vojn, kot sta bili v času neoabsolutizma krimska (1853-1856) in laška (1859) vojna.

Poročila o razpoloženju ljudstva s Štajerske so za časa krimske vojne vedela povedati, da si seveda vsi žele miru, razen pripadnikov radikalne stranke, ki da se vesele vsakega novega zapleta, v upanju, da se bo vojna vihra čimbolj razvnela. Ruski porazi da nikogar ne prizadenejo, saj prevladuje mišljenje, da bodo Rusi tako bolj pripravljeni za miroljubnejšo politiko (enakega »mirovnega« mnenja o ruskih porazih v očeh ljudi je bil tudi šef policije Bezdek v svojem poročilu za Ljubljano).¹³ Kljub temu, da naj se Rusi ne bi nikomur smilili, pa je mariborski glavar Ritschl moral poročati graškemu namestniku o prijavi kaplana iz Maribora. Ta naj bi v gostilni na kolodvoru za omizjem, ko je eden od gostov nazdravljaval cesarju, razgret od vina pripomnil: *»Ni kaj, tega frkavca bomo zvrgli, pa Rusom naproti.«* Te zelo nespametne in Njegovo Veličanstvo žaleče besede so izzvale preiskavo, ki jo je zahteval državni pravdnik in v ta namen v Maribor poslal prisednika graškega deželnega sodišča.¹⁴

O sposobnostih mladega Franca Jožefa je na začetku krimske vojne podvomil tudi čevljarski pomočnik iz okolice Ptuja, ki je v pivnici v Škofji Loki govoril, da bo kmalu izbruhnila vojna in da se bo takrat pokazalo, ali je Njegovo Veličanstvo primerno za cesarja, ali ne. Napoleon, je menil pomočnik, je bil na primer povsem drug mož, pa je izgubil – kot bo izgubila tudi Avstrija. Sicer pa, kot je že dejal, se bo kmalu videlo, kako da bo.¹⁵

V tem, »primernem« času, so se ljudje spominjali tudi izjav nekoliko starejšega datuma, ki ob svojem nastanku verjetno niso vzbujale zaslužene pozornosti. Tako so zaradi žaljenja cesarja okrajnemu uradu v Ilirski Bistrici prijavili gostilničarja v Trnovem. In sicer naj bi ta prejšnje leto, v času okrog velike noči, med pogovorom pred gosti izjavil, da je nova denarna vrednost *»ein Dreck«*. Gostje so ga seveda opomnili, da jo je vendar sam cesar po svojih ministrih »v tek spravil« in da jo je kot tako vsakdo obvezen spoštovati. Na to opozorilo pa je gostilničar začel udrihati čez cesarja in ministre, da so lumpi in svinje. Na enak način naj bi ta gostilničar okrog velike noči 1858 zmerjal tudi Njegovo svetost papeža, skupaj z vso duhovščino, češ da so ti samo za to na svetu, da žrejo. Zadevo pa naj bi eden od gostov prijavil šele sredi marca 1859 in gostilničarja so nato čez dva meseca povabili na zaslišanje v Ljubljano.¹⁶

Okrajni urad Ilirska Bistrica je deželnemu predsedstvu predal še eno izjavo, ki je izražala nezadovoljstvo glede monetarne politike. Izjavo si je privoščil neki vulgo Krulc, oderuh, ki je bil zaradi oderuštva že v postopku, pa oproščen. In sicer naj bi »dvanajstega junija popoldan« izjavil: *»Vsi hudiči naj nesejo cesarja, njegove ukaze in njegove služabnike, ker ta nova denarna veljava ni za nič. To je vse ena lumparija in prevara. S tem denarjem, ki je sedaj v obtoku, si vojaki v Italiji niti enkrat ne morejo kupiti kruha.«* Nadalje naj bi pred pričami izrazil željo, da bi Francozi v Italiji premagali cesarja in zavladali v naši deželi kot leta 1809.¹⁷

Značilne za to vojno so izjave, ki so izražale dvom v cesarja kot vojskovodjo in mu očitale izgubo ozemlja.

Kočevskim orožnikom je župan iz Livolda prijavil nekega posestnika, da je ta v pogovoru z njim dvakrat uporabil naslednje besede: *»Naš cesar ne bo zmagal, on je nedoleten ušiv fante.«*¹⁸

Občinskega svetnika v Šmarjeti so prijavili zaradi žaljenja cesarja orožniki in okrajni urad Mokronog je

¹² ARS, AS-16, del. št. 3977/1858 (20. 11. 1858).

¹³ ARS, AS-16, del. št. 3580/1855 (10. 10. 1855); Št. dež. arhiv, Statt. Präs., del. št. 5-462/1854 (31. 12. 1853, 30. 6. 1854).

¹⁴ StLA, Gub. Präs., del. št. 619/1853 (16. 3. 1853).

¹⁵ ARS, AS-16, del. št. 3095/1953 (8. 7. 1853).

¹⁶ ARS, AS-16, del. št. 1466/1859 (12. 5. 1859).

¹⁷ ARS, AS-16, del. št. 1990/1859 (15. 6. 1859).

¹⁸ ARS, AS-16, del. št. 2557/1859 (2. 7. 1859).

prijava posredoval predsedstvu. Svetnik naj bi septembra v gostilni v Šmarjeti dejal: »Cesar je en vsrane, je ta bolji deželno zapravl ino bo še to drugu zgubil.« Nad izjavo so se vsi zgražali, od lojalnega svetnika je nihče ni pričakoval in so jo pripisovali samo njegovi pijanosti in že dalj časa težkim družinskim razmeram.¹⁹

Šmarješki orožniki so prijavili tudi naslednjo zanimivost med žalitvami cesarja.

H grofici Cavriani, na gradu Raka, sta prišla dva »italijanska trgovca« s slikami in ji ponudila v nakup portret francoskega cesarja. Ko ga ni hotela kupiti, je eden potegnil ven portret Franca Jožefa in pri tem dejal: »Tale capa je zanič, saj bo tako vse zgubil. Če bi imel petsto Napoleonovih portretov, bi jih z lahkoto vse drago prodal. Portreta avstrijskega cesarja pa nihče ne kupi, saj bo tako vse zaigral.« Seveda so ju takoj začeli zasledovati in ko so ju orožniki ujeli, se je izkazalo, da sta bila to dva Slovenca (Štefan Ipavic iz Brd in Jožef Feletič iz »Sverinez«, okraj Videm). Skupaj s slikami so ju poslali na novomeško okrožno sodišče. Čez skoraj dva meseca pa je okrajni urad Novo mesto pisal deželnemu predsedstvu, da trgovcema portretov francoskega cesarja niso odvzeli, ker da jih je izdal litografski zavod Lancedelli na Dunaju in da so kot taki nesumljivi. Pridržali pa da ju bodo, ker sta obtožena žalitve cesarja, ki pa še ni ugotovljena, oziroma potrjena.²⁰

Dninar Jožef Černe je 1. 12. 1860 zvečer na Starem trgu v Ljubljani začel zmerjati Franca Koršiča, vojaškega dopustnika in konjeniškega soldata. Med drugim mu je zabrusil: »Cesar sam je tudi en Cegan, da ima takšne lumpe pod sabo, ki vse zapravijo, sam pa je prodal Lombarديو.« Tudi dninar Franc Čelesnik, ki je bil pristopil, je slišal Černetove besede: »Vsi skupaj, cesar in soldati, so lumpi in cigani!« Vendar pa sta dve drugi priči izjavili, da je bil Černe v času dejanja popolnoma pijan, tako da bi lahko upravičeno dvomili v njegovo prištevnost in ga zaradi tega ne bi obsodili. Zato so raje preiskavo zaradi nezadostnosti dokazov prekinili in zadevo predali v uradno postopanje.²¹

Zemljiška odveza

V čas nastopa novega vladarja sodi tudi začetek zemljiške odveze, ko so kmetom poleg davkov naprtili še odplačevanje za izgubljene gosposke privilegije. Spoznanje ljudstva, da gospoda piše zakone po svoji meri, lahko povzamemo z besedami razočaranega kmeta, ki je dejal, da se je prej govorilo, da bodo povsem svobodni,

sedaj pa da imajo še trikrat večje davke »odrajtovati« kot prej in da naj vrag vzame tega prekletega cesarja in vse te preklete zakone (»der Teufel soll diesen verfluchten Kaiser und alle diese verfluchtene Gesetze hohlen!«).²²

Na davčnem uradu v Zalogu (Vače), je nek kmet hotel plačati zemljiškoodvezni znesek s starim bankovcem za 50 goldinarjev. Ko so mu rekli, da ti bankovci ne veljajo več, je vzrotil: »Tak je pa cesar en huncvet«. Na vprašanje davčnega kontrolorja, kaj da je rekel, pa je to še ponovil.²³

Okrajni urad Črnomelj je deželnemu predsedstvu prijavil kmeta, ki je pred grozečo prisilno dražbo zaradi zaostalih dajatev skušal najprej skriti živino, vendar mu to ni uspelo. Na prisilni dražbi pa se je pojavil pred komisijo in v grobih besedah dejal, da nepravilno postopajo proti njemu in to podkrepil z besedami: »Strela naj vbije Zesarja je vso Gospodo.«²⁴

Andreja Marinčiča iz postojnskega okraja je deželno sodišče 28. 3. 1857 zaradi žaljenja Njegovega Veličanstva. obsodilo na tri mesece zapor, z enim postom na teden, vendar so mu kasneje kazen znižali na dva meseca. In sicer ga je prijavil kanclist Anton Tomc, da je pri plačevanju zaostanka davka in zemljiškoodvezne pristojbine (vsega skupaj 30 krajcarjev) rekel: »Naj bo, ampak da se cesar nikdar več ne prikaže tod okoli ali po tej cesti.« So zapisali, da je bila izjava izrečena v »slowenischer Sprache«.²⁵

Blaž Kosel, vulgo Koren, rojen v Breznici, 45 let star, poročen, oče šestih otrok, kajzar in furman v Doslovčah, brez izobrazbe, do tedaj nekaznovan, na dobrem glasu, je 28. 3. 1857 v gostilni Klemenca Lotriča na Belci pil žganje in je v pogovoru o tem, da je moral k vojakom edini kmečki sin, dejal: »To so hudičove postave, pa tudi Cesar je hudičov, ki take postave daje.« Izgovarjal se je na pijanost, a ni pomagalo. Dobil je mesec dni, z dvema postoma na teden.²⁶

Avgusta leta 1857 je pomočnik na davčnem uradu z uradniki in orožnikom rubil pri davčnem zaostankarju Janezu Hrovatiču v občini Dolž, ki ga takrat ni bilo doma. Ko je občinski sluga hotel iz hleva pognati dva zarubljena vola, je mimo prišla Helena Turk, s katero je Hrovatič baje živel v »poročenem razmerju« in začela vpiti in zmerjati, kaj da jemljejo kmetom živino, ki jo nujno rabijo za obdelovanje posesti. Med drugim je rekla: »Da bi bil žihar eden Cesarja ustrelil, ko je tako

²² ARS, fond: Policijska direkcija v Ljubljani (AS-22), del. št. 150/1854 (1. 3. 1854).

²³ ARS, AS-16, del. št. 869/1854 (7. 3. 1854).

²⁴ ARS, AS-16, del. št. 3367/1857 (2. 9. 1857).

²⁵ ARS, AS-307, del. št. 1655/1857.

²⁶ ARS, AS-307, del. št. 1-1700/1857.

¹⁹ ARS, AS-16, del. št. 3755/1859 (8., 23. 9. 1859).

²⁰ ARS, AS-16, del. št. 2696/1859 (25. 5., 19. 7. 1859).

²¹ ARS, fond: Deželno sodišče v Ljubljani (AS 307), del. št. 1-1760/1860.

kmete na neč spravil.» Stara je bila 33 let, 30. 5. 1855 že zaradi kraje obsojena na tridnevni zapor. Tokrat je dobila dva meseca, z enim postom na teden.²⁷

V Bohinju pa so vnevar izgovarjali cesarjevo ime v sporu glede pašnih pravic. Po poročilu orožnikov so vaščani Broda odgnali živino vaščanov Češnjice s Senožeti, ki ležijo med obema vasema. Pri tem je eden vaščanov Broda opozoril Češnjičane na namestniški odlok, ki je le-tim prepovedoval pašo na Senožetih. Pri tem sta se dve vaščanki iz Češnjice razjezili in zmerjali: *»Vi in cesar z vlado si lahko obrišete rit! Cesar in vi imate vlado v hlačah; mi se požvižgamo na namestniški odlok.*« Kasneje pa se je izkazalo, da sta bili ti dve »vaščanki« dve nedoletni deklici, kot so bili tudi drugi pastirji iz Češnjice otroci. Zato je okrajni urad Radovljica predsedstvu pojasnil, da so bili vaščani Broda (ti pa so bili odrasli) ozmerjani s strani zelo mladih pastirjev in pastiric in da torej ne gre za prestopek žalitve cesarja.²⁸

»Preklet bode tisti, ke ga je u vrat dregnu, de ga ni u vampe.«

Naslednji primer žaljenja cesarja, ki je imel za povod zemljiškoknjižne razmere, pa je zanimiv predvsem zato, ker je žalilcu grozila tudi smrtna kazen in ker je bil nazadnje zaradi žaljenja Njegovega Veličanstva obsojen na največjo zagroženo kazen, to je pet let težke ječe (kasneje so ga sicer pomilostili na štiri leta). Vse druge izrečene kazni v zvezi z žaljenjem cesarja so namreč trajale največ nekaj mesecev. Zato bomo temu primeru namenili tudi nekaj več besed.

Predsedujoči v tem primeru na deželnem sodišču v Ljubljani je bil svetnik deželnega sodišča von Schivizhoffen. To je bilo 4. 4. 1856. Do obravnave je prišlo na pritožbo državnega pravdnictva na sklep sodišča z dne 13. 11. 1855. Obtoženi Janez Bukovec je bil doma iz Cerkelj na Dolenjskem, rojen 17. 10. 1807, poročen, gostilničar in zemljiški posestnik. Leta 1845 je bil že v preiskavi zaradi podtikanja požara, vendar oproščen.

Na zaslišanju na sodišču se je najprej izgovarjal na pijanost in da priča govori iz sovražnosti, ker mu kot oštirju dolguje 8 gld. Nato je izpovedal, da je bil v Novem mestu cestinar (mitničar) in da je ta posel lahko opravljal le s pomočjo žene, ki mu je vodila račune in prihodke, da to brez njene pomoči sam zaradi slabega spomina ne bi mogel opravljati. Dejal je, da si ravno zaradi izredno slabega spomina deloma pomaga tako, da najvažnejše dogodke zapiše. Potožil je, da ima pogoste glavobole, posebno na temenu, kamor je v mladosti

padel in se poškodoval ter da to ve, ker mu je povedala mati. Še sedaj čuti pogosto šumenje v glavi. Rekel je, da časopisov nima navade brati, čeprav zna brati in pisati. Glede bistva zemljiške odveze si ni na jasnem in ne ve, ali so sedaj kmečke razmere boljše v primerjavi s preteklostjo, ker tega ne more presoditi, tako da je do nje ravnodušen. Tudi se ne more spomniti, ali je o tem govoril s kmeti. Svoje gostilne da ne vodi sam, ampak to prepušča svoji ženi, tako da se lahko povsem prepusti pitju in spi je vsak dan štiri do pet maseljcev vina. Najraje črnega, vendar pa ga vino še bolj razburi. Ker v preiskovalnem zaporu ne dobi nič alkohola, bolečine v glavi pa vseeno ne izginejo, meni, da niso le posledica pijanosti.

Potem so poklicali pričo Mihaela Butaro, ki je izpovedal:

V tednu po sv. Ani (26. 7.) prejšnje leto je proti pol dnevu prišel v gostilno Janeza Bukovca v Cerkljah, v kateri sta bila poleg gostilničarja še njegova žena in Janez Kodrič. Ravno ob njegovem vstopu je obtoženi držal v rokah zavojček zemljiškoodveznih bukvic in z vidnim ogorčenjem spregovoril proti njemu: *»Dakler bo tisti preklet smerkov poba Cesar na svetu biu, ne bo neko dobro na svetu, če bi ga jest dobiu, tok ga biu is nožam u vampe dregnu, preklet bode tisti, ke ga je u vrat dregnu, de ga ni u vampe.*« Na te besede obtoženega se je žena obrnila k možu in mu rekla: *»Ti bi ga smencal kai ne, če bi ga dobiu,*« pri čemer je imela pesti eno ob drugo. Kaj je s temi besedami in kretnjami hotela povedati, priči ni bilo jasno.

Butara je povedal, da Bukovec takrat ni bil pijan, niti ni bilo opaziti kake zmedenosti. V celi pivski sobi da je bil samo en maseljč vina, ki ga je pil Kodrič. Da bi Bukovec trpel za raztresenostjo, Butari ni bilo znano, prej da ga je imel za pametnega moža, ki ima čedno gostilnico in jo dobro upravlja. Priznal je, da je Bukovcu res dolgoval 7 gld 30 kr, Bukovec pa da ga je tožil za večji znesek, vendar neupravičeno. Sicer pa da proti toženemu ne goji nobene zamere in sovraštva. Nato so mu pokazali zemljiškoodvezne bukvice in ga vprašali, če je bilo to povod za izjavo, ali kaj drugega. Butara je dejal, da je bilo očitno samo to povod, da mu drug ni znan. Je že takrat vedel, da so take besede kaznive, vendar je prijavo naredil šele pozneje, ker da se je Bukovca bal, ker je bil v občini na glasu kot objesten jeznoritež.

S tem je predsedujoči sodnik sklenil zasliševanje prič, na zahtevo vrhovnega državnega pravdnika (tožilca) pa je zastavil priči še več podrobnih vprašanj, na katera je Butara odgovoril, da Bukovec pri tisti priložnosti ni imel v rokah ne noža, ne kakšnega drugačnega nevarnega orožja. Dalje, da je še na cesti, preden je vstopil, iz gostilne slišal neko razburjeno govorjenje, vendar ni razumel kaj in da je šel k Bukovcu v gostilno pač zato,

²⁷ ARS, AS-307, del. št. 1-1808/1857.

²⁸ ARS, AS-16, del. št. 2230/1859 (11. 4., 21. 5., 27. 6. 1859).

ker so bila vrata odprta in ker je pač pogosto zahajal k njemu. Na vprašanje, ali ga je že kdaj prej slišal kaj podobnega govoriti, je odgovoril, da se ne spomni. Predsedujoči ga je nato vprašal, ali je obtoženi res tak, kot se o njem govori in odgovor je bil pritrdilen.

Naslednja priča, Janez Kodrič, ki je bil takrat tudi gost pri Bukovcu, je izpovedala: Ob sv. Ani prejšnje leto sem prišel v Bukovčevo gostilno, v kateri sta bila z ženo sama. Nekaj časa se je z njima pogovarjal o tem in onem, pri čemer se je Bukovec obnašal stvarno in razumno. Kmalu zatem pa je vstopil Butara in temu je Bukovec izrekel naslednje besede: *»Jest sem spet dobiu bukvice od tega smerkouga poba, dokler bo tisti sa Cesarja ne bo dobro na svetu, preklet bodi tisti, ke ga u vrad pošivlenjo jeskou, de ga ni u trebuh, ke bi jest spravnu peršou, jest bi ga biu u trebuh, pa ne u vratu jeskou.«* Prav tako je ponovil zgornjo ženino izjavo in prav tako ni vedel, kaj je s tem mislila. Kodrič je povedal tudi, da je bil Bukovec pri tem dogodku povsem trezen in da je imel takrat v sobi samo on vino pred sabo, poleg tega pa je bila še predpoldanska ura. Kolikor ve, je obtoženi vzkipljiv jeznoritež, ki se hitro razburi. Nikakor pa da ni (duševno) zmeden, ravno nasprotno – svoje posle vodi modro in preudarno. Povedal je, da dogodka ni prijavil, ker je bil zadržan zaradi svojih poslov. Zatrdil je, da obtoženemu ni sovražen, nasprotno, da sta sta si v prijateljstvu. Obtoženi Bukovec je namreč za njegovo izjavo dejal, da je kriva in izrečena iz sovraštva.

Potem so obe priči vprašali, ali je bilo Bukovčevo izjavo razumeti, da če bi bil on na mestu morilca, da bi cesarja sunil v trebuh, ali, da če bo imel priliko, da ga bo sunil v trebuh. Oba sta se izjasnila za prvi pomen. Vprašali so ju še, ali je bilo to razumeti, da bi Bukovec to res storil, če bi imel priliko, ali pa je bilo to govorjenje razumeti kot navadne marnje. Potem ko je predsedujoči obema pričama glede na njuno zmožnost dojemanja dopovedal smisel vprašanja, je Butara odgovoril, da ima toženega za sposobnega, da bi storil kaj takega. Še toliko bolj, ker da je gornjo izjavo podkrepil z besedami: *»Pri moji duši, da bi to storil.«*

Kodrič pa je odgovoril, da iz teh besed sicer ne more presoditi, ali bi bil Bukovec res pripravljen storiti kaj takega Njegovemu Veličanstvu, da pa je vendarle mnenja, da gre pri tej izjavi le za prenapeto govorjenje, saj naj bi bil Bukovec pač tak človek. Da bi bil res česa takega sposoben storiti, pa ne more reči. Nato ju je pravdnik vprašal, če jima je znan vzrok tako velikega odpora do Njegovega Veličanstva in sta enoglasno odgovorila, da je to zaradi javnih bremen (zemljiškoodveznih dajatev).

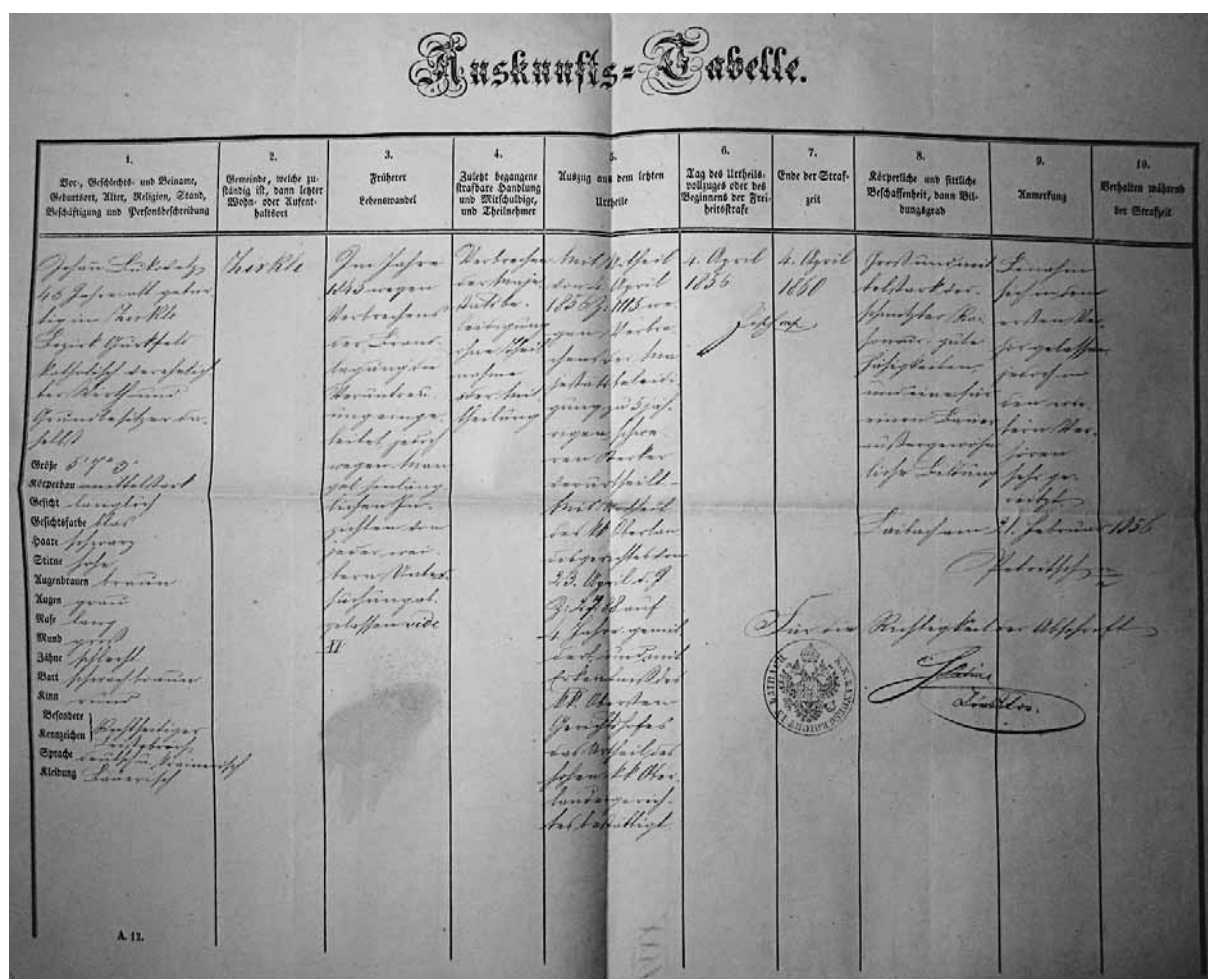
Branilec, dr. Wurzbach, je nato zahteval, da priči ponovita svoji izjavi, kaj da je rekel obtoženi, vendar ločeno.

Državni pravdnik temu ni nasprotoval in predsedujoči sodnik je poslal Kodriča ven, Butara pa je dobesedno ponovil svojo prejšnjo izjavo. Za njim je isto storil Kodrič. Ker sta oba svoji izjavi izrekla v slovenščini je branilec zahteval, da obe razlikujoči se izjavi o tem, kaj da je rekel Bukovec, prevede zapriseženi tolmač v nemščino. Državnemu pravdniku se to ni zdelo potrebno in pritegnil mu je predsedujoči, češ da bi bilo to odvečno, ker da so celoten sodni dvor, predsedujoči sodnik in zapisnikar v popolnosti večji tako nemškega kot kranjskega jezika. Nato je branilec odstopil od svoje zahteve (v samem zapisniku zaslišanja so seveda izjave prič v nemščini, prevod iz slovenščine je očitno opravljal zapisnikar kar sproti).

Nato so poklicali pričo Janeza Marinčiča, ki je izpovedal, da je Bukovca slišal enkrat prejšnje leto pred svojo hišo, kako je dejal: *»Ljudje nimajo nobenega denarja več za pijačo, ker bo ta smerkou Cesar celi svet h' neč perpravil.«* Povedal je tudi, da je splošno znano, da je Bukovec že navajen cesarja šimfati. Drugače pa da nima nič proti Bukovcu, da ga ne sovraži, čeprav ga je Bukovec obtožil manjše kraje. Dejal je tudi, da je Bukovec pri pameti in da se povsem zaveda, kaj govori. Ljudje da ga imajo sicer za *»persmojenega«*, vendar zabit pa vsekakor ni.

Naslednja priča, Andrej Kodrič, je izpovedala: Pred sv. Janezom (24. 6.) prejšnje leto je Bukovec v pivnici pristopil k njemu in mu brez kakega povoda dejal: *»Dokler bo ta Cesar sa Cesarja ne bo neč dobro na svetu, če bo dougo, bo dežela zateru.«* Tudi on je vedel povedati, da Bukovec pogosto zasramuje cesarja, a kaj natančneje ga ne bi vedel povedati. Tudi on je zatrdil, da ni nikoli sovražil Bukovca. Izjavil je, da je sicer prismojen, da pa ve kaj govori. Pripomnil je, da je Bukovec zanj dejal, da ga sovraži, ker je njegov dolžnik in priznal, da Bukovcu res dolguje 70 gld.

Nato so poklicali kot izvedenca zdravnika dr. Stöckla, ki je izjavil, da pri obtoženem ni našel nič abnormalnega ali izstopajočega, razen njegovih stalnih, »mehanično in avtomatsko« ponavljajočih se kretenj, kot nenadno zavijanje z očmi, trzanje vratu, igranje prstov v žepih, praskanje po glavi. Skoraj vedno do potankosti zapovrstno izvajanje teh kretenj, je dr. Stöcklu dalo slutiti, ker je obtoženi v zasliševalnem zaporu vedel, da ga opazujejo, da ni šlo za nezavedne gibe zmedenega duha, ampak za naštudirano simuliranje. Po tem splošnem mnenju, je predsedujoči postavil še specialna vprašanja in izvedenec je odgovoril, da je toženi pri polni zavesti in da iz obravnave izhaja, da je v popolnosti sposoben dojemanja in razmišljanja. Bolečine v glavi, ki jih je omenjal na obravnavi, mu ni nikdar omenjal ob njegovih vizitah v preiskovalnem zaporu, niti se za čas pripora ni nikdar niti najmanj slabo počutil. Je pa zelo razdražljiv in nekoliko eksaltiran, tako da na navadna in nepomembna

»Izobraženi« Janez je kazen prestajal od aprila 1856 do aprila 1860 (*Arhiv Republike Slovenije*, AS-307, del. št. 1-1029/1855).

vprašanja odgovarja s pretirano strastnostjo. Da bi bil njegov spomin oslavljen, ni opaziti, ker se je toženi ob izpraševanju spominjal tudi stvari iz svoje mladosti. Rezultati opažanj so, da toženi v polnosti obvlada svoje umske sposobnosti in da je njegovo pozornost vzbujajoče obnašanje samo simulirano. Pravdnik je nato zahteval, da preišče obtoženega, ali je opaziti pri njem kakšno sled poškodbe glave. Izvedenec je po preiskavi ugotovil, da nima niti najmanjše poškodbe. Državni pravdnik je nato zdravnika izpraševal še glede spominjanja in nespominjanja obtoženega in zdravnik je svoje izvajanje sklenil s tem, da obtoženi samo fingira slab spomin. Nazadnje so sklenili, da mu razen pruha nič ne manjka.

Nato so vpoklicali še padarja Gregoriča in ga izprašali tako kot dr. Stöckla. Tudi njegova opažanja so bila enaka.

Višji državni pravdnik, dr. Ritter von Wasser, je nato razvil svoj pogled in sicer, da obtoženega bremenijo tri navedene zločinske izjave. Zadnji dve po § 63 kazen-

skega zakonika, prva pa po § 58 a, z ozirom na § 59 c,²⁹ ker da je obtoženi v eni od izjav izrecno izrazil namen umora Veličanstva in celo povedal, kako bi to storil. Izjavil je, da če že sodni dvor ne bo videl v tem veleizdaje, da pa je to zagotovo žaljenje veličanstva po § 63.

Besedo je nato povzel advokat dr. Burger. Njegova obramba je bila v tem, da je zanikal veleizdajo, češ da so za to potrebna dejanja, ne le besede in da v tem primeru ni prišlo do poskusa dejanja iz § 58. Poudaril je, da se torej ne more uporabljati tretji (c) odstavek § 59, ki govori o posledicah dejanj iz § 58, pri drugih dveh izjavah pa da je bila na voljo samo po ena priča in da četudi gre objektivno za žaljenje veličanstva, subjektivno to ni izkazano oziroma dokazano.

Državni pravdnik je nato glede prve izjave vztrajal pri svojem, glede drugih dveh pa, da po četrtem odstav-

²⁹ § 58 a je omenjen že v uvodu (napad na cesarja), § 59 c pa je za poskus hujškanja h kakemu zločinu iz § 58, predvideval od 10-20 let težke ječe (Kazenski zakon 1852, str. 507-508).

ku § 270 Reda kazenske pravde³⁰ prav tako zadostuje ena priča, zato tudi pri tem vztraja pri svojem. Odvetnik je to zavračal, obtoženi pa vztrajal pri svoji nedolžnosti.

Predsedujoči je nato zaključil razpravo in sodni dvor se je umaknil na posvetovanje glede vprašanja krivde. Čez četrto ure so razpravo ponovno odprli in predsedujoči je razglasil odločitev sodnega dvora, da je obtoženi kriv žaljenja Njegovega Veličanstva po § 63 kot neposredni storilec.

Državni pravdnik je nato zahteval maksimalno kazen po § 63, to je 5 let težke ječe in breme kazenskih stroškov. Oteževalne okoliščine je videl v tem, da naj bi obtoženi to storil po resnem premisleku, nadalje v ponavljanju, v vsebini najtežjih žalitev, v slabem glasu obtoženega, olajševalnih okoliščin pa ni videl.

Zagovornik pa je glede na popolno pomanjkanje oteževalnih in olajševalnih okoliščin predlagal tri leta težke ječe. Sam toženi je prosil za majhno kazen.

Sodni dvor se je ponovno umaknil na posvetovanje o odmeri kazni. Ko so se vrnili, je predsednik razglasil kazen petih let težke ječe in plačilo postopka. Obsojenega so poučili po § 295 Reda kazenske pravde,³¹ da se na sodbo lahko pritoži, kar je tudi storil. Pritožbo je nato prizivno sodišče v Gradcu 23. 4. 1856 glede krivde zavrnilo, glede povrnitve stroškov je odločitev pustilo nespremenjeno, glede odmere kazni pa mu je kazen zmanjšalo na štiri leta. Na to odločitev se je pritožilo državno pravdnništvo in vrhovni sodni dvor na Dunaju je 4. 6. 1856 pritožbo zavrnil. Kazen je Janez Bukovec prestajal od 4. 4. 1856 do 4. 4. 1860. V njegov dosje, ki je nastajal v času zasliševanja, so zapisali, da je velike, srednje močne postave, prekanjen jezičnik in za kmeta izredno izobražen, razgledan.³²

O cesarju kar tako...

Za konec omenimo še tri žalitve cesarja, ki niso imele kakega globokega političnega ozadja, pokažejo pa, kako lahko jo človek skupi v za oblast občutljivih časih.

V prvi je okrajni urad Idrija deželnemu predsedstvu leta 1859 naznanil, da je v tamkajšnjem zaporu nahajajo-

ča se jetnica 12. 5. ob zračenju njene celice pred pričami izjavila: »Naj hudič usame cesarja jen gosposka!«³³

Drugo naznanilo pa je predsedstvu prispelo iz okrajnega urada Krško.

Učitelju v Cerkljah so otroci zašpecali sedemletnega sošolca, da je vzel neobglenega ptička iz gnezda in ga mučil do smrti. Učitelj je nato fantiča telesno kaznoval. Mali je to doma povedal očetu in ta je prihrumel nad učitelja ter ga zmerjal z lumpom in malopridnežem. Ko mu je učitelj dejal, da je mučenje živali z zakonom prepovedano, so ata vzkipeli: »Tisti, ki je izdal zakon, da se ne sme ptičev loviti in pobijati, je pa glavni, največji lump ('der ist ein Hauptlump')!« V Krškem so ga prijaviteli deželnemu sodišču zaradi žalitve cesarja, policijski direktor Bezdek pa je v Ljubljani pripisal, da bi bilo to komaj označiti kot prekršek žalitve cesarja.³⁴

V zadnjem primeru je Luka Knific vulgo Primožou, star 40 let, iz Hraš, poročen, kajzar, dninar in zidar menil, da cesar od vsega obvladuje zgolj posteljne zakonske dolžnosti.

Bilo pa je tako, da je Alois Abram, finančni nadzornik, nastanjen v Smledniku, 29. 6. 1855 šel službeno na revizijo nastavitve (soda) vina na Šmarno Goro. Zvečer, pri sestopu, pa je zašel v Skaručno in se nato od tam proti domu vračal z Matevžem, vulgo Kojnarjem, s katerim sta pozno zvečer prišla v Valburgo, v njegovo gostilno, vulgo Kojnar. Poleg gostilničarjevih sta bila tam kot gosta še Janez Košabe in Luka Knific. Po raznoraznem pogovarjanju je Knific nazadnje dejal glede Njegovega Veličanstva: »Cesar naš ni za družiga koker de na njegovo babo skače in de jo razdeluje (und si bearbeitet).« Abram mu je prepovedal takšno govorjenje, pa je Knific dvakrat ponovil: »Kar je res, lahko tudi govorim!« Abram mu je na to dejal, da če bo tako govoril, ga bo prijel. Knific: »Od enega takega se pa ne pustim prijati.« Abram ga je nato zgrabil za prsi in ga vlekel ven. Pred hišo pa sta padla oba po tleh in Knific je Abrama s stisnjeno pestjo dvakrat močno udaril po levem očesu. Abram je potegnil sabljo in udaril Knifica po glavi, Knific mu je nato poskušal odvzeti sabljo in pri tem prerivanju je Abram utrpel nekaj ureznin na levi roki. Potem sta vstala, se ločila in Knific je odnesel Abramovo sabljo s seboj.

Gostilničarka Katarina je glede Knifičeve izjave rekla, da so se zgovarjali o tihotapstvu in da je Knific dejal: »Vi vse za Cesarja strite, na babo pa sam gre,« kar je povzročilo spor in pretep med obema. Matevž Kojnar

³⁰ Četrta odstavka § 270 je predvideval, da če se je kaznivo dejanje večkrat ponavljalo, da se lahko kot dokaz jemlje tudi izjava več kot dveh, pri takšnih dejanjih prisotnih posamičnih prič. Če si te izjave seveda niso nasprotovale in če so bila tako potrjena dejstva v povezavi (Red kazenske pravde z dne 29. julija 1853. Deželni vladni list za krajnsko vojvodino, XXXIII. del, leto 1853, str. 909).

³¹ Red kazenske pravde 1853, str. 916.

³² ARS, AS-307, del. št. 1-1029/1855.

³³ ARS, AS-16, del. št. 1543/1859 (20. 5. 1859).

³⁴ ARS, AS-16, del. št. 1766/1859 (31. 5. 1859).

in Košabe, ki sta bila takrat tudi v gostilni, pa nista glede cesarja nič slišala.

To je bilo žaljenje veličanstva po § 63 kazenskega zakonika. Potem pa še težko telesno poškodovanje po §§ 152 in 154. Luka se je izgovarjal, da je bil popolnoma pijan in da se ni zavedal svojega govorjenja in delovanja in da se tega tudi ne spomni. Sicer so ugotovili, da je takrat veliko pil in da je bil pijan, a še zdaleč ne tako, da bi ga lahko imeli za neprištevnega. Vendar pa ga niso takoj zaprli, zaslišanje je čakal na prostosti. Abram je bil osem dni nesposoben za službo, štiri tedne pa je rabil za popolno ozdravitev (glavne so bile poškodbe očesa). Zahteval je 20 gld povračila. Je pa krčmarica tudi zanj rekla, da je bil pijan.

Namestnik državnega pravdnika je zahteval za Knific zapor leto in pol, kot tudi plačilo stroškov postopanja in odškodnino za Abrama. Po drugi strani pa je bil Knific zaradi nezadostnosti dokazov oproščen dejanja težke telesne poškodbe. Olajševalno je bilo njegovo dotedanje neomadeževano življenje; da je bil pijan; da je bil pijan tudi Abram, ki je dal povod; da je moral vzdrževati družino. Oteževalno okoliščino pa so videli v izrazu »baba«. Za svojo izjavo je nazadnje dobil tri mesece navadne ječe, poostrene z enim postom na teden. Bil je zdrav, pijači vdan, srednje omike.³⁵

Tako. To je bil pregled žaljenja Njegovega Veličanstva Franca Jožefa s strani njegovih podanikov v prvem desetletju njegovega vladanja, kot se nam je ohranil v arhivskih virih. Seveda pa je Franc Jožef še dolgo vladal in dosti je bilo še priložnosti, ko so ljudje v sveti jezi na oblast po nemarnem vpletali njegovo ime v svoje zmerljivke. Nezavedajoč se pri tem, da je cesar dober, samo ministri so slabi ...

Viri in literatura

Arhivski viri:

Archiv Republike Slovenije (ARS):
AS-16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, splošni spisi;
AS-17, Deželno predsedstvo za Kranjsko, zaupni in strogo zaupni spisi;
AS-22, Policijska direkcija v Ljubljani;
AS-307, Deželno sodišče v Ljubljani.

Štajerski deželni arhiv v Gradcu / Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA):
Gubernial (Statthaltere) Präsidium.

Tiskani viri:

Zakonik o zločinih in težkih policijskih prekrških, Dunaj, 1803.

Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852. Državni zakonik, št. 117/1852.

Red kazenske pravde z dne 29. julija 1853. Deželni vladni list za krajnsko vojvodino, XXXIII. del, leto 1853.

Literatura:

Mal, Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Celje: Mohorjeva družba, 1993.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2000.

Zusammenfassung

„IHR TUT ALLES FÜR DEN KAISER, AUFS WEIB ABER GEHT ER SELBER!“

Über Majestätsbeleidigungen Franz Josefs im ersten Jahrzehnt seiner kaiserlichen Karriere

Die immer aktuellen Tatbestände der Beleidigung der Obrigkeit und ihrer höchsten Vertreter wurden in verschiedenen Epochen unterschiedlich verfolgt und bestraft. Zu Beginn der Herrschaft Franz Josefs war noch das Strafgesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizeübertretungen aus dem Jahr 1803 in Geltung, welches Hochverrat mit der Todesstrafe und Majestätsbeleidigung mit schwerem Kerker von ein bis fünf Jahren ahndete. Gleichlautend waren auch die Strafbestimmungen im darauf folgenden Strafgesetzbuch aus dem Jahr 1852, das für die im Beitrag behandelten Beispiele in Geltung war. Der junge Kaiser Franz Joseph kam im unruhigen Revolutionsjahr 1848 auf den Thron. Bald darauf folgte die Periode des bachschen Neoabsolutismus, in der Spitzel der Stimmung in der Bevölkerung und den gegen die Obrigkeit gerichteten Aussagen besondere Aufmerksamkeit widmeten. Die gegen den Kaiser gerichteten Aussagen waren zunächst, wie zu erwarten war, mit seiner Jugend verbunden, sowie, wie immer, mit aktuellen politischen Geschehnissen. Sehr viele Aussagen wurden nach dem erfolglosen Attentat auf den Kaiser im Jahr 1853 verzeichnet, als Polizei und Gendarmerie noch besonders auf der Lauer lagen, um mit dem Attentat verbundene negative Aussagen aufzuspüren. Die meisten dieser Aussagen kritisierten den Misserfolg des Attentäters, der den Kaiser nicht beseitigt habe. Solchen Aussagen folgten bald kritische Bemerkungen über den (jungen) Kaiser als unfähigen Feldherrn im Krimkrieg und Italienkrieg. Auch die Zahlung der mit der Grun-

³⁵ ARS, AS-307, del. št. 1-591/1855.

dablöse verbundenen Entschädigungen bewirkte große Unzufriedenheit mit der Obrigkeit und gerade in diesem Zusammenhang steht auch ein erhalten gebliebenes Beispiel der Bestrafung der üblen Nachrede und Majestätsbeleidigung, das aufgrund der Strenge der verhängten Strafe ins Auge sticht. Es gab viele böswillige Verleumdungen und recht nachlässig ausgesprochene Beschimpfungen des kaiserlichen Namens, wobei die verhängten Strafen im Verhältnis zu den angedrohten relativ niedrig waren – meist einige Wochen bis einige Monate Gefängnis. Daher gehört das im Beitrag erstmals veröffentlichte Beispiel einer fünfjährigen Gefängnisstrafe zu den sehr seltenen hohen Strafen, zumindest im Kronland Krain.

Schlagwörter: Franz Joseph, 19. Jahrhundert, Beleidigung der Obrigkeit, Strafrecht, Grundentlastung

Andrej Studen

Cesar je osel, dvor pa kurbišče

Zanimiv primer žalitve cesarja Franca Jožefa iz leta 1910

STUDEN Andrej, dr., izr. prof., znanstveni svetnik,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-
1000 Ljubljana

343.632"1910":929Franc Jožef I.

CESAR JE OSEL, DVOR PA KURBIŠČE
Zanimiv primer žalitve cesarja Franca Jožefa
iz leta 1910

Leta 1910 je bila na Dunaju prva mednarodna lovska razstava. Na obisk razstave so vabili tudi posebni reklamni lepaki v kupejih potniških vlakov. Julija 1910 se je na ljubljanski železniški postaji zgodil incident. Neznani storilec je s svinčnikom pokracal omenjene lepake z žaljivimi opazkami o cesarju in cesarski hiši – npr. osel, kurbišče (Hurenhaus), cirkus (Affentheater). Po razkritju kaznivega dejanja žalitve veličanstva, za katero je bila po § 63 kazenskega zakonika iz leta 1852 zagrožena kazen težke ječe od enega do pet let, se je na deželnem sodišču v Ljubljani začela obširna preiskava. Kritične izjave o cesarju so namreč vse do propada avstrijske monarhije strogo preganjali. Sum je padel na čistilce vagonov in druge delavce, ki so imeli dostop v vagone. Preiskovalni sodnik je zaslišal številne osumljence in priče, k preiskavi pa so pritegnili tudi dva sodna izvedenca – grafologa, ki sta z osumljenimi izvedla preizkus pisanja (Schriftprobe) in na koncu podala izvedensko mnenje. Oba sta prišla do zaključka, da je žaljive opazke na plakatih nakracal pleskar pri c. kr. državni železnici Rudolf Schönmann. Sledila so številna poizvedovanja o osumljencu, ki so Schönmanna prikazale kot nemštvu naklonjenega patriota, ki pa ni nikoli kazal antidinastičnih nagnjenj in ni pripadal nobeni politični organizaciji. Ali je bila proti Schönmannu podana obtožba, pa žal ne izvem.

Ključne besede: žalitev veličanstva, cesar Franc Jožef, pokracani reklamni plakati, prva mednarodna lovska razstava 1910, sodni izvedenec – grafolog

STUDEN Andrej, PhD, Associate Professor, Research
Advisor, Institute of Contemporary History, Kongresni
trg 1, SI-1000 Ljubljana

343.632"1910":929Franc Jožef I.

**THE EMPEROR IS AN ASS, AND
THE COURT A BROTHEL**
An Intriguing Example of an Insult to Franz Joseph
from 1910

In 1910 the first international hunting exhibition took place in Vienna. Visitors were also invited to the exhibition via special posters in the compartments of passenger trains. In July 1910 an incident took place at the Ljubljana train station. An unknown person scribbled on the posters insults to the emperor and his court such as "an ass", "a brothel" (Hurenhaus) or "a circus" (Affentheater). After the disclosure of the criminal act of an insult to His Majesty, which according to § 63 of the 1852 Penal Code was punishable with one to five years of close arrest, an extensive investigation was launched by the provincial court in Ljubljana. Critical remarks about the emperor were strictly prosecuted until the decline of the Austrian monarchy. Cleaners and other workers with access to passenger train cars became the suspects. The investigating judge questioned many suspects and witnesses, and two legal experts – graphologists – were called in to perform a handwriting test (Schriftprobe) with the suspects and provide an expert opinion. Both concluded that Rudolf Schönmann, a painter with the imperial royal Railways, had scribbled the insults on the posters. There followed numerous inquiries about the suspect, which presented Schönmann as a patriot disposed to Germanness who had never shown anti-dynastic disposition nor belonged to any political organization. Unfortunately, it remains unknown whether charges were brought against him.

Key words: insult to His Majesty, Emperor Franz Joseph, scribbled placards, first international hunting exhibition 1910, legal expert – graphologist

Osemdeseto obletnico rojstva cesarja Franca Jožefa je cesarski Dunaj obeležil z veličastno prvo mednarodno lovsko razstavo. Okoli Rotunde v dunajskem Pratru je bilo posejanih nešteto paviljonov, hišic in ponosnih razstavnih palač. Na razstavi so želeli javnosti predstaviti pomen lovstva kot mednarodne manifestacije gospodarskega življenja sodelujočih držav in še posebno posameznih kraljestev in dežel avstrijske monarhije. V soboto, 7. maja 1910, jo je v navzočnosti gostov iz celega sveta odprl njen pokrovitelj cesar Franc Jožef,¹ ki je slovel kot strasten lovec.

V zvezi s cesarjem kot navdušenim lovцем naj samo omenim, da zgodovinar in časnikar dežele Kranjske Peter von Radics v svoji knjižici o zgodovini lovstva na Kranjskem, ki jo je napisal po naročilu Deželnega komiteja za Kranjsko, zadolženega za čim bolj uspešno predstavitev dežele na lovski razstavi, ni skoparil s pretirano hvalo lovskih spretnosti presvetlega cesarja Franca Jožefa. Ostarelega monarha je namreč proglasil za »prvega zaščitnika lovstva« oziroma »najprimernejšega lovca« monarhije, v času njegove dolge vladavine pa naj bi se sploh začela »nova, vedno bolj sijajno razvijajoča se doba lovstva tako v Avstriji na splošno, še posebno pa v naši deželi Kranjski«.²

Prireditelji mednarodne lovske razstave so hoteli v mesto na lepi modri Donavi privabiti čim več obiskovalcev. Razstava naj bi prispevala predvsem k živahnejšemu tujskemu prometu v državi. V propagandno akcijo se je vključila tudi c. kr. direkcija državnih železnic, ki je vabila na razstavo na posebnih lepakih v kupejih potniških vlakov. Poleg številnih hvalospevov časopisja o izjemnem uspehu svetovne lovske razstave, ki jo je »jako izkoristil za svojo reklamo tudi obrt«,³ pa so razstavo spremljali tudi bolj »temačni«, oblastem nič kaj všečni pojavi. Eden takšnih je bil primer kaznive oskrunitve omenjenih reklamnih lepakov z žaljivimi opazkami o cesarju v vlaku državnih železnic, ki predstavlja tudi jedro naše zgodbe. A preden se z njo podrobneje seznanimo, je treba zapisati par besed o samem deliktu – žalitvi cesarja.

Napad na cesarjevo dostojanstvo

Kritične izjave o cesarju so bile vse do propada avstrijske monarhije strogo preganjane. »Žalitev veličanstva je bila tudi v kazenskem zakoniku iz leta 1852 normirana kot samostojen delikt, ki ni bil v nobeni zvezi s splošno žalitvijo časti zasebnikov ali zasebnic. Žalitev veličanstva

Ostareli cesar Franc Jožef, pokrovitelj mednarodne lovske razstave. (Foto: Wenzl Weis, 1910)

je bil političen delikt, predmet žalitve pa ni bila oseba državnega poglavarja ali njegove časti, temveč poosebljena državna oblast. Veličanstvo označuje najvišje dostojanstvo, v katerem je državnemu poglavarju pripadajoča suverena državna oblast našla svoj zunanji izraz.«⁴ Skratka. Posebno kazensko pravno varstvo vladarja je bilo izraz njegove absolutne imunitete, nedotakljivosti in neodgovornosti suverena. Žalitev veličanstva je bila jasno ločena od drugih deliktov za zaščito države (npr. veleizdaja).⁵ »Monarhija je lahko temeljila samo na svetosti zakonitega reda in poslušnosti oz. pokorščini državnemu poglavarju. Posledica te pokorščine je bila podložnost, ki se je morala izražati tudi v zadržanem vedenju do državnega poglavarja. Zato je morala biti za vsako oporečno dejanje, ki ni ustrezalo zapovedanemu spoštovanju, zagrožena kazen in so ga morali preganjati.«⁶ Iz tega si je mogoče razlagati visoke kazenske sankcije in posledično preganjanje tudi povsem nedolžnih, zlasti v močni opitosti izrečenih izjav podložnikov. Člen 63 kazenskega zakonika iz leta 1852 se je namreč glasil:

¹ Slovenec, 6. 5. 1910.

² Peter von Radics, *Geschichte der Jagd in Krain und Franz Anton von Steinberg ein altkrainischer Weidmann*, geb. 1684, gest. 1765, Laibach: Im Verlage des Landeskomitees für Krain in der Ersten Internationalen Jagdausstellung in Wien, 1910, str. 42.

³ Dom in svet, letnik 23, št. 6, 1910, str. 288.

⁴ Philip Czech, *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube. Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph*, Wien / Köln / Weimar: Böhlau Verlag, 2010, str. 68.

⁵ Gerd Schwerhoff, *Historische Kriminalitätsforschung*, Frankfurt / New York: Campus Verlag, 2011, str. 174.

⁶ Czech, *Der Kaiser ist ein Lump*, str. 68.

»Kdor cesarju spoštovanje ukrati, naj se zgodi le-to z osebnim razžaljenjem, z gerdenjem, hudim ogovarjanjem, ali zasramovanjem, očitno ali pred več ljudmi izrečenim, po natisnjenih delih, s podanjem ali razširjanjem podob ali pisanj, se zakrivi s hudodelstvom razžalitve veličanstva in naj se kaznuje s težko ječo od enega do pet let.«⁷

Osebi, ki so jo spoznali za krivo žalitve veličanstva, so torej lahko izrekli kazen težke ječe v trajanju od enega do pet let. Do leta 1867 se je v zaporih ohranila tudi poostritev kazni z vklepanjem v verige, nato pa so to poostritev odpravili.⁸ Odslej so namreč prestajanje kazni lahko poostрили z odrejanjem postnih dni, trdega ležišča, zapora v samici, temnici in tudi izгона iz države.⁹

»V nasprotju z navadno žalitvijo časti je šlo pri zločinih, ki so bili uperjeni proti časti monarha oziroma članov cesarske hiše, za dejanja, ki se preganjajo po službeni dolžnosti, torej za dejanja, ki se jih preganja neodvisno od tožbenega predloga ali pooblastila monarha ali razžaljenega člana cesarske družine.«¹⁰ Cesar ni imel pri postopku zaradi žalitve njegovega veličanstva nobenega posebnega pravnega položaja. Tožbeni predlog je podal oblastni organ za kazenski pregon delikta. Cesar pri samem postopku ni bil prisoten in praviloma ni nič vedel o procesih, ki so jih vodili zaradi napadov na njegovo čast.

Državno tožilstvo je bilo o zagrešitvi žalitve veličanstva največkrat obveščeno s strani organov, ki so bili zadolženi za varovanje javnega reda in miru (npr. žandarmerije) ali preko ovadb iz ljudstva. »Ne samo varnostni organi, temveč vsi javni uradi in organi so bili dolžni, da prijavijo kazniva dejanja, ki so jih zaznali sami ali so za njih izvedeli po drugi poti.«¹¹

Dejanski sodni postopek se je začel s formalno predhodno preiskavo. Če je v njej prišlo do obtožbe, pa so bili izpolnjeni pogoji za odreditev glavne obravnave, ki je predstavljala jedro kazenskega procesa. Pri tem seveda ne gre pozabiti na *Pravilnik o sodnih procesih* iz leta 1873, ki je prinašal povratek k načelu javnosti. V

Umetniški plakat za prvo mednarodno lovsko razstavo na Dunaju 1910.

primeru žalitve veličanstva je seveda pomembno, da sodna oblast ni pozabila na morebitno prevratniško kontaminacijo javnosti, ki bi napeljevala h kaljenju javnega reda in miru. To je bil tudi vzrok, da so se sodišča v primeru žalitve cesarja dokaj pogosto izogibala javnim obravnavam.¹²

Oslel, Esel, bik, vol, makako, Affentheater, hurnhaus...

Primer kaznive oskrunitve reklamnih lepakov z žaljivimi opazkami o cesarju v vlaku državnih železnic iz leta 1910 predstavlja samo enega izmed številnih izrazov nezadovoljstva s cesarjem, cesarsko hišo in monarhijo, ki so se v zadnjih nekaj letih pred prvo svetovno hitro množili. Število obravnav zaradi napadov na do-

⁷ 117. Cesarski patent 27. maja 1852, § 63 Razžalitev veličanstva. Strogo kazni je določal tudi § 64 Razžalitev udov cesarskega roda, ki se glasi: »Ako se takošne djanja, ali djavne razžalitve store zoper druge ude cesarskega roda, jih je, če se v njih ne najde hujše kaznovano hudodelstvo, z ječo od enega do pet let kaznovati.« Nadaljnjo kazensko določbo, ki je služila zatiranju kritike vladarja, je predstavljal tudi § 65, v katerem so v okvir kaznivega dejanja motenja javnega miru spadale na eni strani različne oblike nepokorščine in odpora proti oblasti, na drugi strani pa tudi podpihovanja za ničevanja cesarja. str. 509.

⁸ Andrej Studen, Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Ljubljana: Slovenska matica, 2004, str. 100.

⁹ Czech, Der Kaiser ist ein Lump, str. 79.

¹⁰ Ibidem, str. 123.

¹¹ Ibidem, str. 123-124.

¹² Prim.: ibidem, str. 128. Sodna oblast je podobno ravnala tudi v primerih spolnih deliktov, saj naj bi ti nemoralno oziroma kvarno vplivali na javnost. Glej: Andrej Studen, Problem sodomije, najhujšega zločina proti naravi, od srednjega veka naprej. V: Acta Histriae, 12, 2004, št. 1, str. 226; Janez Cvirn, K zgodovini homoseksualnosti na Slovenskem ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. V: Acta Histriae, 12, 2004, št. 1, str. 233.

stojanstvo in ugled monarha na sodiščih avstrijske monarhije se je namreč, kot ugotavlja Philip Czech, ponovno povečalo.¹³

Popoldan, 8. julija 1910, je delavec na železniški postaji Ljubljana Rudolf Schönemann obvestil svojega delovodjo Aloisa Fobesa, da je v potniškem vagonu naletel na svinčnikom pokracane plakate, ki so potnike vabili na mednarodno lovsko razstavo na Dunaju. Poččkane plakate je pri pregledovanju vagonov opazil tudi delavec Ivan Accetto. Delovodja je Schönemannu ukazal, da naj takoj še enkrat preišče vse vagone in mu prinese »vse onesnažene lepake (alle verunreinigten Affischen)«. Schönemann mu je prinesel pet poččkanih plakatov, na katerih so se znašle žaljivke kot osel, Ochs (vol), bik in drugo. Delovodja jih je naslednji dan predal predstojništvu, c. kr. direkcija državnih železnic pa jih je 20. julija 1910 skupaj z zapisnikom zaslišanja delovodje in delavcev poslala na c. kr. državno tožilstvo v Ljubljani, ki je nato začelo s preiskavo delikta, ki ga je zagrešil neznani storilec.¹⁴

28. julija je stražmojster žandarmerijske postaje v Spodnji Šiški sporočil državnemu tožilstvu, da kljub prizadevnemu poizvedovanju, niso uspeli izslediti storilca, hudo sumljivi pa da se mu zdijo zlasti čistilci vagonov na železniški postaji v Spodnji Šiški: Janez Borštnar, Jožef Volavšek, Jakob Jurman, Josip Marolt, Anton Kralj, Jakob Tavželj in Lovrenc Babnik. Sum, da naj bi naštetih zagrešili kaznivo dejanje, je stražmojster opravičeval z dejstvom, da imajo čistilci popolnoma prost dostop v vagone. Schönemann je žandarju povedal, da nima podnevi noben civilist dostopa do kupejev, da pa so ti dostopni zaposlenim na železnici, torej sedmim naštetim čistilcem. Slednji so obtožbo odločno zanikali. Stražmojster je svoje poročilo zaključil, da so pri osumljenih preverili tudi njihove načine oz. vzorce pisave (na list papirja so morali napisati preproste stavke v gotici in latinici), ki naj bi v nadaljnji preiskavi pomagali pri iskanju krivca.¹⁵

Vsi omenjeni čistilci so torej morali prestati testiranje vzorcev pisave. Prva sta bila na vrsti v očeh žandarjev še najbolj sumljiva Janez Borštnar in Jožef Volavšek. Borštnar je v lepi gotici in latinici napisal: »Die Erteilung der Abfahrtserlaubnis ist ferner an die Bedingung geknüpft.« Volavšek je isti stavek napisal dvakrat samo v gotici in pri zapisu dvakrat napačno zapisal »Abfartserlaubnis«, pa tudi »Bedingung« je pisal z malo začetnico. Borštnar se je v nasprotju z Volavškom izkazal tudi z

Na mednarodno lovsko razstavo so opozarjali tudi žigi na razglednicah. Ta je bila poslana iz Podlehnik (Lichtenegg) pri Ptuj. (Pokrajinski arhiv Maribor, Zbirka fotografij in razglednic, inv. št. 452)

mного bolj čitljivo gotico in latinico pri nemških in slovenskih stavkih: »Essen und Trinken ist mein Leben« ali »Jesti in piti je moje življenje«. Oziroma dalje: »Esel und Stier sind T(h)iere« ali »Osel in bik sta živali.« Pri obeh najdemo napako pri zapisu Esen (pravilno Essen). Volavšek je napačno napisal »Stir« in »tire«, Borštnar pa je pod vplivom nemščine »bik« zapisal z veliko začetnico.

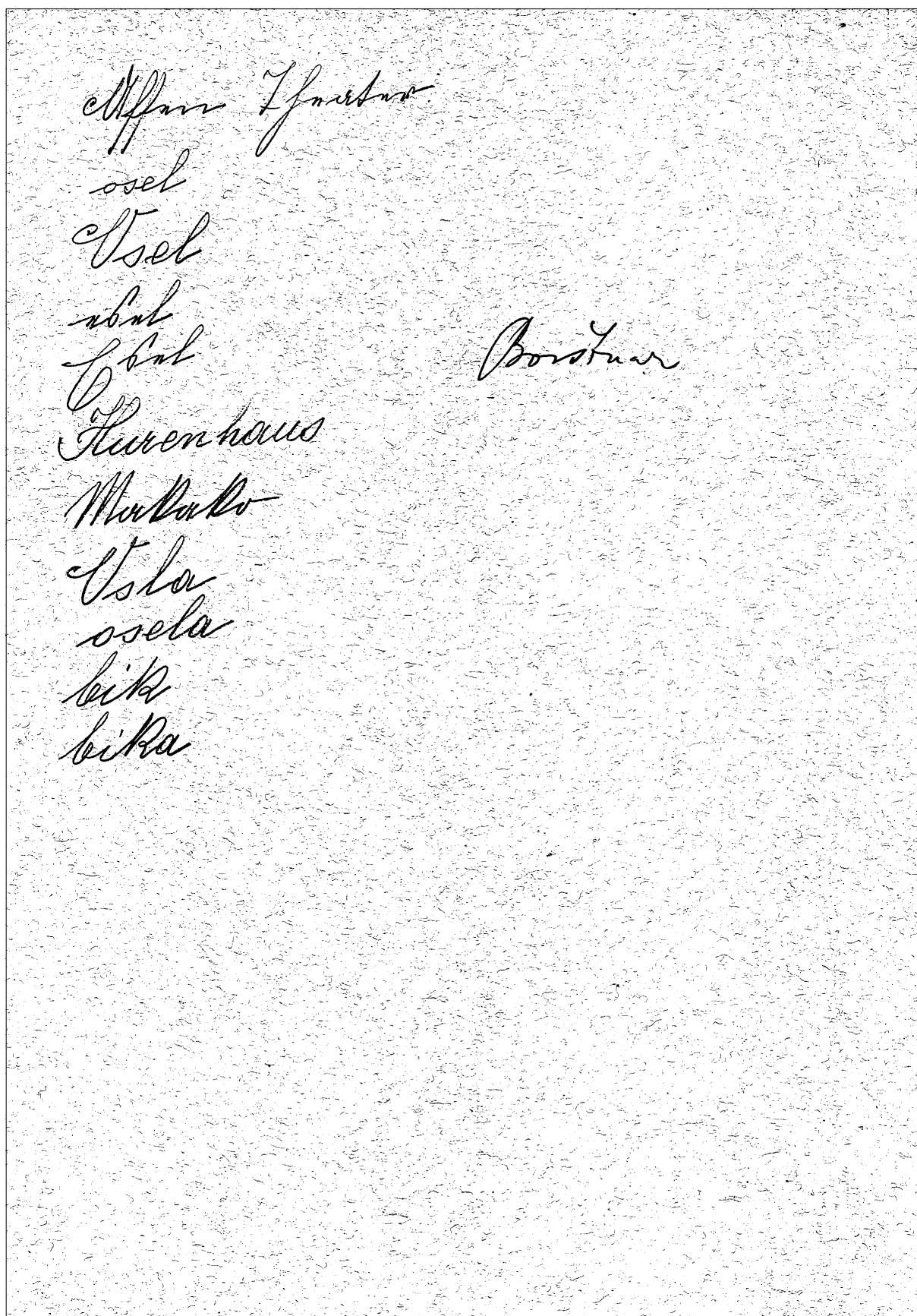
Anton Kralj, Josip Marolt, Lovrenc Babnik in Jakob Tavželj so morali ob preiskavi načina pisave zapisati samo stavek: »Die Erteilung der Abfahrtserlaubnis ist ferner an die Bedingung geknüpft.« Medtem ko ga je Anton Kralj zapisal skorajda popolnoma brez napake, je imel Marolt, ki se je podpisal tudi kot Joseg in ne kot Josef že več težav. Na primer. Namesto »Bedingung« je zapisal »Beding«, namesto »geknüpft« pa »geknift«. Za Babnika se je izkazalo, da se pisмено zelo slabo izraža, še večje težave pa je imel Tavželj, ki je poleg ene popolnoma nerazumljivo zapisane besede zmožal prispevati vsaj svoj podpis. Končno je preizkus pisave opravil še Jakob Jurman, ki je v lepopisni gotici dvakrat zapisal omenjeni stavek, napako pa najdemo v stavku: »Esel und stir sind Tiere«.¹⁶

¹³ Czech, *Der Kaiser ist ein Lump*, str. 263.

¹⁴ ARS, fond: Deželno sodišče v Ljubljani, Kazenski spisi za leto 1910, AŠ 2, Vr VIII 798/1910, fol. 3-6.

¹⁵ Ibidem, fol. 7-8.

¹⁶ Ibidem, Priloga k poročilu stražmojstra žandarmerijske postaje: *Schriftproben*, brez paginacije.

Drugi list preizkusa pisave Borštnerja.

Preiskava se je nato pospešeno nadaljevala. Preiskovalni sodnik Mirko vitez pl. Grasselli je 8. avgusta na deželnem sodišču v Ljubljani v prisotnosti zapisnikarja Josipa Černivca najprej zaslišal delovodjo Aloisa Fobesa. Ta je menil, da je vse žalitve s svinčnikom na plakatih napisala ena roka in da torej pride v poštev samo ena, na železnici zaposlena oseba, nikakor pa ne morebitni potnik. Poleg prometnega osebja pridejo po njegovem mnenju kot osumljenci v poštev še čistilci vagonov, slednji še toliko bolj, ker je prometno osebje pač neprestano pod nadzorom potnikov. Podobno službo kot čistilci pa imata tudi Schönemann in Accetto. Zato prideta v poštev tudi onadva. Fobes je še povedal, da so pri preiskavi vagonov, ki jo je vodil inšpektor državnih železnic Wilhelm Poka de Pokafalva, našli še en pokracan plakat za mednarodno lovsko razstavo, z žaljivkami pa so bili počekčani tudi reklamni plakati za dunajsko opero ali praške Hradčane. Slednji so bili po navedbah Fobesa v kupejih že dalj časa, plakate za mednarodno lovsko razstavo pa so namestili v potniške vagone šele konec junija. Zato je sklepal, da storilec ni imel namena »onesnažiti« samo te plakate.¹⁷

Vitez pl. Grasselli je 8. avgusta zaslišal tudi Rudolfa Schönemanna, ki je najprej povedal, da plakati o lovski razstavi niso mogli biti pokracani pred 2. julijem, ker jih do takrat še niso namestili v kupeje. Sicer pa je opazil, da so počekčani, ker vedno natančno pregleduje vagone. Menil je, da so čečkarije lahko nastale samo na postaji v Ljubljani, saj vedno pregleda garnituro tako prispelih vlakov kot tudi tistih, ki bodo odpeljali. Povedal je, da je našel pokracane plakate v vagonih I., II. in III. razreda. Pripomnil je, da so razen čistilcev vagonov, delovodje Fobesa, delavca Accetta in njega, na ranžirni postaji zaposleni še premikač, vozovni preglednik itd., in da so vsi imeli priliko, da počekčajo plakate. Poudaril je, da jih je sam prvi odkril in jih takoj pokazal delovodji. K temu je dodal, da Accetta zelo dobro pozna in da je povsem izključeno, da bi zagrešil kaj kaznivega.¹⁸

Rudolfa Schönemanna je preiskovalni sodnik ponovno zaslišal 23. avgusta 1910. Tokrat je izjavil, da še vedno sumi, da pridejo v poštev kot storilci čistilci vagonov. Namreč. Ko so čistilci včeraj prejeli uradni poziv, da opravijo preizkus pisanja, sta se še posebej Borštnar in Volavšek zanimala, kdo jih je prijavil, Accetta pa sta celo poklicala na zagovor, če ju je on prijavil. Dalje bi utegnili biti pomembno, da je bil Borštnar tisti, ki je bil slučajno navzoč, ko sem našel plakate z besedami »Esel« poleg »Franz Jožef«. »Ker si nisem mislil, da bo vsa reč dobila takšne razsežnosti, sem prvič samo z oslinjenim palcem zbrisal besedo 'Esel'.« Schönemann se je nena-

doma tudi spomnil, da v trenutku, ko je prvič opazil onesnažene plakate, v vagonu ni bil sam, pač pa da je naletel na Borštnarja in še dva čistilca, katera, da se sedaj ne spomni. Videl je, kako so stali pred plakatom, se smejali in očitno s prstom kazali na inkriminirano oznako »Esel«. Povedal je tudi, da premalo obvlada slovenski jezik, da bi razumel njihove komentarje. Pripomnil je, da torej ne more trditi, da bi omenjeni čistilci ravno odobraval oznako osel s cesarjevim imenom. A zdelo se mu je, da niso bili ogorčeni tako kot on sam, ko je z besedami pobalinstvo s palcem brisal oznako »Esel«. Dodal je še, da so se ga omenjeni od takrat izogibali.¹⁹

Osmega avgusta je Grasselli izprašal še preostale morebitne storilce. Mizar pri državni železnici Accetto je povedal, da je po naročilu predstojnikov pregledoval vagone in odstranjeval počekčane afiše. Tako orožnikom kot preiskovalnemu sodniku je zatrdil, da naj bi plakate »pomazal« eden od uslužbencev, na naslednjem zaslišanju dne 20. novembra 1910 pa je spremenil svoje mnenje in trdil, da bi bil lahko »storilec tudi kak tuj človek«.²⁰

Za Accettom so prišli na vrsto čistilci vozov. Josip Marolt je povedal, da se »ni nikdar dotaknil nobene reklamne table«, nič obremenilnega pa da ne ve tudi o nobenem svojih kolegov. Povedal je, da se »vozovi snažijo največ podnevi« in da v njih »razen nas prihajajo na postaji največ premikači, ker imajo ti nalog, da preiščejo vagone po zgubljenih stvareh in pa snažilci lamp, pa tudi drugi uslužbenci. Neuslužbenci železnice po mojem mnenju do vagonov v staciji nimajo dostopa. Jaz sem član naše strokovne organizacije, ki je socijalno demokratična. Jaz nisem nikdar nobenega mojih kolegov slišal zabavljati čez cesarja.«²¹ Jakob Tavželj se je zagovarjal kakor Marolt »z dostavkom, da je bil on pač prej pri strokovni organizaciji, da pa je izstopil«. Podobne so bile tudi izjave Antona Kralja, Jakoba Jurmana in Lovrenca Babnika. Pri slednjem je zapisano, da je bil zaradi pretepanja enkrat že kaznovan s tridnevnim zaporom.²²

Jožef Volavšek je povedal, »da so čečkarije s svinčniki po vagonih zelo pogoste, da se na take stvari ne gleda dosti. Tudi pri lovskih tablah videl je križe pri slovenskem tekstu, označb bik, osel itd. pa ni opazil«. Na naslednjem zaslišanju 17. oktobra 1910 je glede na zgoraj omenjene navedbe Schönemanna povedal, da je, potem ko je prejel vabilo na grafološki preizkus, sicer res nejevoljno povprašal, kdo da je ovaditelj. Res je tudi, da mu Accetto ni bil nikoli posebno simpatičen, še posebno »ker je hud al-

¹⁷ Ibidem, fol. 11-13.

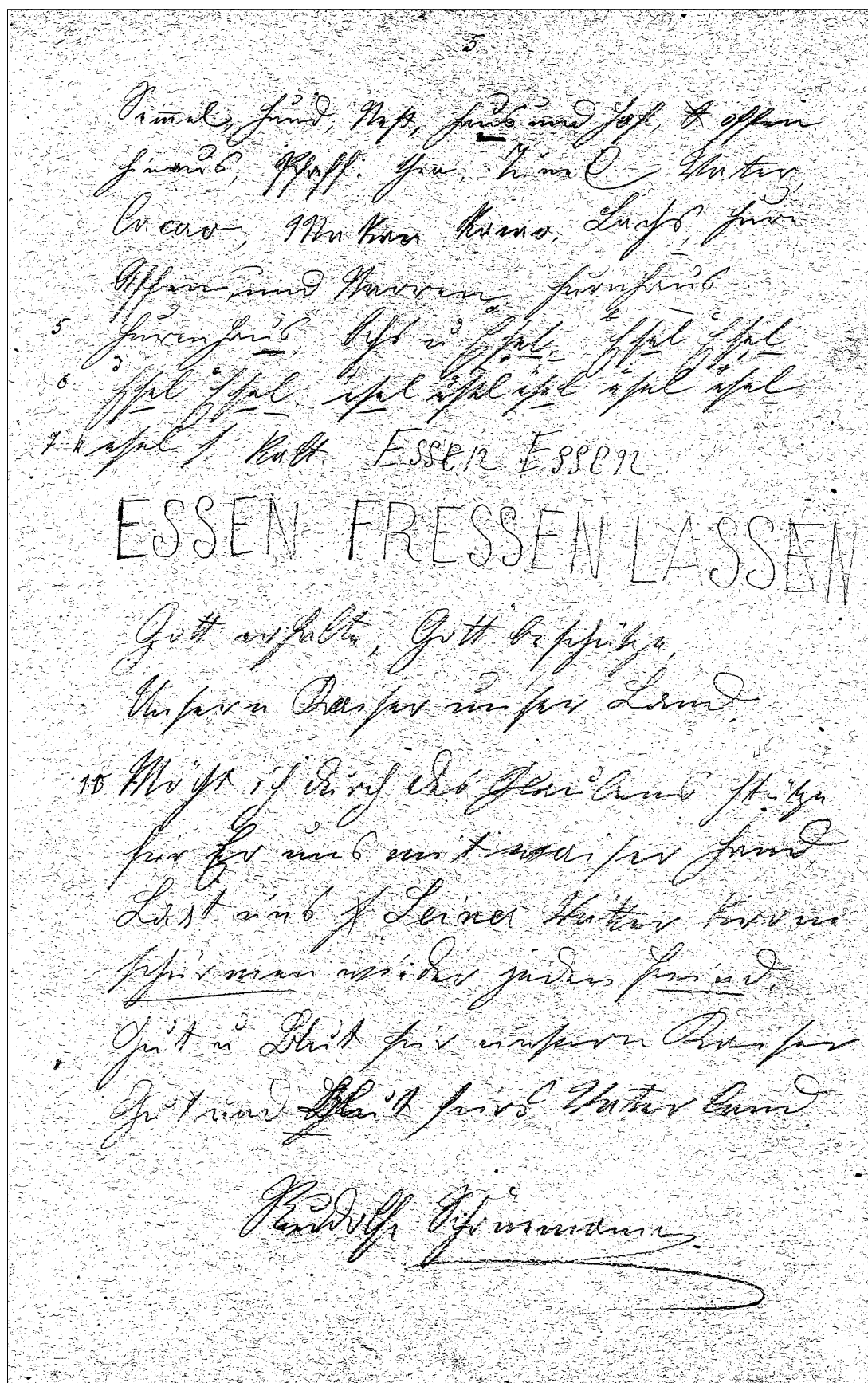
¹⁸ Ibidem, fol. 15-16.

¹⁹ Ibidem, fol. 16 in 16a.

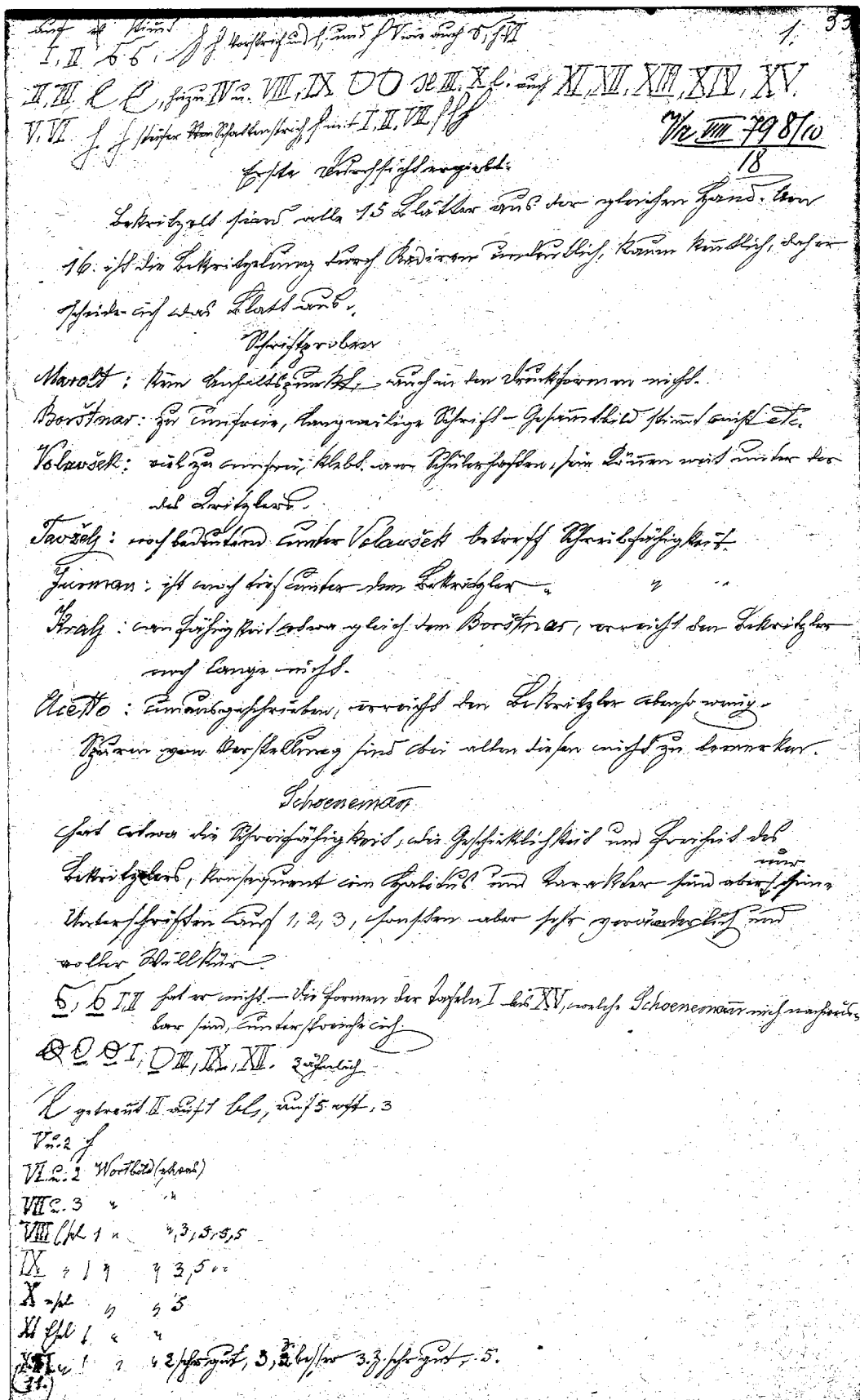
²⁰ Ibidem, fol. 17 in 17a.

²¹ Ibidem, fol. 18-19.

²² Ibidem, fol. 20-26.

Preizkus pisave glavnega osumljenca Rudolfa Schönemanna.

Začetek ekspertnega poročila sodnega izvedenca Johanna Frankeja.

koholik in sploh nekako nezanesljiv človek. Schönemann je Nemec, toda ni zagrižen človek in jaz ga nikakor ne smatram za zmožnega, da bi mogel Slovincu škodovati zgolj iz narodnega sovraštva. Sicer pa jaz sploh mislim, da ni pravilno in da je pomota v preiskavi, če se preiskava osredotočuje le na gotovo število oziroma kategorijo oseb. Pristop k predmetnim vozovom imajo medtem, ko se vozovi nahajajo na postaji, najrazličnejši elementi in zakaj ne bi imel pristopa človek, ki ima namen napraviti kaj slabega. Predmetni vozovi počivajo na postaji ravno opoldne, ko ni delavcev oziroma nosijo ženske in otroci kosilo možem oziroma starišem. Po mojem mnenju bi bilo prav lahko tudi v teh krogih iskati storilca (kak nedorasel fantin ali kaj tacega). Pripomnim tudi, da so na postajališkem prostoru štirje prehodi, katere ljudstvo seveda brez dovoljenja, pa vendarle vedno uporablja v svrhu skrajšanja pota. Vse to se godi vsled nedostatnega nadzorstva in zato je tembolj bridko za nas, da moramo trpeti tak sum na sebi, dasi je jasno, da bi se vse te nerednosti ne mogle goditi, ako bi bilo na postaji več nadzorstva, o katerem na državnem kolodvoru sploh ni duha ne sluha.»²³

Tudi Janez Borštnar se je 8. avgusta zagovarjal podobno kakor ostali obdolženci. Tudi 17. oktobra se njegove izjave niso kaj dosti razlikovale od Volavškovih. Pristavil je, da je »še danes nejevoljen na dotičnega ova-ditelja, ki je spravil njegovo osebo v to afero. Schönemann uživa med nami najboljši glas. Dasi Nemec je proti nam Slovincem vedno pravičen in vljuđen in le žele ti bi bilo, da bi bili vsi taki kot je Schönemann.»²⁴

Verjetno ste opazili, da je preiskovalni sodnik 17. oktobra 1910 pokazal posebno zanimanje za Schönemannna. Pa ne samo zaradi njegovih obremenjujočih izjav na zaslišanju 23. avgusta, temveč predvsem zato, ker se mu je med vsemi možnimi osumljenci zdel še najbolj verjeten storilec, še posebno po opravljeni grafološki preiskavi, ki si jo bomo ogledali v nadaljevanju.

Lepe, čitljive, okorne, grde, težko čitljive, nakracane, individualno izoblikovane pisave

Vzorke pisav, ki so jih julija pridobili orožniki, so 14. avgusta predali sodnemu izvedencu, psihiatru in grafologu dr. Ivanu Robidi s pripisom, da naj grafološko preiskavo (po predpisih²⁵ in tarifah) izvede v roku 14

dni. Robida je 20. avgusta odgovoril, da poslani vzorci niso zadostni za odkrivanje identitete storilca in da je nujno potrebno opraviti nove preizkuse, ki naj bi vodili do bolj pozitivnih rezultatov.²⁶

Ponovni preizkus načina pisave so nato morali opraviti vsi čistilci, Schönemann in Accetto.²⁷ Josip Marolt je pred dr. Robido moral napisati nekaj običajnih besed kot npr. baron, bukovje, bivol, riba, krava, gora, slama ipd. Z nekaj napakami je napisal tudi prvi dve vrstici molitve očenaš. Izvedenca so seveda zanimale tudi inkriminirane žaljivke cesarja in cesarske hiše. Marolt narekovanih nemških samostalnikov ni pisal z veliko začetnico: »afenteater, hurnhaus, ezel, osel, Osel, bik«. Mnoge napake vsebuje tudi zadnji priloženi list: »ESEN FRESN«, »makav« namesto makako, »havs und hof, hure, hurnhavs, naren, oks, ezl«. Mnogo bolj pismen je bil njegov kolega Borštnar, ki je zelo lepo pisal tako v latinici (npr. prvi dve vrstici očenaša) kot gotici (npr. avstrijsko cesarsko himno »Gott erhalte, Gott beschütze, unseren Kaiser, unser Land«). »Affen Theater« (cirkus) je pisal sicer narazen, vzorno pa je zapisal »Hurenhaus (kurbišče), Esel, Ochs, Affen und Narren, bik, osel, makako«.

Lovrenc Babnik je bil več samo latinice, naredil je kar nekaj napak (npr. »oselj, oselja, ezelj«), izvedencu pa je tudi povedal, da nemškega očenaša ne zna. Enako velja tudi za Jakoba Tavžlja, ki je imel še bolj okorno pisavo kot Babnik. Jožef Volavšek je znal lepo pisati tako nemško kot slovensko in se je na preizkusu dobro odrezal. Lepo pisavo (samo latinico) je imel tudi Anton Kralj. Tudi on ni znal nemškega očenaša in tudi njemu so delali težave nemški samostalniki (npr. »Afenterjar, naren, hur havs«). Podobno velja za Jakoba Jurmana.

Dr. Robida se je nato posvetil še Ivanu Accetu in Rudolfu Schönemannu. Accetto je pisal tako latinico kot gotico, znal je tako slovenski kot nemški očenaš, pri pisanju pa se je večkrat zmotil (npr. Podotik namesto Podutik, kirs vnebih namesto kateri si v nebesih, Himmel namesto Himmel, Afenteater namesto Affentheater, Hofuhrenhaus namesto Hofhurenhaus, fren namesto fressen).

Medtem ko Accetto ni imel večjih težav z gotico in nemščino, se je Rudolfu Schönemannu zatikalo pri latinici in slovenskih izrazih. Bukovje je zapisal Bukoje, Podutik je slišal kot Bodutik, slame je bilo slene, bik, bika, biku pa je slišal kot pik, pika, piku. Skorajda brezhibno

²³ Ibidem, fol. 28-29.

²⁴ Ibidem, fol. 30-31.

²⁵ Grafologi so imeli natančna navodila za sestavo končnega poročila. Oče moderne kriminologije, graški preiskovalni sodnik in kasneje profesor kriminologije na graški univerzi Hans Gross je v svojem obsežnem priročniku za preiskovalne sodnike, policijske uradnike, žandarje itd. (Hans Gross, Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w., Graz: Leuschner & Lubensky,

1893) poudaril tudi vlogo grafologov kot sodnih izvedencev (poglavje Verwendung der Sachverständigen im Schriftsache, str. 121-130).

²⁶ ARS, fond: Deželno sodišče v Ljubljani, Kazenski spisi za leto 1910, AŠ 2, Vr VIII 798/1910, fol. 32.

²⁷ Vsi preizkusi so kot posebna priloga priloženi poročilu dr. Ivana Robide.

pa je pisal v gotici in nemščini. Par vrstic cesarske himne je napisal brez napak. Mnogo bolje kot ostali se je odrezal tudi pri zapisovanju posameznih nemških izrazov in inkriminiranih žaljivk. Dr. Robida se je osredotočil predvsem na besedi *essen* in *Makako*, ki jih je moral Schönemann na preizkusu večkrat ponovno napisati.

Po opravljenih preizkusih sta natančno analizo pisave in primerjavo z žaljivkami na inkriminiranih plakatih opravila dva sodna izvedenca, Johann Franke in dr. Ivan Robida.²⁸ Dne 2. septembra 1910 je kot prvi svoje poročilo in izvedensko mnenje oddal Franke, ki je prišel do zaključka, da zlasti besede »Esl« na plakatu št. II, »esel« na št. X in »Esel« na plakatih št. VIII, IX, XI, XII, XIII in XV dokazujejo, da jih je nakracala ista roka in sicer roka Rudolfa Schönemanna. Zelo verjetno je, da je Schönemann nakracal tudi druge besede na plakatih od št. I do XV.²⁹

Dr. Robida je svoje izvedensko mnenje oddal 6. septembra.³⁰ Z natančnim pregledom s svinčnikom pokracanih plakatov in pridobljenih vzorcev pisav osumljenecv je prišel do zaključka, da lahko z gotovostjo poda samo sledeče izvedensko mnenje: »Pri temeljiti preiskavi inkriminiranih pisav se je izkazalo, da so bile nekatere žaljivke brezpogojno nakracane z roko Rudolfa Schönemanna, druge, za katere pa tega z največjo gotovostjo ne moremo dokazati, pa menim, da jih ni napisal Schönemann.«³¹ Dr. Robida je za opravljeno delo sodišču zaračunal 50 kron.

Še zadnje poizvedbe

Po opravljeni ekspertizi je torej postal glavni osumljenec Rudolf Schönemann, mož, ki je prvi prijavil odkritje inkriminiranih žalitev cesarja. Rodil se je 7. oktobra 1874 v Šentvidu ob Glini (Sankt Veit an der Glan) na Koroškem, po poklicu je bil pleskar pri c. kr. železnici v Ljubljani, evangeličan, pristojen v Breže (Friesach), poročen, stanoval je v Hranilniški ulici 8. Preiskovalni sodnik je na poveljstvo c. kr. žandarmerijske postaje v Spodnji Šiški in na direkcijo c. kr. državnih železnic 8. septembra poslal dopis, da se temeljito razišče način življenja in dosedanje življenje Schönemanna z zaslišanjem prič (predstojnikov in sodelavcev). Zaslišanje naj bi se osredotočilo predvsem na to, ali naj bi bil Schönemann po svojih političnih nagnjenjih zmožen takega dejanja, oziroma, če je že kdaj govoril proti dinastiji.³² Razišče naj se tudi, ali je Schönemann želel zvaliti krivdo na osebo, ki je ne mara (sum storitve kaznivega dejanja je ob zaslišanju 23. 8. skušal prevladati na Borštarnja in Volavška). Direkcijo c. kr. železnice so zaprosili, da naj pošlje osebno dokumentacijo o Schönemannu.³³

15. septembra 1910 je c. kr. deželno sodišče prejelo dopis, v katerem ga orožniška postaja v Spodnji Šiški obvešča, da so predstojniki Rudolfa Schönemanna označili za pridnega, mirnega, zagnanega in zvestega delavca. Kot evangeličan je sicer podpornik evangeličnega in nemškega Schulvereina, ne pripada pa nobeni politični organizaciji.³⁴

23. septembra je c. kr. deželno sodišče od železniške direkcije prejelo tudi Schönemannovo osebno dokumentacijo.³⁵ Ravnatelj državnih železnic je še pripomnil, da so pozvali kontrolorja prometa v Ljubljani kot tudi tamkajšnje vodstvo kurilnice, da žandarmeriji pomaga pri njenem poizvedovanju o Schönemannu.³⁶

Dne 17. oktobra 1910 je preiskovalni sodnik Grasselli poleg Borštarnja in Volavška zaslišal tudi (doslej nekažnovanega) Schönemanna, ki mu je najprej potožil, da svoje matere sploh ni poznal, pri svojem nezakonskem očetu pa da je ostal do svojega 14. leta, ko ga je ta poslal

²⁸ O navodilih grafologom za pripravo izvedenskega mnenja glej npr.: Hans Schneickert, *Leitfaden der gerichtlichen Schriftvergleichung: mit 9 Abbildungen*, Berlin: J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1918, str. 81-85. Schneickert je pisal tudi o pritegnitvi dveh ali več grafologov, ki jih sodišče pritegne v primeru spornosti pridobljenega mnenja. Piše, da je že francoski preiskovalni sodnik A. Guillot v svojem delu *Des Principes du nouveau Code d'instruction criminelle* (Pariz 1884) na splošno priporočal obvezno sodelovanje dveh sodnih izvedencev pri vsakem dajanju izvedenskega mnenja, kot tudi ustanovitve višje komisije, ki naj bi suvereno odločala o nasprotujočih si izvedenskih mnenjih. Guillot je svoj predlog utemeljeval, da naj bi pritegnitev dveh sodnih izvedencev v zapletenih primerih zagotavljala večjo zanesljivost, prisotnost drugega sodnega izvedenca pa naj bi izločila tudi zmote, ki so jim posamezno izpostavljeni izvedenci, med obema naj bi se torej razvila zdravorazumska tekmovalnost. Glej: Hans Schneickert, *Die Handschrift im Rechts- und Verkehrsleben: Rechtskunde für Schriftsachverständige*, Berlin: Julius Springer, 1939, str. 111-112.

²⁹ Glej izvedensko poročilo in mnenje (Franke): ARS, fond: Deželno sodišče v Ljubljani, Kazenski spisi za leto 1910, AŠ 2, Vr VIII 798/1910, fol. 33-35.

³⁰ Glej izvedensko poročilo in mnenje (Robida): ARS, fond: Deželno sodišče v Ljubljani, Kazenski spisi za leto 1910, AŠ 2, Vr VIII 798/1910, fol. 36-43.

³¹ *Ibidem*, fol. 43.

³² *Ibidem*, fol. 10/b.

³³ *Ibidem*, fol. 44-45.

³⁴ *Ibidem*, fol. 46.

³⁵ V osebni dokumentaciji je posebej zanimiva navedba rimskokatoliške vere. Schönemann se je leta 1903, kot je sam izjavil, iz verskih razlogov priključil evangeličanski cerkvi. Propagandna kampanja pronemškega »pročodriškega gibanja – Los von Rom Bewegung« se je sicer razmahnila že konec 90. let 19. stoletja. O gibanju Los von Rom glej npr.: Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)*, Maribor: Založba Obzorja, 1997, str. 237-241.

³⁶ ARS, AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Kazenski spisi za leto 1910, AŠ 2, Vr VIII 798/1910, fol. 47.

38

Erweitert die σ -form mit dem auslaufenden ungeraden linken Haarstrich, welcher genau in π des Wortes *Nur* entspricht $\ddot{u}$. dem entsprechenden Strich in π des

Madam sehr ähnelt.

An „Madam“ IV. fällt das „K“ durch seine schiefe $\ddot{u}$, tiefe Stellung ^{unten} auf, durch die Spitze der ersten Haepte („K“) auf; der Abstand des Ka von ko ist ein auffallender; das ~~erste~~ erste K übertrifft das zweite an Größe; das zweite zeigt links concaven Längsstrich.

Mit lateinischen Lettern geschriebene Worte sind folgende:

I. osla,	bika
III. Osel	
VII. osel	bik
IX. osel $\ddot{u}$. Osel	
XII. osela $\ddot{u}$. osela	

In den mit kleinen Anfangsbuchstaben geschriebenen Worten *osel*, *osla*, $\ddot{u}$ *osela* praevaliert das mit einer Spitze versehene $\sigma = \sigma$, das ist die Spitze der form $\ddot{u}$. dem Ansatze nach polytyp. Einmal wird (I) durch den An-Haarstrich des σ die Contour des σ durchstrichen, entsprechend dem $\ddot{u}$ in XII (*osla* und *osel*).

Detajl iz izvedenskega mnenja psihiatra in grafologa Ivana Robide.

za vajenca k tapetniku v Beljak. Po treh letih je postal pomočnik v različnih tvrdkah, leta 1890 se je zaposlil v Ljubljani pri Eberlu, od leta 1897 pa je bil neprekinjeno zaposlen pri državni železnici. Schönemann je poudaril, da ga politika ne zanima, da pa se čuti kot Nemec, da je patriot. Povedal je tudi, da je povsem izključeno, da bi on v vsem svojem življenju izrekel kakršnokoli antidinastično izjavo. In potem je izjavil: *»Če pridem na podlagi izvedenskega mnenja sodnega izvedenca v pošte kot storilec, naj bi prišle, to moram pristaviti, kot motiv v pošte samo naslednje okoliščine, in sicer, da naj bi iz nacionalnega sovraštva lahko škodljivo deloval do slovenskega kolega. Dejanje naj bi zagrešil tudi zaradi tega, da bi sprovciral veleizdajalsko afero, ne da bi hotel prizadeti prav posebno osebo. Končno bi si bilo najbrž mogoče tudi predstavljati, da hočem z nastopaštvom izboljšati moj položaj in pospešiti moje napredovanje... A nobena teh okoliščin ne pride pri meni v poštev... Kot je razvidno iz moje službene knjižice pri delu uporabljam izključno samo nalivno pero, medtem ko so afiti pokracani s svinčnikom. Odlašal sem tudi s prijavo dejanja in sem prvo kracarijo, ko sem jo opazil, skušal zbrisati z oslinjenim palcem, zadevo pa sem prijavil šele, ko sem se zavedel njene grozne razsežnosti. Kot je razvidno iz mojih prejšnjih navajanj, nisem nikoli sumil kako posebno osebo. Časopisi niso doslej o tej aferi zapisali še nobene notice, iz tega sledi, da se strogo držim službenih predpisov in da mi zato ni bilo do tega, da bi iz tega sprovciral politično afero.«* Schönemann je svoje izvajanje odrezavo zaključil, češ, da naj o njegovem dosedanjem življenju povprašajo druge, zlasti njegove nadrejene, češ, da ga prav nič ne skrbi, kaj bodo povedali.³⁷

Poročila o Schönemannu, ki jih je ljubljansko sodišče konec oktobra pridobilo s Koroške, niso vsebovala obremenilnih podatkov, pripomnili so samo, da je *»njegovo politično prepričanje strogo nemškonacionalno«*, nikoli pa da ni kazal antidinastičnih nagnjenj.³⁸ Tudi ljubljanski magistrat je c. kr. deželnemu sodišču sporočil, da o Schönemannu ne ve nič posebnega (tudi zato, ker je dotični še pred kratkim živel v Spodnji Šiški), pleskarski mojster Hugo Eberl, pri katerem je bil Schönemann nekoč zaposlen, pa da tudi ni vedel povedati kaj slabega o njem, oziroma, *»društvu ali pa da bi se bilo katerikrat kaj čulo o njegovih političnih delih da mu ni znano, da bi bil pri kakem političnem«*.³⁹ Tudi nadaljnja poizvedovanja orožnikov v Spodnji Šiški so o Schönemannu ugotovila, da je miren, da ne pripada nobeni politični organizaciji, da pa ga lahko označimo kot nemštvu naklonjenega patriota.⁴⁰

Preiskovalni sodnik Grasselli je 23. novembra 1910 zaslišal inšpektorja c. kr. avstrijskih državnih železnic Wilhelma Poka de Pokafalva, delovodjo Aloisa Fobesa, strojnika Emila Schicksa in zapisovalca vozov Josipa Drenovca. Inšpektor je povedal, da mu je Schönemann podrejen skorajda 10 let in da lahko o njem izstavi dobro spričevalo, da ni nikoli kazal kakšnih antidinastičnih nagnjenj, da je družinski oče v zrelih letih in da se je vseskozi primerno obnašal. Poka de Pokafalva je menil, da Schönemann ni zagrešil kaznivega dejanja.⁴¹ S tem mnenjem se je povsem strinjal tudi njegov neposredni predstojnik Fobes.⁴²

Emil Schicks je povedal, da Schönemann zelo dobro pozna že vrsto let in da lahko mirno trdi, da je zvest dinastiji, zato je absolutno izključeno, da bi zagrešil takšno antidinastično dejanje.⁴³ Josip Drenovec pa je končno povedal, da sta se s Schönemannom, ki je Nemec, on pa Slovenec, pač parkrat sprla, da pa ni govoril okrog nič takega, kar bi Schönemann lahko bremenilo.⁴⁴ Dosje se na tem mestu zaključí. Ali je bila po opravljeni predhodni preiskavi proti Schönemannu podana obtožba in, ali je prišlo do glavne obravnave, pa ne izvem.

Sklepna misel

Primer žalitve cesarja, ki smo ga predstavili, je zanimiv (in hkrati poseben) zlasti zaradi pritegnitve sodnih izvedencev – grafologov, ki naj bi pri preiskavi pomagali razjasniti, kdo naj bi bil storilec. Z žaljivkami pokracani plakati so bili primer nedopustnega političnega oziroma antidinastičnega izražanja mnenja, ki mu je, kot smo videli, preiskovalni sodnik namenjal še posebno pozornost. Sicer so bile v primeru žalitev v času vladavine cesarja Franca Jožefa – žalitev veličanstva moramo seveda opazovati kot izraz protesta proti oblasti – poleg političnega stanja v državi, v ospredju še kritike gospodarske in denarne politike, kritike vojske in zunanje politike, do žalitev s strani »podložnikov« pa je prihajalo tudi zaradi razočaranja nad cesarjevo nevhvaležnostjo, kot tudi med raznimi diskusijami v spremljavi kralja alkohola. Ravno gostilna je bila prostor, kjer so se najpogosteje izrekle žaljivke o cesarju oziroma cesarski hiši. Do njih je zelo redko prihajalo na »delovnem mestu«, v našem primeru v vagonih na ljubljanski postaji in naš primer je poseben tudi v tem oziru. Preganjanje zaničljivih kracarij o monarhu in cesarskem dvoru na plakatih, ki so vabili na prvo mednarodno lovsko razstavo na Dunaju, pa je bilo iz stališča vladajočih »esencialnega pomena za ohranitev in utrditev dinastične moči. Ker je s kritiko

³⁷ Ibidem, fol. 56-59.

³⁸ Ibidem, fol. 60.

³⁹ Ibidem, fol. 63.

⁴⁰ Ibidem, fol. 64.

⁴¹ Ibidem, fol. 65.

⁴² Ibidem, fol. 11-13.

⁴³ Ibidem, fol. 66.

⁴⁴ Ibidem, str. 67.

cesarja bila v isti sapi postavljena pod vprašaj njegova božja milost, so jo morali zatreti, da ne bi ogrozili legitimnosti dinastije.«⁴⁵ Žalitev veličanstva in njen pregon sta imela tako tudi v našem primeru viden političen značaj. Primer pa slika tudi razpoloženje ljudstva ob cesarjevi osemdesetletnici rojstva, ko poleg navideznega splošnega zadovoljstva z gospodarskimi in socialnimi razmerami srečujemo tudi odstopanja od lojalnosti do cesarja.

Viri in literatura

Viri:

Arhiv Republike Slovenije (ARS)
AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Kazenski spisi za leto 1910, AŠ 2, Vr VIII 798/1910.

Tiskani viri:

Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852. *Državni zakonik*, št. 117/1852.

Časopisni viri:

Dom in svet, letnik 23, št. 6, 1910.
Slovenec, 6. 5. 1910.

Literatura:

- Cvirn, Janez:** K zgodovini homoseksualnosti na Slovenskem ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. V: *Acta Histriae*, 12, 2004, št. 1, str. 231-239.
- Cvirn, Janez:** Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914), Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Czech, Philip:** Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube. Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph, Wien / Köln / Weimar: Böhlau Verlag, 2010.
- Gross, Hans:** Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w., Graz: Leuschner & Lubensky, 1893.
- Radics, Peter von:** Geschichte der Jagd in Krain und Franz Anton von Steinberg ein altkrainischer Weidmann, geb. 1684, gest. 1765, Laibach: Im Verlage des Landeskomitees für Krain in der Ersten Internationalen Jagdausstellung in Wien, 1910.
- Schneickert, Hans:** Leitfaden der gerichtlichen Schriftvergleichung: mit 9 Abbildungen, Berlin: J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1918.

Schneickert, Hans: Die Handschrift im

Rechts- und Verkehrsleben: Rechtskunde für Schriftsachverständige, Berlin: Julius Springer, 1939.

Schwerhoff, Gerd: Historische

Kriminalitätsforschung, Frankfurt / New York: Campus Verlag, 2011.

Studen, Andrej: Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Ljubljana: Slovenska matica, 2004.

Studen, Andrej: Problem sodomije, najhujšega zločina proti naravi, od srednjega veka naprej. V: *Acta Histriae*, 12, 2004, št. 1, str. 219-229.

Zusammenfassung

DER KAISER IST EIN ESEL, UND DER HOF EIN HURENHAUS

Ein interessantes Beispiel der Majestätsbeleidigung Franz Josephs aus dem Jahr 1910

Im Jahr 1910 fand in Wien die erste internationale Jagdausstellung unter der Schirmherrschaft von Kaiser Franz Joseph statt. Zur Ausstellung luden auch besondere Reklameplakate in den Coupés der Passagierzüge ein. Im Juli 1910 kam es auf dem Laibacher Bahnhof zu einem Zwischenfall, als ein unbekannter Täter mit Bleistift auf diese Reklameplakate gegen den Kaiser und das Kaiserhaus gerichtete beleidigende Bemerkungen kritzelte – zum Beispiel *Esel, Hornochse, Hurenhaus, Affentheater, Narren*. Nach der Entdeckung dieser Straftat der Majestätsbeleidigung, für die laut § 63 des Strafgesetzbuches aus dem Jahr 1852 eine schwere Kerkerstrafe im Ausmaß von ein bis fünf Jahren angedroht war, begann auf dem Landesgericht in Ljubljana eine umfangreiche Untersuchung. Kritische Aussagen über den Kaiser (der die Verkörperung der Staatsmacht darstellte) wurden nämlich bis zum Zerfall der Monarchie scharf verfolgt. Der Verdacht fiel auf das Reinigungspersonal und andere Arbeiter, die Zutritt zu den Waggons der k. k. Staatsbahn hatten. Der Untersuchungsrichter verhörte zahlreiche Verdächtige und Zeugen und im Ermittlungsverfahren wurden auch zwei Gerichtssachverständige – Graphologen hinzugezogen, die Schriftproben der Verdächtigen nahmen und am Ende Gutachten vorlegten. Beide Gerichtssachverständige kamen zum Schluss, dass die ehrenrührigen Bemerkungen von Rudolf Schönemann, Anstreicher bei der k. k. Staatsbahn, auf die Plakate gekritzelt worden waren. Es folgten zahlreiche Nachforschungen über den Verdächtigen, die Schönemann als einen dem Deutschtum zuneigenden Patrioten zeigten, der jedoch nie antidynastische Neigungen gezeigt hatte und keiner politischen Organisa-

⁴⁵ Czech, *Der Kaiser ist ein Lump*, str. 253.

tion zugehörig war. Leider ist nicht bekannt, ob gegen Schönemann auch Anklage erhoben wurde.

Das vorgestellte Beispiel der Majestätsbeleidigung ist vor allem wegen der Hinzuziehung der Gerichtssachverständigen – Graphologen, die bei den Ermittlungen zur Klärung der Täterschaft beitragen sollten, interessant und etwas Besonderes. Die mit den Schimpfwörtern bekritzelten Plakate waren ein Beispiel für eine unzulässige politische bzw. antidynastische Meinungsäußerung, der der Untersuchungsrichter wie geschildert besondere Aufmerksamkeit widmete. Ansonsten stand bei den verschiedenen Beispielen von Majestätsbeleidigung – die natürlich als Ausdruck des Protestes gegen die Obrigkeit zu betrachten sind – zur Zeit Franz Josephs neben der Kritik an der politischen Lage im Staat auch die Kritik an der Wirtschafts- und Geldpolitik sowie der Armee und Außenpolitik im Vordergrund. Zu Beleidigungen durch die „Untertanen“ kam es aber auch aus Enttäuschung über die Undankbarkeit des Kaisers sowie in Zusammenhang mit verschiedenen Diskussionen unter Einfluss des Königs Alkohol. Gerade das Gasthaus war der Ort, wo am häufigsten Beleidigungen gegen den Kaiser bzw. das Kaiserhaus geäußert wurden. Sehr selten kam es dazu am „Arbeitsplatz“, im geschilderten Beispiel in den Waggons auf der Laibacher Bahnstation, somit ist das Beispiel auch in dieser Hinsicht etwas Besonderes. Die Ahndung der abfälligen Kritzeleien über den Monarchen und den Kaiserhof auf den Plakaten, die zur ersten internationalen Jagausstellung in Wien einluden, war vom Standpunkt der Herrschenden von essentieller Bedeutung für die Bewahrung und Festigung der dynastischen Macht. Da mit der Kritik am Kaiser gleichzeitig auch sein Gottesgnadentum in Frage gestellt wurde, musste sie im Keim erstickt werden, um nicht die Legitimität der Dynastie zu bedrohen. Die Majestätsbeleidigung und ihre Strafverfolgung hatten somit auch im geschilderten Fall einen erkennbaren politischen Charakter. Das Beispiel illustriert auch die Stimmung in der Bevölkerung anlässlich des 80. Geburtsjubiläums des Kaisers, als man neben der scheinbar allgemeinen Zufriedenheit mit der wirtschaftlichen und sozialen Lage auch Abweichungen von der Loyalität gegenüber dem Kaiser antrifft.

Schlagwörter: Majestätsbeleidigung, Kaiser Franz Joseph, bekritzelte Reklameplakate, erste internationale Jagdausstellung 1910, Gerichtssachverständiger – Graphologe

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu. Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratiko fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopise in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi za dostuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja; naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, zanje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo *Zgodovina za vse*), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

☐ Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

☐ Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka

Izvod(ov)

Letnik / številka

Izvod(ov)

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

☐ Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka:

Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum:

Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si

DA, naročam(o):

- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: **OROŽNOV ZBORNIK** (12 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCI, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
www.zdc.si

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, † Janez Cvirn, Dragica Čeč,
Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednika tematske številke Zgodovina korupcije in žalitev visokih političnih osebnosti:
Borut Batagelj, Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318–2498

Revija je uvrščena v podatkovni bazi EBSCOhost in ProQuest.
The journal is listed in the databases EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.
Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si